

રૂપરેખા :

- 1.1 પ્રસ્તાવના
- 1.2 ઉદ્દેશો
- 1.3 બૌદ્ધિક અક્ષમતાનો ઇતિહાસ (ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્ય)
- 1.4 બૌદ્ધિક વિકલાંગતાના વાતાવરણીય કારણો અને પ્રતિબંધ
  - 1.4.1 શરીર શાસ્ત્રને લગતાં ઘટકો
  - 1.4.2 ગર્ભધારણ પૂર્વનાં કારણો
  - 1.4.3 જન્મ પહેલાનાં કારણો
  - 1.4.4 જન્મજાત કારણો
- 1.5 બૌદ્ધિક અક્ષમતાને અટકાવવી
  - 1.5.1 શરૂઆતનો અટકાવ
  - 1.5.2 દ્વિતીય કક્ષાનો અટકાવ
  - 1.5.3 તૃતીય કક્ષાનો અટકાવ
  - 1.5.4 જન્મ પહેલાનો અટકાવ
  - 1.5.5 જન્મ સમયનો અટકાવ
  - 1.5.6 જન્મ પછીનો અટકાવ
- 1.6 વર્ગીકરણ
  - 1.6.1 વેદકીય વર્ગીકરણ
  - 1.6.2 મનોવૈજ્ઞાનિક વર્ગીકરણ
  - 1.6.3 શૈક્ષણિક વર્ગીકરણ
- 1.7 ઓળખ અને તપાસ
  - 1.7.1 લક્ષણો
  - 1.7.2 બૌદ્ધિક અક્ષમ વ્યક્તિઓની જરૂરિયાત

1.1 પ્રસ્તાવના

બૌદ્ધિક અક્ષમતા કે વિકલાંગતા શબ્દ બુદ્ધિ સાથે જોડાયેલ હોઈ માનસિક વિકલાંગતાનાં સંદર્ભમાં પ્રયોજનમાં આવેલ નવો શબ્દ છે. જેનો અર્થ સમજીએ તો બુદ્ધિનાં માપનની દૃષ્ટિએ જે બાળકો 70 થી નીચેનો બુદ્ધિઆંક ધરાવતા હોય જેમની માનસિક વય શારીરિક વય કરતાં ઓછી હોય તેમજ બાળક શીખવાનાં કાર્યમાં ધીમો કે પાછળ હોય ત્યારે આપણે તેને બૌદ્ધિક વિકલાંગ તરીકે ઓળખીએ છીએ. આ પ્રકારનાં બાળકોમાં શીખવાનો દર ઘણો ધીમો જોવા મળે છે અને તેઓને વિશિષ્ટ શિક્ષણની જરૂરિયાત હોય છે. સામાન્ય કાર્યો તથા વર્તન માટે તેઓમાં વિવિધ કુશળતાની તાલીમની જરૂર પડે છે. આમ, બૌદ્ધિક વિકલાંગતા એ માનસિક મંદતાનું જ રૂપ છે.

1.2 ઉદ્દેશો

1.3 બૌદ્ધિક વિકલાંગતાનો ઇતિહાસ

સદીઓ પૂર્વે માનસિક મંદતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ અર્ધ માનવી તરીકે ગણાતા. ઘણા પ્રસંગોમાં તેઓનું જન્મ થતાં જ કાસળ કાઢી નાંખવામાં આવતું. ડૂબાવી દઈને અથવા જંગલોમાં ત્યજી દઈને. આવા બાળકનો જન્મ સમાજ (ન્યાત) માટે અપશુકનરૂપ ગણાતો અને તેનાથી કોઈપણ રીતે છુટકારો મેળવી લેવાતો. આ દસ્તાવેજ પુરાવાઓ પણ છે કે રાજાના દરબારોમાં તેઓનો ઉપયોગ એક વિદૂષક તરીકે થતો હતો. કેટલાક પુરાણા કોતરેલ લેખો જેવા કે ‘પતંજલિ’ ભારતમાં ના એનો પુરાવો આવે છે કે માનસિક રીતે મંદતા વાળી વ્યક્તિઓ બહુજ આગળની સદીઓમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી. વર્ષોના વહેણ સાથે ‘જીવનન હક્ક’ ના ખ્યાલને ઓળખી અને મહત્તા સાંપડતી ગઈ. જો કે, સમાજ માટે તેઓ શાપરૂપ ગણાતા હતા. (નેઈસ વર્થ અને સ્મિથ) 1976 કે જેઓનું સમાજમાંથી જુદાપણું કરીને તેઓની ઉપર કડક નજરકેદી તરીકે નિરીક્ષણ કરાતું હતું. આને લઈને સંસ્થાકીય સંભાળનો ઉદ્ભવ થયો. બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિને કુટુંબથી અલગ કરી સમાજથી અલગ કરી અને એક સંસ્થામાં 24 કલાકની સંભાળ માટે મૂકી દેવામાં આવતી. પછીના વર્ષોમાં તેઓનાં ઉપર અનુકંપા અને ધન સખાવતનો વિકાસ થયો. તેઓની મૂળભૂત જરૂરિયાતો સંતોષાતી અને તેઓ ધન સખાવત ઉપર જીવે તેમ મનાતું. મુખ્યત્વે આ જાતના વિકાસ પશ્ચિમી દેશોમાં આકાર પામ્યા. ભારતમાં જો આપ ઇતિહાસ તપાસો તો જણાશે કે બૌદ્ધિક વિકલાંગતા વાળી વ્યક્તિઓ સમાજનું એક અંગ ગણાતી અને આ હકીકત આજે પણ જોવા મળે છે. આપણા દેશમાં કુટુંબો (જનો) આવી વ્યક્તિઓની મુખ્ય જવાબદારીઓ વહન કરે છે.

18મી સદીમાં ઘણી વ્યક્તિઓ કે જે બૌદ્ધિક વિકલાંગતાથી પીડાતી હતી તેઓને સંસ્થાઓમાં આશરો આપવામાં આવ્યો હતો. 1800ની સાલની અમેરિકા અને ફ્રાન્સની ક્રાંતિ બાદ બાળકો કે જે અપંગ હતા અને જેના બૌદ્ધિક વિકલાંગતામાં સમાવેશ થયો હતો તેઓની કેળવણી અને તાલીમ માટે ધ્યાન કેન્દ્રીત થવા લાગ્યું. આવા બાળકો (લોકો) પણ ઓછામાં ઓછા આધારથી પોતાનું જીવન તાલીમથી જીવી શકે છે તેઓ ખ્યાલ અસ્તિત્વ પામ્યો. ઘણા વિચારો અને ધારણાઓ તેઓને તાલીમ માટે સમયમાં આકાર લઈ રહેતા હતા.

બૌદ્ધિક વિકલાંગતાનો ઇતિહાસ :

- ◆ રામાયણના કાળમાં (ઘણું કરીને 5000 વર્ષો પૂર્વે) આપણી સમક્ષ બૌદ્ધિક વિકલાંગતા અંગેનો સંદર્ભ છે. તેમાં રાણી કેકેયીની દાસી મંથરા કુથલીખોર અને સહેલાઈથી બનાવી શકાય તેવી દર્શાવી છે. માનસિક સમસ્યાઓનો પ્રથમ ઉલ્લેખ અર્થવેદમાં કરેલ છે.
- ◆ ત્યારપછી જુની ફિલસૂફી પદ્ધતિ સાંખ્યામાં એક કથન જુદી-જુદી જાતના બુદ્ધિગમ્ય ઓછપ અંગેનું જોવા મળે છે.

- ◆ ગરબા ઉપનિષદ (1000 બી.સી.)માં એક નિબંધ અર્ધવિકસીત ગર્ભ અંગેનો છે તેમાં સુચવેલ છે કે શિશુઓ ખોડ ખાંપણવાળાં તેવા માતા-પિતાને ત્યાં જન્મ લે છે કે જેઓનું મન તણાવપૂર્વક હોય છે.
- ◆ જુદાં-જુદાં નિદાનો જુદાં-જુદાં પ્રકારની અસામાન્ય વર્તણૂંક માટે નક્કી કરવાનું અઘરું છે. પરંતુ એક તત્કાલીન સ્વીકૃત 'બાળ માનસ' નમૂનો બૌદ્ધિક વિકલાંગતા અંગેનો એક કોયડો ઉપનિષદનો હતો. તેમાં આલેખાયેલો કદાચ 500 બી.સી.માં જોવાયો હતો.
- ◆ ઉંડાણપૂર્વકનો પુરાણા ભારતીય સાહિત્યનો અભ્યાસ એવું દર્શાવે છે કે ત્યાં કેટલાંક ઓછા એવા ઉલ્લેખ છે જેઓ બૌદ્ધિક વિકલાંગતાથી પીડાતા હતા. પતંજલિની પૌરાણિક કથાઓમાં આપણે વાંચી શકીએ છીએ શાસ્ત્રી પતંજલિ 'ગોડાપાથ' જે વ્યક્તિઓ માનસિક રીતે સ્વસ્થ ન હતી તેઓને ભણાવતાં હતા.
- ◆ મહાન વેદશાસ્ત્રી ચરકે બૌદ્ધિક વિકલાંગતા અંગેના જુદા-જુદા કારણો દર્શાવેલ છે અને તેઓથી તે અંગેના જુદા-જુદા પદ્ધતિઓ અને વર્ગીકરણની ચર્ચા કરે છે.
- ◆ સંગમ સાહિત્ય (200 બી.સી. 200 એ.ડી.) જે ઈરાયાનગર અને એવિયાર અને તાજેતરનું થીરૂ વેલ્લુરનું છે. તેમાં પણ બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ અંગેનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે.
- ◆ બી.સી.ની ચોથી સદીમાં કૌટિલ્યે અપંગ વ્યક્તિઓ માટે અપમાનજનક સંજ્ઞા અને શબ્દોનો ઉપયોગ ઉપર પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો. તેણે પોતાના જાસુખી ખાતામાં ઘણી અપંગ વ્યક્તિઓને નિમમૂંક આપી હતી.
- ◆ રાજા અમર શક્તિને ત્રણ પુત્રો હતા. વાસુ શક્તિ, ઉગ્ર શક્તિ, અનેક શક્તિ. જેઓ 'મહામૂર્ખા' અથવા 'ભેજાગેય' હતા. આ મૂર્ખતાને લઈને જ તેના પિતાશ્રીને દરબારી વિષ્ણુ શર્માએ દુનિયાની પ્રથમ ખાસ કેળવણી અંગેનું પુસ્તક પંચતંત્ર લગભગ પ્રથમ સદી બી.સી.માં બહાર પાડેલ હતું. ભાશયે અભિપ્રાય આપેલ કે શાળાનું પાઠ્ય પુસ્તક આથી વધારે સારું કદી લખાયું નથી.
- ◆ પુરાણા હિન્દુ, બુદ્ધ અને સંસ્કૃત પાઠ્ય પુસ્તકોમાં મૂર્ખતા (જડતા)ને એક જન્મજાત ખોડ ગણે છે, કે જે પૂર્વ જન્મમાં કરેલા પાપનું ફળ ગણાય છે. મનુના કથન મુજબ પરમેશ્વર અગાઉના ગુન્હાઓની બાકી રહેતી સજરૂપે બાળકને મૂર્ખા, મુંગા, અંધ અને બધિર તરીકે જન્મ અપાવે છે અને તેઓ અપંગ પણ હોય અને તેથી તે વિવેકહીન હોય.
- ◆ બુદ્ધના મંતલાસી વિહાર પહેલાંના એક પ્રયત્ન કે જેમાં ખાસ મૂર્ખાને શીખવાનું હતું. પ્રક્રિયા પદ્ધતિ અને પ્રયોગાત્મક પાઠોથી તેને યાદ કરતાં કહે છે તેમાં તેને સફળતા ન મળી. થોડા સમય પછી કેટલાંક શિક્ષકો આ બાબતમાં પ્રયત્નશીલ રહેલાં કે જેથી નિષ્ક્રિયને પરણાવ્યા કરતાં વધારે હોંશિયાર કરતાં શાળામાં તેઓ વધારે સમય રહેતાં થાય.
- ◆ અર્થ શાસ્ત્રમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે અપંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓની મઠોમાં માવજત અને સંભાળ લેવાતી હતી અને સમ્રાટ અશોકના કાળમાં પાટલીપુત્રની વેદશાળાઓમાં તેઓની સંભાળ લેવાતી હતી. સિંહાલીઓના વિરામગ્રહો-આશ્રયસ્થાનો અપંગ વ્યક્તિઓ માટે 4 થી સદીમાં સ્થપાયાં હતાં અને જે હવે શ્રીલંકા છે.
- ◆ સ્ત્રોત : એન. આઈ. એસ. નોટ્સ ઓન કરીક્યુલમ એન્ડ ટીચીંગ - પ્રી પેઅર્ડ દ્વારા ડી. એસ. ઈ. (એમ.આર.)
- ◆ વીસમી સદીમાં સામાન્યપણે હળવું ભળવું અને તાજેતરમાં દાખલ કરાવું તે એક લક્ષણ બની ગયું છે. સામાન્યપણે એક એવી ફિસસૂફી છે કે જેનું મૂળ સ્કેન્ડીનેવીઅન દેશોમાં છે કે જેનો સંદર્ભ એવો ઉપયોગ અંગે છે કે જેઓ સાંસ્કૃતિક રીતે શક્ય હોય તેટલા સામાન્ય લાગે કે જેથી કરીને તેઓ પોતાની અંગત વર્તણૂંકો અને લાક્ષણિકતાઓ એવી દર્શાવે કે તે સાંસ્કૃતિક રીતે યોગ્ય છે. (વોલ્કેનબર્ગર-1972) સામાન્યપણાને પ્રાપ્ત કરવા માટે જે પગલું ભરાય તે પદ્ધતિસરનું અને વિકાસશીલ હોવું જોઈએ કે જેમાં સંસ્થાકીયપણાને દૂર કરી શકાય એકરૂપતા અને અંદરની બાબત ઓળખી શકાય.

1.4 વાતાવરણીય કારણો અને પ્રતિબંધ

બૌદ્ધિક વિકલાંગતાના કારણો જન્મ પહેલા અથવા પછી અથવા જન્મ દરમિયાન ઉત્પન્ન થતા જોવાયા છે.

1.4.1 શરીર શાસ્ત્રને લગતાં ઘટકો

શરીર શાસ્ત્રને લગતા જોખમી ઘટકો અને જોખમી વાતાવરણીય ઘટકો કારણ જન્મનાશ ઘટકો જે બૌદ્ધિક વિકલાંગતાના હોય છે. જુદાં-જુદાં અને વિસ્તૃત રીતે ફેલાયેલા હોય છે.

ઘટકો એવા છે જે ગર્ભમાં ગર્ભધારણ સમયે અથવા ગર્ભધારણ પહેલા પણ અસર કરતા હોય છે. જેવા કે માતાની ઉંમર, માતાની તંદુરસ્તીની પરિસ્થિતિ અને અથવા કોર્મોજોસ અને જનનીય અવ્યવસ્થા. આ કારણો તે વિસ્તૃત રીતે શરીર શાસ્ત્રીય રીતે અને વાતાવરણીય ઘટકોનું વર્ગીકરણ કરાય છે. તે કારણે માનસિક વિકલાંગતાના કારણોનું વર્ગીકરણ થાય છે.

- (A) જનન ઉપશાસ્ત્રીય કારણો સંપૂર્ણ રીતે શારીરિક હોય છે.
- (B) કેટલાક શરીરશાસ્ત્રીય કારણો છે કે જે વાતાવરણીય અસરોથી ઉત્પન્ન થવા પામે છે.
- (C) કેટલાક વાતાવરણીય કારણો છે જે સંપૂર્ણ રીતે મનોસામાજિક પ્રકારના હોય છે. શરીર શાસ્ત્રીય જોખમી ઘટકો તે એવા છે કે જે શરીરમાં વિકસે છે અને તે વ્યક્તિની પાયાની શરીરના બાંધા અને શાસ્ત્રીના સંયોગથી થાય છે. તેમાં જનન ઉત્પન્ન શાસ્ત્રીયપણું સમાય છે. તે એવા છે કે તેમાં જનન ઉત્પન્ન શાસ્ત્રીય પણ સમાય છે અને બીજી જનન જાત લાક્ષણિકતાઓ પણ સમાય છે. મેટાબોલીક દૃષ્ટિકોણો અને બીજી જન્મજાત લાક્ષણિકતાઓ પણ સમાય છે. મટોબોલીક દૃષ્ટિકોણો અને પારસ્પરિક પ્રક્રિયાઓ જે શરીરની જટિલ પદ્ધતિઓની હોય છે.
- ઘણા શરીરશાસ્ત્રી જોખમોના કારણો જનન ઉત્પત્તિને લગતા છે. વાતાવરણીય જોખમી ઘટકો તે તંદુરસ્તીની સંબંધિત ઘટકો છે. જે વ્યક્તિની બહાર હોય છે અને તેની ઉપર વ્યક્તિનું બહાર હોય છે અને તેની ઉપર વ્યક્તિનું કોઈ નિયંત્રણ અથવા ઓછું હોય છે. આમાં સામાજિક અને શારીરિક કારણો સમાવાય છે.
- (A) સામાજિક વાતાવરણીય જોખમ જે અપંગતાનું હોય તે એક ઘટક અપેક્ષાઓ અને જો જે ચોક્કસ સામાજિકતાનું સાંસ્કૃતિક વાતાવરણ સાથે સુસંગત હોય છે. દૃષ્ટિકોણો, ધારણાઓ પસંદગીઓ અથવા પૂર્વગ્રહો જે સમાજમાં સમગ્ર રીતે સામે આવેલ હોય તેનાથી સામાજિક વાતાવરણીય અપંગતાના જોખમો વહોરવામાં મદદ કરે છે. ઉદાહરણરૂપે એ વ્યાવસાયિક પરિસ્થિતિઓ કેટલીક શારીરિક કુશળતાઓ શક્તિઓ અને લાક્ષણિકતાઓ શારીરિક માંગોને અને સમાજ સાંસ્કૃતિક અપેક્ષાઓ તે વાતાવરણને કારણે શક્યતા અથવા જોખમ એક કાર્યશૈલીની મર્યાદાઓમાંથી અશક્તિ વધારે મોટી સાંસ્કૃતિક માળખા કરતા હોય છે જે ઓછું મૂલ્યાંકન આ લાક્ષણિકતાનું કરે. સામાજિક વાતાવરણ જોખમ અપંગતાનું ત્યારે હોય જ્યારે વ્યક્તિઓને અમુક કાર્યો કરવાનું કહેવામાં આવે જે તેઓની માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓની પહોંચ બહારનું હોય.

1.4.2 ગર્ભધારણ પૂર્વનાં કારણો

માતાની ઉંમર :

ગર્ભધારણ માટેનો આદર્શ સમય 20 થી 30 વર્ષ વચ્ચેની ઉંમરનો છે. અતિ નાની વયની તરુણ માતાને તેના શારીરિક અવિકસિત અવસ્થાને લઈને સમસ્યાઓ નડી શકે છે. તેમાં અતિ ઉંચા વર્ગમાં ગર્ભપાત, અધૂરા માસે પ્રસુતિ કે જેમાં ઓછા વજનવાળા બાળકો જન્મ લેતા હોય છે. અથવા તો બાળકો જે કોમોઝ અસાધારણીય વિકલાંગતા વાળા હોય છે. 30 વર્ષ ઉપરની ઉંમર પછી જે માતાની ઉંમર વધતી હોય છે. તેઓ ઉંચી જોખમી ગર્ભવસ્થાની પ્રસુતિના ઉમેદવાર ગણાય છે. તેઓને કઠિન, વિલંબિત પ્રસુતિ, બાળકો કોમોઝોમલ અને બીજી શારીરિક અસાધારણતા વાળા જન્મે તેવી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. આથી માતાની ઉંમર તંદુરસ્ત અને સામાન્ય બાળકના જન્મ માટે મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

માતાની પોષણ અને તંદુરસ્તીની પરિસ્થિતિ જે ગર્ભાવસ્થા પહેલાની હોય તે પણ અતિ મહત્વની બાબત છે. ગર્ભધારણ માટે અને ગર્ભના વિકાસ માટે જે માતા તંદુરસ્ત હશે તે જ તંદુરસ્ત બાળકોને જન્મ આપી શકશે. વિશાળ કુટુંબોના કદની મર્યાદા માતાની સુખાકારી માટે સારી છે અને બાળકની સુખાકારી માટે પણ. જેમ જેમ બાળકની જન્મ વધે છે તેમ-તેમ જોખમના કારણો પણ વધતા જાય તેવી શક્યતાઓ રહેલી છે.

વ્યસન :

કોઈ પણ જાતનું વ્યસન જેવા કે માદક દ્રવ્ય સેવન, ધુમપાન, તમાકુ ચાવવાની અને દારૂનું સેવન તે માતાની તંદુરસ્તીની પરિસ્થિતિને જોખમમાં મૂકે છે અને તેને લઈને ગર્ભના વિકાસ ઉપર અવળી અસર પહોંચાડે છે.

1.4.3 જન્મ પહેલાનાં કારણો

- ◆ બિલકુલ નહિ અથવા તો ઘણા ઓછા જન્મ પહેલાના પરિક્ષણો
- ◆ ગર્ભપાત વારંવારના પ્રયત્ન કરાયેલ ધમકીથી કરાવેલ
- ◆ માતાની નબળી પોષણની સ્થિતિ
- ◆ મીઠી પેશાબનું દર્દ (ડાયાબિટીસ)
- ◆ સાંધાની અસંગતિ
- ◆ હાઈપર ટેન્શન (ઉંચું લોહીનું દબાણ)
- ◆ આંચકીઓ
- ◆ ચેપો (ટોક્ષોપ્લાસ્મોસીસ, ચ્યુબેલા, સીટીમેગાલા વાયરસ હસીસ)
- ◆ એસ.ટી.ડી. (સેક્સ્યુઅલી-ટ્રાન્સમીટેડ-ડીઝીઝ)
- ◆ શારીરિક આંચકીઓ
- ◆ લાગણીશીલ તણાવ-તાણ
- ◆ કેફી દ્રવ્યો
- ◆ પ્રફુલ્લતા - પ્રસન્નતા
- ◆ વ્યસન - તમાકુ / નિકોટીન - શરાબ
- ◆ નુકશાનકારક દવાનું સેવન
- ◆ બહુવિધ ગર્ભાવસ્થાઓ
- ◆ માતૃપક્ષની માનસિક બીમારી
- ◆ રોગનિદાનશાસ્ત્રની પદ્ધતિ - હૃદય, મૂત્રાશય અને લીવરના રોગો
- ◆ ગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન લોહી વહેવું

હાઈપોક્રિસિયા જીવનના કોઈપણ સમય પ્રાણવાયુમાં ફેરફાર થાય ત્યારે લોહીની શર્કરા સ્તરમાં ફેરફાર થવા પામે છે અને તેને લઈને મગજના રજકણોની અખંડતાને સહેલાઈથી નુકશાન પહોંચે છે.

જ્ઞાનતંતુઓની 5 મિનિટ સુધી ગેરહાજરી પ્રાણવાયુને જીરવી શકતા નથી. સંપૂર્ણ પ્રાણવાયુની ગેરહાજરી અથવા પ્રાણવાયુ ઓછો મળવો, ગર્ભમાં રહેલ બાળક તેમાં પણ અસર કરે છે. આવી પરિસ્થિતિઓ માતૃ માંદગી અથવા તો ગર્ભધાનનાં કારણોને લઈને ઉત્પન્ન થાય છે.

ગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન હાઈપોક્રિસિયા પણ થાય છે. (જેવા કે હૃદય રોગ, આંચકી, લોહી વહેવું, નીચલું લોહી દબાણ, ગર્ભવસ્થાની ટોક્ષા એચી આસ, હાઈપરટેન્શન અથવા ગર્ભમાના બાળકના હલનચલનની ખામીઓ વગેરે વિકલાંગતાના વિકાસમાં અને સમજશક્તિમાં અવરોધક બને.)

પ્રસૂતીકાળ :

બાળનાળને વહેલી અળગી કરવી, કઠિન અને લાંબા સમયની પ્રસૂતિ વેદનાય, અસામાન્ય નિરૂપણ વગેરેથી હાઈપોક્રિસી નોતરી શકાય છે. જન્મ સમય બાદ બૌદ્ધિક વિકલાંગતા, આંચકી લોહી વહેવું,

લોહીની શિરાઓમાં અવરોધ જેને ... વસ્ક્યુલર અકસ્માતોનો વર્ગમાં આપવામાં આવેલ છે. આ બધાથી પણ ઉદ્ભવે છે.

પોષણ :

જ્યાં સુધી બાળક માતાના ગર્ભમાં રહે છે ત્યાં તેનું પોષણ માતા તરફથી ગળા માર્ગે જ થાય છે. આપણે સર્વ એ જાણીએ છીએ કે સમગ્ર રીતે પોષણ વિકાસ અને ઉછેર માટે અતિ આવશ્યક છે. અભ્યાસો દ્વારા જણાય છે કે નિમ્ન ગર્ભ વિકાસની સ્થિતિ માતાના પોષણ દ્વારા પૂર્ણ થઈ શકે છે. ગર્ભમાં પોષણ છેલ્લા 3 ગર્ભાવસ્થાના હોય છે ત્યારે 4 ઝડપથી પહોંચે છે. તે માટે તે વખત ઓછો જથ્થો જો પોષણનો હોય બાળકના વજનમાં ઘણી મોટી ઉણપ રહી જાય છે. .... અભ્યાસની શોધખોળમાં જણાયું છે કે જ્યારે ઓછું પોષણ ગર્ભાવસ્થામાં તે જીવનની શક્તિને અસર કરે છે અને વિકાસને પણ પોષણની ગેરહાજરીને લઈને .. નીચલું બાળક જન્મે અને તે ઉંમરમાં હોય તેના કરતાં નાનું પણ લાગે પણ તેના કરતા નાનું પણ લાગે પણ તેને લઈને આને પરિણામે બાળકોમાં અતિ જોખમ માનસિક વિકલાંગતાનું ઉભું થાય જે જુદી જુદી છે, શિશુઓમાં જટિલતાઓને આધારિત હોય.

ઓછું પોષણ શિશુ અવસ્થામાં અને શરૂઆતની બાલ્યાવસ્થામાં હોય તો તેની પરિણામે બૌદ્ધિક વિકલાંગતામાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. પ્રોટેઈન એનર્જીમાં ઓછું પોષણ બાળક મંદ, આળસુ અને જ્યારે પીઈએમ, ઉગ્રતાવાળું હોય અને લાંબા સમય તો તેમાંથી બૌદ્ધિક વિકલાંગતા આવે છે.

હાઈપોગ્લોસેમીઆ :

પ્રાણવાયુની જેમ જ શર્કરાનો પૂરતો જથ્થો શિરાઓ અતિ મહત્વનો છે. સામાન્ય મગજમાં ફક્ત શર્કરા જ તેની મેટાબોલીક જરૂરિયાતો માટે વાપરે છે. તેથી કરીને હાઈગ્લોસેમીયા મુખ્યત્વે સી.એન.એસ. ડાઈલેવનમાં દેખાતી હોય છે.

હાઈપોગ્લોસેમીઆની પરિસ્થિતિ નીચેની બાબતોથી થાય છે :

- ◆ માતાને અપોષણ (ગર્ભાવસ્થાના જીવનકાળ દરમિયાન)
- ◆ સી.એન.એસ.ને અટકતો જતો લોહીનો પુરવઠો
- ◆ મીઠી પેશાબથી પીડાતી માતાઓના શિશુઓમાં
- ◆ બાળકોમાં ખોરાકની અછત
- ◆ ગેર ગ્રહણશીલતા (નબળા હાડકા પ્રકારનો અને ખામીવાળો ખોરાક ખાવો) વિટામીનયુક્ત પ્રોટીનયુક્ત
- ◆ અસરકરતાઓ શર્કરા મેટાબોલીઝમની
- ◆ જુવેમીલ મીઠી-મીઠી પેશાબ
- ◆ લીવરની અનિયમિતતા

મેટાબોલિક ભૂલો :

કેટલાક કિસ્સાઓમાં મેટાબોલીઝમની ભૂલો પ્રથમથી જ હોય છે. આથી સી.એન.એસ.ને મોટી અસર પહોંચે છે અને તેથી સી.એન.એસ.ની વિકાસશીલતા વિરુદ્ધની ઘટનાઓ.

(1) માર્કોસેફાલી :

મગજના વિકાસની ઉણપ સમગ્ર રીતે મગજમાં ઓછી નસો હોવાને કારણે ખોપરીને તેની ઉપર સ્થિર હોય તે પણ કદમાં વધે નહિ અને નિરંકુશ અને વારસામા મંદતાવાળું જણાય.

(2) કેનીઅસ્ટેનોસીસ, કેનીઓસાઈનાસોસીસ :

જ્યારે મગજનો વિકાસ સામાન્ય હોય, પરંતુ જ્યારે હાડકાંના સાંધાઓ પહેલા બંધ થાય તેનાથી નાનું માથું પેદા થવા પામે અને તેને લઈને બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ઉદ્ભવે છે.

(3) હાઈડ્રોસેફાલીસ :

અહીં મસ્તકનું કદ અસાધારણ રીતે મોટું હોય છે. જેમાં પ્રવાહીનું વહેણ વધારે હોય અથવા તો પ્રવાહીના વહેણમાં અવરોધ હોય.

ટેશટેજેન્સ :

એક ટેશટેજનની વ્યાખ્યા એક ઘટક કે જે અસામાન્ય ખુલ્લા ગર્ભશિયરૂપ અને કાર્યમાં થાય છે. આ એજન્ટો એવા હોય જે ચેપી રોગ વહન કરે, રસાયણિક એક્ટીનીક, ન્યુટ્રીમીનલ, પોષાક, યાંત્રિક, કેટલીક અસરો દેખાય તેવી હોતી નથી. કે જે પાછળથી જીવનમાં જણાય અને જે નકારાત્મક અહેવાલોના અર્થ ઘટન દવાની ટેશટેમેનીસીટીમાં માટે સમસ્યા ઉભી કરે. ટેશટેજેન્સની ઓળખથી એક એવી તક સાંપડે છે કે જેમાં જન્મજાત ખામી દૂર કરી શકાય છે.

(અ) ચેપો :

તે બાળકને જન્મ પહેલા અથવા જન્મ પછી પણ અસર પહોંચાડે છે. જન્મ પહેલાંના ચેપો લગભગ મહદઅંશે માધ્યમિક માતૃત્વના ચેપો હોય છે. ઉગ્રતાવાળા માતૃત્વના ચેપો જે શરૂઆતની ગર્ભવસ્થા દરમ્યાનમાં હોય છે. ઘણી વખત ગર્ભપાતમાં પરિણમે છે. ગર્ભવસ્થાના સમયગાળાનાં પ્રથમ બે-ત્રણ માસમાં જે હોય લાગે તેનાથી જુદા જુદા પ્રકારની ખામીઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે બિનજરૂરી જે ચેપ લાગે તેનાથી જુદા જુદા પ્રકારની ખામીઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે બિનજરૂરી અસમાનતાવાળા ચેપ જન્માવે છે. ગર્ભશિયનો ચેપ જે જન્મ પહેલાંના જીવનના પછીના તબક્કામાં આવે તેમાં એવું દેખાય કે જે વધારે એક સરખા ચેપ જન્મ પછીના ચેપ જેવું જ હોય જન્મ પછીના જીવનમાં બાળકને ગમે તો તબક્કે ચેપ લાગે જે વિકાસશીલતાના સમયગાળામાં હોય અને તેથી સી.એન.એસ.ની ખામી ઉત્પન્ન થાય છે.

આ બધા જ ચેપોનું કારણ વાઈરલ સીટોમેગાલોવાઈરસ ટ્યુબેલા, ચીકનપોક્ષ હરપીસ વગેરે.

- જંતુથી વહન કરાયેલ ચેપ (ક્ષય રોગ, મેનીન્ગોકોકલ, સ્ટેફીલોલોકલ)
- પ્રોટોઝોલ-ટોક્ષો ગ્લાસ્મોસીસ

બૌદ્ધિક વિકલાંગતા થઈ શકે છે. આવા કિસ્સાઓના આમાનાં એકનું મેટાબોલીઝમ એટલે કે પ્રોટીન્સ, કાર્બોહાઈડ્રોક્સાઈ, ચરબીઓ અને બીજા મહત્વના પદાર્થો ઉપર અસર તેની સામાન્ય સમયગાળામાં કોઈ એક તબક્કે પડે છે જેને લઈને બીજા આડ વસ્તુઓ અસાધારણ જથ્થાઓમાં જમા થાય છે. આને લઈને બૌદ્ધિક નુકશાન થાય છે. તેમાં ઝેર ઉત્પન્ન થાય અને તેની ક્રિયાશીલતા ઉપર ગંભીર અસર પહોંચે છે.

- તે ઝેરી સાબિત થાય
- શરીર રસાયણ શાસ્ત્ર અથવા શારીરિક અસર તે પદાર્થની હાનિકારક થાય.
- આ પદાર્થોની જમાવટ અસાધારણ જથ્થામાં ખાસ કરીને ઈન્ટ્રા સેલ્યુલર વિભાગમાં કે જે અંતમાં મગજને નુકશાન કરે અથવા નાશ કરે અથવા તો સી.એન.એસ.ની કાર્યશીલતાને ખોરવી નાખે, ઉદાહરણ એ કેટોન્યુરા
- ગેલોક્ટોસેઈમીયા (સી.એમ.ઓ. મેટાબોલીઝમ ઉપર અસર પડે) ગાઈયર અને નાઈમેની પીકના રોગ
- મુકોપોલી સેકેમેરીડોસીસ (જી.એ.જી. ગ્લાઈએમીનોગ્લાઈકમસ) લેસ નિહાન્સ સાઈન્ડ્રોમ યુરીક એન્ટ મેટાબોલીઝમને અસર કરે છે.
- સ્પીટોમેઆટેલ સીફીલીસીસ (ચાંદી)
- કુર્ગલ (કુંગ થવાથી)

(બ) રસાયણો :

- ઓરેગેમીક મસ્ક્યુરી કમ્પાઉન્ડોને લઈને જન્મ પહેલાના નુકશાન થાય. (શારીરિક ઈન્દ્રિય પાશને લગતા મિશ્રણો) ક્વીનાઈન ઈરોગોટ રોગ અને સીસુના લાંબા સમયથી ઉપરોગ ગર્ભપાત માટે થાય છે. તેથી શક્ય છે કે જો આ ઓછી માત્રામાં લેવામાં આવે તો તેનાથી ગર્ભપાત તો ન થવા પામે પણ ગર્ભશિયને જરૂર નુકશાન પહોંચે.
- રાસાયણિક ગર્ભધાન અવરોધક સાધનો
- માતા શરાબનું સેવન કરતી હોય.

- કેન્સરમાં વપરાતા ઔષધો
- ઈન્સ્યુલીન, ટ્રીમેયાડીઓન્સ, પેરામેયાડીઓન્સ, અથવા બીજા ઔષધો તેને પણ બીજા બૌદ્ધિક વિકલાંગતા લાવનારા એજન્ટ કરીકે ગણવામાં આવેલ છે.

(સી) એક્ટીનીક ઈજાઓ

રોએટજેન એઈસ એને રેડીએમ પણ ગર્ભના વિકાસને અસર કરવા સમર્થ છે અને તેથી વરવારૂપે બની શકે છે. માઈકોસે... માઈકો પેયા લીઆ. માનસિક વિકલાંગતા અને કુદ્રુપતાની અનંતતા પણ આને લઈને અત્યંત તિક્ષ્ણ ઈજાઓ પહોંચે છે. આ અંગેની મર્યાદિત માહિતી માનવીય ગર્ભાશયો ઉપરની જણાવે છે કે રેડીએશનની માત્રા (10,000-30,000 મીલીની) સી.એન.એસ. માટે નુકશાનકારક છે. તે કારણે ઉપચાર માત્ર ગર્ભપાતની ઘણીવાર ભલામણ કરવામાં આવે છે કે ત્યારે માત્ર 10,000 મીલીચડેસથી વધે.

1.4.4 જન્મજાત કારણો

- ◆ અધૂરો સમય (સંપૂર્ણ સમય પહેલા જન્મ)
- ◆ વધારે સમય (જન્મ 42 અઠવાડિયા બાદની ગર્ભાવસ્થા પછી)
- ◆ બહુવિધ ગર્ભાવસ્થા
- ◆ મુશ્કેલીભરી અને લાંબા સમયની સુવાવડ વખતની યાતના
- ◆ ચીપીઆઓ/ઓજારો વડે કરાયેલ પ્રસુતી
- ◆ સીઝેરીઅન
- ◆ પ્રસુતી દરમિયાન લોહી વહેવું
- ◆ અસામાન્ય દેખાવ, કુલ્હા પાછળનો ભાગ, ચહેરો મુખ, હાથ, ખભો, પંજો, પગ
- ◆ ફેલાયેલ નાડી / માનસિક ગાંઠ
- ◆ ગળા આસપાસ સુધી જવું
- ◆ બિન આરોગ્યપ્રદ પ્રસુતિ જગ્યા. ઓજારો અને કાર્યશૈલી.
- ◆ પ્રસુતિ દરમિયાન ચક્કર ફીટ આવવા.

જન્મના કારણો :

પ્રસુતિની પ્રક્રિયા જે બાળકની હોય છે તે સરળ રીતે થવી જરૂરી છે અને બાળક ધીમી પણ સરળ રીતે બહાર આવી જવું જોઈએ અને તેને કઈ નુકશાન થાય તેમજ તેની માતાને કેટલીક ચોક્કસ પરિસ્થિતિઓ આ પ્રસુતિકાળ કઠીન બની જાય તો તે એને અગાઉથી સંભાળ લઈને એવી માવજત આપવી ઘટે કે જેથી પાછળની પરિસ્થિતિ વિકટ ન બનવા સંભાળ લઈને એવી માવજત આપવી ઘટે કે જેથી પાછળથી પરિસ્થિતિ વિકટ ન બનવા પામે.

- ◆ અસામાન્ય ગર્ભની સ્થિતિ અથવા દેખાવ.
- ◆ અસામાન્ય સાંકડો માર્ગ જન્મ માટેનો
- ◆ પ્રસુતિ દરમિયાન લોહી વહેવું
- ◆ શારીરિક અસ્વસ્થતા
- ◆ ઓજારો વડે પ્રસુતિ
- ◆ બહુરૂપ પ્રસુતિ
- ◆ બિન આરોગ્યપ્રદ પ્રસુતિ

3.4.5 જન્મ પછીના કારણો

- ◆ જન્મ પછી બાળકનું મોડું રડવું. 5 મિનિટ પછી રડવું.
- ◆ જન્મ સમયનો નીચું ઓછું વજન 2500 ગ્રામ.
- ◆ વહેલી / મોડી પ્રસુતિ

- ◆ બાળકનો રંગ ઝાંખો, પીળો, ભુરો કે ગુલાબી જેવો
- ◆ બાળકની કાર્યશીલતા મૂર્ખ, આળસુ, ઉશ્કેરાટભર્યુ, દાંતીયા કાઢતું અથવા ચક્કર આવે.
- ◆ દેખાતી જન્મ સાથેની જ સહેજ વિલક્ષણ ઘટનાઓ માઈક્રોસેફાલી, હાઈડ્રોસીફીલીસ, અવયવોની અસમાનતા, વાંકા હોઠો, તાળવાને લગતું.
- ◆ દેખવા/જોવા સાંભળવાની ખોડ, કારકીઓ, વસ્ક્યુલર પદ્ધતિ એટાને હૃદયની ગતિની મંદતા શ્વાસનળીની પદ્ધતિની ખામી.
- ◆ ચેપો લોહીમાં ચેપો
- ◆ આંચકી તાણ ઈજા
- ◆ માતાનું દૂધ ન લઈ શકવાની સમસ્યા
- ◆ વાઈ જેવું લાગે - ચક્કરો
- ◆ કમળો - ખોરાકી પોષણીની ખામી
- ◆ વિકાસશીલતામાં વિલંબ

જન્મ પછીના કારણો :

અગાઉ ચર્ચા કરી તેવા તાણ, આંચકી ચેપો મેટાબોલીક અવસ્થાઓ, પોષણ વગેરેના કારણો ઉપરાંત જે જન્મ પછીના મુશ્કેલીના ઘટકો છે જેથી કરીને બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ઉદ્ભવે અને તે પછીના બીજા કારણોની પણ ચર્ચા જે બાળકને જન્મ પછી અસર કરે છે. ઝેરી તત્ત્વ ઉપરની કક્ષાએ ઝેર જન્માવે.

- ◆ પાયાનું ઝેર

ઝેરી તત્ત્વ મગજને અસર કરે તે જન્મ પછી જેતુની અસર શ્વાસ નળીમાંથી ઉત્પન્ન થતી મોટી ઉધરસ.

- ◆ જન્મ પછી ધીમે ધીમે અછબડાનો ઉપદ્રવ
- ◆ ચેપ મેન્જાઈટિસ (મગજનો રોગ)
- ◆ ઈજા આંચકી તાણ (માથાની ઈજા)
- ◆ ઝેર અને તેની અસરો (સીસું, પારો વગેરે)

થાઈરોઇડ ક્ષતિ કેટિનિઝન

થાઈરોઇડના હોર્મોનની ઉણપને લઈને બાળક મુર્ખ જેવું લાગે તેની ચામડી સૂકી લાગે બહુ ઓછા પાતળા વાળ હોય અને અટકતી જાડી જીભ હોય તગતગતી આંખો અને જાડો ચહેરો હોય, અપચો, અવાજ કર્કશ, ઘેરો હોય અને બૌદ્ધિક ક્ષતિ હોય, જો આ બાળકોનું વહેલું નિદાન થાય તો સારવાર શક્ય છે. જો સારવાર પ્રથમના જ એક અઠવાડિયામાં શરૂ થાય તો જીવનના તો બૌદ્ધિક ક્ષતિને દૂર કરી શકાય.

સી.એન.એસ.ની ઉતરતી કક્ષાની અવસ્થાઓ :

આ બધી માંદગીઓની સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી લાક્ષણિકતાઓમાં પહેલા મેળવેલ બુદ્ધિ ગમ્યતાને ખોઈ બેસવી અને સંવેદનશીલતાના ચક્ર ઉપર નુકશાન તેમાની ઘણી ખરી જન્મ પછીની વહાલનો પ્રતિસાદ ન આપે. ખાસ કરીને એન્મીમેટીક ઉણપો કેટલાકમાં દેખાઈ આવે. તેમાનાં ઘણા ખરા માટે અસરકારક ઉપચારશાસ્ત્ર હોતું નથી.

આ બધી અવસ્થાઓમાં બે વર્ગીકરણ થાય.

1. જેઓ મુખ્યત્વે અસ્પષ્ટ મગજને અસરકરતા હોય.
2. જેઓ મુખ્યત્વે ધોળા ભાગને અસર કરે છે.

માનસિક વિકલાંગતા અને આંચકીઓ તે મુખ્ય લક્ષણો મગજમાનો અસ્પષ્ટતાની બાબતમાં છે. ચક્રના કાર્યમાં જે ક્ષતિ આવે તે સ્પષ્ટ બાબતનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

3.4.6 માનસિક કારણોને સંદર્ભે વાતાવરણીય અસરો ઉપર છે આને લઈને પણ બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ઉદ્ભવી શકે.

જન્મ પહેલાનાં કારણો

- ◆ સંબંધિત - અફળદ્રુપતા
- ◆ વારંવારનો ગર્ભપાત
- ◆ લગ્ન થયા પછી ઘણા વર્ષ બાદ ગર્ભધારણ
- ◆ બે બાળકના જન્મ વચ્ચેનો ટૂંકો ગાળો
- ◆ ગેરકાયદેસરનું અનિચ્છનીય બાળક
- ◆ એક બાળક કે જેનો જન્મ પહેલાનાં ગર્ભધારણ પછી થયો હોય.
- ◆ પહેલાનાં ગર્ભધારણ સમયની મુશ્કેલીઓ

બાળક :

- ◆ અધુરા માસનું બાળક
- ◆ નીચલા જન્મનું બાળક
- ◆ મુશ્કેલીઓ અને સમસ્યાઓ નવા જન્મ સમય વખતે પડતી હોય જેથી કે માંદગીમાં લાંબો સમય હોસ્પિટલમાં રહેવું પડેલ હોય અને વાઢકાપ.
- ◆ ઉગ્રતા ધરાવતી જન્મ સાથેની જ અસમાનાતાઓ
- ◆ બાળકને દૂધ પીવરાવવાની સમસ્યા

માતા-પિતા :

- ◆ ઘણા યુવાન અથવા ઘણા વયસ્ક માતા-પિતા માનસિક બિમારી
- ◆ બાળક અવતરણની તૈયારી પૂરતી નહિ
- ◆ સામાન્ય તંદુરસ્તી નબળી હોય
- ◆ વ્યસન
- ◆ ગરીબી
- ◆ માતા-પિતામાં એકલતા
- ◆ લગ્નેતર અસમાનતા
- ◆ કૌટુંબિક સ્ત્રોતો ઓછા (ગરીબાઈ)
- ◆ કૌટુંબિક નબળા સંબંધો - અંગત રીતના
- ◆ કુટુંબનો નબળો આધાર

ઉપરોક્ત દર્શાવેલી બધી જ પરિસ્થિતિઓ બાળકના વિકાસમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે અને તે બધા જ માનસિક વિકલાંગતાના કારણોનો ફાળો આપે છે.

1.5 બૌદ્ધિક વિકલાંગતા રોકવી

જો યોગ્ય પગલાંઓ લેવાય અને સમયસર ચેતી જવાય તો ઘણી વખત માનસિક વિકલાંગતાને રોકી શકાય છે.

આ રોકવાની સેવાઓનું તબીબીઓ માતા-પિતાઓ અને સમાજ પ્રદાન કરી શકે છે અને તેનો નિપુણતાપૂર્વક અમલ થવો જોઈએ. તેમાં માતા-પિતા તથા બાળકની તંદુરસ્તીની સંભાળ લેવાવી જોઈએ. બાળકની તંદુરસ્તીની સંભાળો બાળકના જન્મ પહેલાથી જ કે જ્યાં સુધી તેની ઉંમર 18 વર્ષની થાય ત્યાં સુધી લેવાવી જોઈએ. આપણા પ્રયત્નો તંદુરસ્ત બાળકો નિપજાવવા માટેના જો શારીરિક ખોડાખંપણ વિનાના અને બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ન હોય તેવા હોવા જોઈએ. તંદુરસ્તી બક્ષવાની સારી સેવા સરળ રીતે દરેક વ્યક્તિને ઉપલબ્ધ હોવી જોઈએ અને ગુણવત્તા સભર સંભાળ ઓછામાં ઓછા ખર્ચે આપી શકાય તે બહુજ જરૂરી છે. અટકાવવાની વ્યૂહ રચનાઓ જુદા જુદા સ્તરોની.

1.5.1 શરૂઆતનો અટકાવ :

આ સમસ્યા વ્યક્તિની હોય તેને ધ્યાન આપવાથી તેનો વ્યાપ સમાજમાં ન પ્રસરે તો જોવાય. ઉદાહરણરૂપે જન્મ પહેલાંની પછીની સંભાળમાં સુધારો કે જેથી કરીને માનસિક વિકલાંગતાની પરિસ્થિતિ નિવારી શકાય. માંગદીનો અટકાવ, અકસ્માતો જેરી સ્થિતિ વગેરે.

1.5.2 મધ્યમકક્ષાનો અવરોધ :

અહીં સમસ્યાને વહેલી ઓળખી લેવામાં આવે છે અને તેથી તેમાં વહેલો હસ્તક્ષેપ કરાય છે. જેથી તેમાંથી મુખ્ય કારણને દૂર કરાય છે. અથવા સુધારાય છે. જેથી કરીને બૌદ્ધિક વિકલાંગતા અવરોધી શકાય છે. ઉદાહરણરૂપે વહેલું ઉદ્દીપન ઉચ્ચ જોખમવાળા શિશુઓમાં.

1.5.3 તૃતીય કક્ષાનો અટકાવ :

અપંગતા જેમ બને તેમ ઓછી કરવાનું લક્ષ્ય ધરાવે છે. અથવા તો ઓછામાં ઓછા તેની કેટલીક અસરો નિમણૂંક કરવાનું કાર્ય કરે છે. ઉદાહરણરૂપે ખાસ અથવા તો ઊંડાણપૂર્વકનની વિસ્તરીત સેવાઓ વ્યક્તિઓ માટે.

1.5.4 જન્મ પહેલાંનો અવરોધ :

અપૂરતી જન્મ પહેલાંની સંભાળને ઓછી વિકસતા અને ઓછા વજનવાળા બાળકના જન્મ સાથે જોડવામાં આવે છે અને તેને બૌદ્ધિક વિકલાંગતા સાથે પણ જોડવામાં આવે છે. જન્મ પહેલાંની દરકાર કે જે ગર્ભને રક્ષણ માનસિક બિમારી અને ચેપો અને બીજા ભયો સામે આપે છે તેની દરેક સગર્ભા સ્ત્રીઓ માટે તેની સગવડ સગર્ભાવસ્થાની શરૂઆતથી જ કરી આપવી જોઈએ.

સગર્ભા સ્ત્રીને સલાહ આપવામાં આવે છે.

1. તેણીએ નિયમિત રીતે જન્મ પહેલાંનાં જરૂરી પરીક્ષણો માટે જવું જોઈએ કે જેથી અસાધારણાઓ અંગે વહેલી ચકાસણી થઈ શકે. માંગદીઓ અને ચેપોનો ખ્યાલ સાથે અને તેથી કરીને તાત્કાલીક સારવાર થાય અને તેથી પ્રસુતી અંગે સારી સાચી વ્યૂહરચના ઘડી શકાય.
2. તેણીની પોષણ પરિસ્થિતિ સારી રીતે જાળવવી :
નબળું પોષણ બંને માતા અને બાળક માટે મગજ ખોડ અને વિકાસ અને વિકલાંગતા સાથે જોડાયેલ છે. માતાનું ખોટું પોષણ પણ ઓછા વજનવાળા બાળકો જન્માવે છે. જે બદલામાં ઉચ્ચ જોખમ ધરાવતા શિશુઓ થાય અને બૌદ્ધિક વિકલાંગતા તેમાં આવી જાય. તેથી કરીને જન્મ પહેલાંના કાર્યક્રમો અને બાળકની તંદુરસ્તીના કાર્યક્રમો દ્વારા સારું પોષણ મળે અને તંદુરસ્તી માતાની અને બાળકની જળવાય તેવા યોજવા જોઈએ. એક સગર્ભા સ્ત્રીએ પૂરતા જથ્થામાં પોષણકારક ખોરાક લેવો જોઈએ કે જેથી કરીને તેણીની તંદુરસ્તી જળવાઈ રહે અને તેણી વિકસતા જતા ગર્ભનો પણ પૂરતું પોષણ આપી શકે. આથી ખોરાકની જરૂરિયાતો સગર્ભા સ્ત્રી માટેની ઘણી વધી જાય છે. તેણીના ખોરાકમાં સારા પ્રમાણમાં પ્રોટીન્સ, કાર્બોહાઈડ્રેટ્સ, ચરબી અને લોહતત્વનો પુરવઠો હોવો જોઈએ કે જેથી તેણીનો ખોરાકમાં કઠોળ, દાળ, લીલા પાંદડાવાળા શાકભાજીઓ, દૂધ, ઈંડા, ફળો અને તાજો ખોરાક હોવો જરૂરી છે. આ બધા પોષક દ્રવ્યોનો અભાવ હોય તો તેમાંથી પાંદુરોગ અને બીજી પોષણ અંગેની ઉણપો ઉત્પન્ન થવા પામે છે. લોહ અને વીટામીનના ભાગો ટેબ્લેટ્સ, સીરપો અથવા ઈન્જેક્શનના રૂપમાં આપી શકાય કે નહિ. ઉણપની પરિસ્થિતિ ગર્ભાવસ્થાના બીજા તૃતીયકાળ નિવારી શકાય.
3. પ્રાથમિક તપાસ કરાવવી લેવા માટે જન્મ પહેલાંનું નિદાન, જરૂરી છે. આની અંદર ઘણા ધોરણો આવરી લેવાય છે કે જેથી કરીને અજન્મ બાળકની પરિસ્થિતિ આકારી શકાય.
  - (અ) અલ્ટ્રાસોનોગ્રાફી
  - (બ) રેડીયોગ્રાફ
  - (ક) એમ્નીઓ સેન્ટેસીઝ જેથી કરીને કોમોસોમાસ અસાધારણો જાણી શકાય.
    - એન્જમે ઉણપો
    - મેટાબોલીક અવ્યવસ્થા

— બાળકની જાતી

— આલ્ફાગર્ભ

જો આ પરીક્ષણો એવું સાબિત કરે કે ગર્ભ સામાન્ય છે તો મા-બાપને ખામી થાય. જો તેમાં અસાધારણતા જણાય તો મા-બાપને તબીબી પૂર્ણતા / સારવારનો વિકલ્પ આપવામાં આવે છે કે જેથી કરીને બૌદ્ધિક વિકલાંગતાવાળું બાળક પેદા ન થઈ શકે. માંદગીની બિમારી અને સમયસરનું રક્ષણ ચેપ સામેનું.

(A) ઝડપી સારવાર માંદગી અને ચેપો માટે મેળવવી.

(B) ઝડપી સમયે ચેપ સામે રક્ષણ મેળવી લેવું. ગર્ભાવસ્થાના 7માં 8માં અને 9માં મહિનામાં ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ ધર્નુરવાના ઝેર સામેના ઈન્જેક્શન લઈ લેવા જોઈએ કે જેથી કરીને ધર્નુરવાનો ચેપ પ્રસુતિકાળ દરમ્યાનમાં લાગે નહિ તે ગર્ભને રક્ષણ આપે છે અને નવા જન્મેલ બાળકને કારણ કે માતાના શરીરનો ભાગોનું પ્રવાહી ગર્ભમાં કંઠનળી દ્વારા વહેતુ રાખે છે.

1.5.5 જન્મ સમય અને અર્ધકાળ જન્મ સમયના અવરોધો

પ્રસુતિ તદ્દન રોગજંતુ મુક્ત પરિસ્થિતિઓમાં તાલીમ પામેલ વ્યક્તિ દ્વારા કરાવવી જોઈએ. બિનજરૂરીયાતો વાળો હસ્તક્ષેપ ગર્ભનો નિવારવો જોઈએ. બાળકને ખૂબ જ ... સંભાળથી લેવું જોઈએ. તેની ગર્ભનાળને ચેપ મુક્ત કરેલ ચાકુથી કાપવી જોઈએ. કઠણ અથવા અસામાન્ય પીડાવાળા કિસ્સાની પ્રસુતીમાં સ્ત્રીને નજીકની હોસ્પિટલ જોઈએ. કઠણ અથવા અસામાન્ય પીડાવાળા કિસ્સાની પ્રસુતીમાં સ્ત્રીને નજીકની હોસ્પિટલમાં લઈ જવી જોઈએ. જરાપણ સમય ગુમાવ્યા વિના એવી ખાતરી કરવી જોઈએ કે નાળને ઘુટી પાડવી, પ્રસુતી પછી પેશાબ ઉપરનો કાબુ અને પ્રસુતિ પછી પેશાબ ઉપરનો કાબુ અને પ્રસુતિ પછીનું લોહી વહેલું તે બાબત ખાતરી કરવી જોઈએ. માતાને પ્રસુતિ પછી તુરત જ થોડા એક કલાકનો આરામ આપી દેવા જોઈએ. સારી સંભાળ જન્મ સમયની એક અતિ મહત્વનું ઘટક બૌદ્ધિક વિકલાંગતા અટકાવવા માટેનું છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીને ઘેર પ્રસુતિ તાલીમ પામેલ વ્યક્તિઓ દ્વારા કરાવવાની તથા ચેપ મુક્ત સ્થિતિ કરાવવા સલાહ આપવામાં આવે છે. અથવા તો સ્વાસ્થ્યકેન્દ્ર ઉપર કરાવવી જોઈએ. દરેક જટિલ સમસ્યારૂપ ગર્ભાવસ્થાઓ અને તે દરમ્યાનની પીડાઓ માટેની પ્રસુતીઓ ફક્ત હોસ્પિટલોમાં જ કરાવવી જોઈએ કે જેથી કરીને ઈજા અને ચેપ ઓછા થવા પામે જે કારણરૂપ પર્યાયો બૌદ્ધિક વિકલાંગતા બાળકમાં આવે તેવા હોય છે.

હાલનો બચવાનો દર બાળકોનો ઘણો સારો છે. ખાસ કરીને અધૂરા માસની અને નબળા વજનવાળા બાળકો કે જેની સારી જન્મ સમયની દરકાર લેવાય છે. તેઓ પણ સામાન્ય તંદુરસ્ત બાળકો તરીકે જ ટકી જાય છે અને આથી બૌદ્ધિક વિકલાંગતાની ટકાવારી નીચી ઉતરી છે. દરેક ઉચ્ચ જોખમવાળા શિક્ષકોની સારી સંભાળ લેવાવી જોઈએ અને લાંબા સમય સુધીની સંભાળ લેવાવી જોઈએ કે જેથી અપંગતાની સ્થિતિ વહેલી પરખાઈ જવા માટે તેમજ તેઓના વિકાસમાં વિલંબ ન થવા પામે.

1.5.6 જન્મ પછીનો અટકાવ જન્મ પછીનું ચિત્રણ :

માનસિક વિકલાંગતાની કેટલીક પરિસ્થિતિઓ જેવી કે PKV અને હાઈઓથ્રીડીઝનને બૌદ્ધિક વિકલાંગતામાં આગળ વધતી શરૂઆતની માવજતથી અટકાવી શકાય છે. તેથી કરીને તે અતિ મહત્વનું છે કે આને વહેલામાં વહેલી શોધવી પડે. આ એકદમ સરળ પરિક્ષણથી શક્ય બને છે કે જેમાં લોહી પેશાબ તપાસાય છે. એક નવા જન્મેલ બાળકનાં અને તેને તુરત જ માવજત અપાય છે. બીજી મેટાબોલિક ભૂલોને પણ જન્મ પછીના સમયમાં શોધી શકાય છે. ચિત્રણ અને બાળકોના માતા-પિતા વારસાઈ રોગ અને જોખમોનો ફરી-ફરી ઉપદ્રવ તપાસીને કે જેથી વધારે રીતે બૌદ્ધિક વિકલાંગતા આ કારણોને લઈને ન આવે. ઉચ્ચ જોખમી શિશુઓ સંભાળ અને તેની પાછળની સંભાળ આ કારણોને લઈને ન આવે. ઉચ્ચ જોખમી શિશુઓ સંભાળ બાળકોને ઝડપથી સાંપડવી જોઈએ કે જેઓ ઉપર બૌદ્ધિક વિકલાંગતાનું પુરું જોખમ રહેલું છે. જેવા કે માનસિકતા જન્મ સમય ઓછું વજન, જન્મનો એસ્પીક્ષર્ડઆ અને બાળકો જે લાંબા સમયની પ્રસુતી વેદના કઠિન અને બીજી જટિલતાઓ પછી જન્મેલ હોય આ બધા માટે વધારે સાધન સામગ્રી વાળી જન્મ પછીની પ્રગાઠ સંભાળના એકમો હોય કે જે આપી સેવાઓ પ્રદાન કરે હોસ્પિટલોમાંથી ઘેર ગયા પછી પણ આવા બાળકો ઉપર ઝીણવટપૂર્વરનું ધ્યાન આપવું જોઈએ કે જેથી કરીને વિકાસમાં વિલંબ અને અસમાનતાઓ ઓળખી શકાય. આથી આપણને મદદ મળે કે આપણે શક્ય તેટલી પહેલો હસ્તક્ષેપ કરીને અને ભૂલ સુધારીને અપંગતાની

ઉગ્રતાની ઓછી કરી શકીએ. વહેલું ઉત્તેજન અને હસ્તક્ષેપ કાર્યક્રમોમાં બાળકો માટેના કે જે અપંગ હોય અંત સુધી અથવા જેને વિકાસમાં વિલંબ હોય. આના બે મુખ્ય ભાગો છે. કાર્યક્રમના (1) સીધી રીતે ઉત્તેજન - બાળકને આપી અને સારા વાતાવરણમાં મુકવું જેથી વિકાસમાં ઝડપ વધે. (2) માતા-પિતાને શિક્ષણ પદ્ધતિઓનું આપવું ઘેર વપરાય અને તેથી તેઓને સારું વાલીપણું મળે. તેમાં બાળકની તંદુરસ્તી પોષણતા મનોવૈજ્ઞાનિક અને શૈક્ષણિક જરૂરિયાતો આવરી શકાય છે. આ કાર્યક્રમો દ્વારા વધારાની સમસ્યાઓ રોકી શકાય છે અને અપંગતાની ઉગ્રતા હળવી કરાય છે.

રોગ સામે રક્ષણ :

માનસિક વિકલાંગતા, ડિપ્રેશિયા, ધનુર્વા, મોટી ઉધરસ, ટાઈફોઈડ, અછબડા અને પોલીઓ મેનેન્ગાઈટિસ અને રૂબેલા જે થાય છે તેને સક્રિય રક્ષણના કાર્યક્રમો યોજી અટકાવી શકાય છે. રક્ષણમાં ખાસ કરીને ચોક્કસ વાઈરસ અને જંતુવિહિન જીવાણુ સામે રક્ષણ આપી શકાય છે.

RMU નોગલોવુલીન ટુ.આર.એચ. નેગેટીવ માતાને જન્મ પછી તુરંત જ આપી તેનું પ્રથમ RH પોસિટીવ બાળક મેળવી શકાય છે. સમયસરનું નિદાન થાય તો ઝડપી અને યોગ્ય માવજત ચેપોની થાય જે જરૂરિયાતો અને ખરાબ પરિણામો ઓછા કરી શકે. યોગ્ય વાતાવરણીય અને અંગત ચોક્સાઈ ચોખ્ખું પાણી, જંતુઓના નાશ અને પ્રાણીઓનો પણ જે ચેપો વહન કરતા હોય આ બધુ જ ચેપના ફેલાવાને રોકે છે. ઓછો કરે છે અને તેને લઈને માનસિક વિકલાંગતા જે ચેપોને લઈને ઉદ્ભવે તેના ગંભીર પરિણામો નથી આવતા.

ઝેરી ફેલાવ અને અકસ્માતો અટકાવ :

અકસ્માતો અને ઝેરથી મગજને ઈજા પહોંચે છે અને તેથી અતિ અવળી અસર ઉત્પન્ન થઈ બૌદ્ધિક વિકલાંગતા આવે છે. આ એક બૌદ્ધિક વિકલાંગતા અટકાવી શકાય તેવું કારણ છે. લોકોને આ બાબતમાં જાગૃત કરવા.

જે આવા સબળ કારણો અકસ્માત હોય તે વિશે અને તેને દૂર કરવાની પદ્ધતિઓ વિશે પણ જુદા-જુદા જનજાગૃતિ કાર્યક્રમો દ્વારા સલામતીના સિદ્ધાંતો, સલામતીના સાધનો અને સલામતીની આવશ્યકતાઓની સામાન્ય પ્રજાને જાણ થવી બહુ જ જરૂરી છે.

વધારે કડક ઓળખ અને વાતાવરણમાંથી ઝેરી પદાર્થોને દૂર હાંકી કાઢવા જોઈએ. જેવા કે સીસુ ધરાવતા રંગો, હવાઈ અંગેના રંગો સીસાવાળા અને પારો ધરાવતા ભાગો જે પાણીમાં આવે તેનો નાશ કરવો જરૂરી છે. ચિત્રણના કાર્યક્રમો અસરગ્રસ્ત બાળકોના બતાવી ભાર મૂકવો જરૂરી છે કે આ બાબતોમાં સમયસરની સારવારથી બૌદ્ધિક વિકલાંગતા અટકાવી શકાય છે.

શરાબ, કેફી દ્રવ્યો ટેરાયોજેન્સ :

આને લઈને મોટું કારણ ઉત્પન્ન થાય છે કે જેથી વિકલાંગતા આવે કારણ કે આ બધાની અવળી અસર ગર્ભના વિકાસ ઉપર પડતી હોય છે. આને કારણે કાસ કરીને ગર્ભવિસ્થા દરમ્યાન આ બધી વસ્તુઓના સેવનનો ભાગ કરવો ઘટે. જેથી બાળકોમાં બૌદ્ધિક વિકલાંગતા આવતી રોકી શકાય.

પોષણ :

જેમ પહેલાં કહેવાયું તેમ નબળું પોષણ માતા અને બાળક બંને માટેનું ખામીવાળા મગજના વિકાસ અને વિકલાંગતા સાથે સંકળાયેલું છે. આ પોષણ માતાનું હોય તો પરિણામે ઓછા વજનવાળું બાળક જન્મે છે અને પરિણામે શિશુમાં બૌદ્ધિક વિકલાંગતાનું જોખમ વધી જાય છે. તેને કારણે જન્મ પહેલાના કાર્યક્રમો અને બાળકની તંદુરસ્તીના કાર્યક્રમોમાં સારું પોષણ મળે તે માટે બંને બાળક અને માતા માટેના હોવા જોઈએ તે ઉપર ભાર મૂકવો જોઈએ.

કુટુંબનિયોજન :

માતૃત્વ ધારણ કરવાની આદર્શ ઉંમર 20 થી 30 વર્ષની વય વચ્ચેની છે. બાળકો તેનાથી નાની અથવા વધારે ઉતરતા ધારણ કરાય તો તેમાં બૌદ્ધિક વિકલાંગ બાળક જન્મવાની ધાસ્તી રહે છે. ગર્ભવિસ્થાઓ અતિ ટૂંકા ગાળામાં આવતી હોય તે પણ માતાની તંદુરસ્તીને અસર પહોંચાડી જટીલતાઓ ઉત્પન્ન કરે છે. આથી કરીને કુટુંબનું કદ મર્યાદિત હોવું જરૂરી છે અને બાળકો વચ્ચેનો ગાળો યોગ્ય હોવો જરૂરી છે.

માહિતીનો પ્રસાર :

બૌદ્ધિક વિકલાંગતા અટકાવવાની માહિતી સામાન્ય પ્રજાને મળે તે હેતુથી જુદા-જુદા વ્યાવસાયિકો જાગૃતિ લાવવા અને ઉત્તેજન આપવાનાં કાર્યમાં આગળ લાગ્યા છે અને આ કાર્ય કરી એક લક્ષ્ય જે બૌદ્ધિક વિકલાંગતા અટકાવવાનું સિદ્ધ કરવું તે તદ્દન જરૂરી છે તેમ જણાયેલ છે.

બૌદ્ધિક વિકલાંગતોને રોકવા તથા વિકાસલક્ષી વિલંબો અટકાવવા માટે વધારાની વ્યૂહરચનાઓ ઘડી આ બાબતમાં વિકાસ સઘાય તે માટે સંશોધનો જરૂરી છે.

1.6 વર્ગીકરણ

પ્રાસ્તાવિક :

આની આગળના એકમમાં આપણે જોયું કે માનસિક મંદતાના ખ્યાલમાં કેટલાં બધાં બદલાવો આવેલ છે કે જેની સુસંગતતા લોકોના બદલાતા વલણો અને ખ્યાલો પ્રેરિત છે. આપણે એ પણ જોયું કે દરેક 100 વ્યક્તિ દીઠ અંધને બેથી ત્રણ વ્યક્તિ બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ધરાવતી હોય છે. બૌદ્ધિક વિકલાંગતાની કક્ષાઓ જુદી-જુદી હોય છે અને તેનો આધાર મગજને કેટલું નુકશાન વ્યક્તિને પહોંચેલ તે ઉપર છે. આવા નુકશાનમાં કારણો ત્રીજા એકમમાં દર્શાવશો. અહિંયા આપણે એ જોઈશું કે અમુક માપદંડો પ્રમાણે તેઓનું વર્ગીકરણ કેવી રીતે થાય છે. દાક્ટરી વર્ગીકરણ કારણો / માનસ શાસ્ત્રમાં મનોવૈજ્ઞાનિક વર્ગીકરણો કે જે બુદ્ધિઆંક ઉપર આધારીત હોય છે. તમને યાદ હશે કે આપણે ટૂંકાણમાં બુદ્ધિઆંકની ચર્ચા એકમ-1માં કરી હતી. શૈક્ષણિક વર્ગીકરણ વ્યક્તિની શક્તિ સંબંધિત હોય છે અને સામાન્યીકરણ અને નામ માહિતીનો સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે આપણે આ બધાં વર્ગીકરણો અને લાક્ષણિકતાઓ આ એકમમાં વિસ્તૃતરૂપે જોઈશું.

હેતુઓ / ઉદ્દેશો :

આ એકમના અભ્યાસ પછી આપ (નીચે) શક્ય કરી શકશો.

- ◆ બૌદ્ધિક વિકલાંગતા અંગેના વૈદકીય મનોવૈજ્ઞાનિક અને શૈક્ષણિક વર્ગીકરણ સમજાવી શકશો.
- ◆ સમજણની ઓળખ અને ઊંડાણને બતાવી શકશો.
- ◆ વર્ગીકરણના સુચિતાર્થોનું ટીકાત્મક વિશ્લેષણ કરી શકશો.
- ◆ જે સામગ્રીઓ ચિત્રકરણ અને ઓળખ માટે વપરાય તેને સુચિ
- ◆ ચિત્રકરણના ધારા ધોરણોનું ધ્યાન કરી શકશો.
- ◆ બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓની લાક્ષણિકતાઓ અને તેના શૈક્ષણિક સુચિતાર્થો સમજાવી શકીએ.

બૌદ્ધિક વિકલાંગતાનું વર્ગીકરણ :

- ◆ બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ગણવામાં આ ભાગો જોવાય આમાં પ્રથમ સમાવેશ.

1. સૂચક રીતે નિમ્ન સરાસરી સામાન્ય બુદ્ધિ કાર્યક્ષમતા
2. અલ્પ / ક્ષતિ નબળાઈ ગ્રહણતા વાળી વર્તણૂક
3. વિકાસશીલ ગાળામાં સ્પષ્ટ દેખાય

પ્રથમભાગ જેવા કે સૂચકતાને નિમ્ન સરાસરી બુદ્ધિ શક્તિની ચકાસણી બુદ્ધિગમ્ય પરિક્ષણોથી થાય. બુદ્ધિઆંક આવા પરિક્ષણોથી મળી આવે. બુદ્ધિઆંક ઉપર આધારીત જે ગુણો વ્યક્તિને પ્રાપ્ત થાય તે ઉપરથી તો તેણીનું વર્ગીકરણ તેણી કરેલી કક્ષામાં બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ધરાવે છે. તે નક્કી કરી શકાય. આ વર્ગીકરણમાં સામાન્ય (બુદ્ધિ જે મંદ નથી) તેમાં ઓછી બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ધરાવે છે તે નક્કી કરી શકાય. અતિ વિસ્તૃત વિકલાંગતા છે ઉગ્ર બૌદ્ધિક વિકલાંગતા નહી થઈ શકે છે. નીચેનો બુદ્ધિઆંક તેટલી જ વધારે ઉગ્ર કરવા બૌદ્ધિક વિકલાંગતાની હોય.

- ◆ બીનેટ કાયથ ચકાસણી બુદ્ધિની
- ◆ માલીત્મનું બુદ્ધિ અંગેનું માપ ભારતીય બાળકો માટે સેગુઈન ફોર્મ બોર્ડ
- ◆ રેવાન્સ પ્રોગ્રેસીવ મેટ્રેસીસ

ભરોસો પાત્ર અને ચોક્કસે ગુણાંક મેળવવા માટે અને તેથી વર્ગીકરણ માટે આ ચકાસણીઓ ફક્ત તાલીમ પામેલા મનોવૈજ્ઞાનિકો દ્વારા જ હાથ ધરાવી જોઈએ અને અર્થઘટન પણ સંભાળતાપૂર્વક કરવું જોઈએ.

વૈદકીય (દાકતરી) વર્ગીકરણ :

દાકતરી વર્ગીકરણ સામાન્ય રીતે નવું શાસ્ત્ર આધારીત હોય છે.

1. ચેપો અને નશો (ઉન્માદ)
2. આંચકી અથવા શારીરિક રોગ
3. સંઘટન વિઘટન (પર્યાપરપ) ક્રિયા અથવા પોષણ
4. મગજનો રોગ (જન્મ પછી)
5. અજ્ઞાણી જન્મપૂર્વેની અસર
6. સ્ત્રી અંગેની અસમાનતા (અવ્યવસ્થા)
7. માનસિક અવ્યવસ્થા
8. બીજી અસરો

◆ વધારાની વિગતો વૈદકીય વર્ગીકરણ અંગેની એકમ-૩ જે આ પુસ્તકમાં છે તેમાં મળી આવશે.

ઐતિહાસિક રીતે શૈક્ષણિક વર્ગીકરણ :

એવી સંજ્ઞાઓ સમાવે છે જેમાં તેઓ ધીમું શીખે, તાલીમ પામી શકે, અને બૌદ્ધિક વિકલાંગતામાં ધ્યાન રાખી શકે તે સેવાઓ માટે છે કે જે બુદ્ધિગમ્યતાની હદરેખાની લગોલગ હળવા સામાન્ય અને ઉગ્ર / અતિ ઉગ્ર સારો જે મનોવૈજ્ઞાનિક વર્ગીકરણમાના છે. શૈક્ષણિક વર્ગીકરણને એવી રીતે તૈયાર કરેલ છે કે જે બૌદ્ધિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓની કાર્યશીલતાના સ્તર ઉપર આધારીત છે. ઉદાહરણરૂપે તેઓ કે જેની સંયુક્ત દેખરેખ રાખવા પાત્ર છે. તેઓની દરેક જરૂરીયાતો માટે તેઓને કેદી જેમ કહેવાય કારણ કે તે એક જેલ જેવામાં હોય તેવાઓ કે જેઓને પાયાની અર્ધકૌશલ્યતા અથવા કૌશલ્યતા વિનાના કાર્યમાં જોડી શકાય તેવાઓ કે જેઓને પાયાની કાર્યશીલ અક્ષર જ્ઞાનથી શીખવી શકાય તેઓ શીખી શકે છે તેવા કહેવાય (એમઆર) અને તેવાઓ કે જેને સામાન્ય બાળકોની જેમ જ શીખવી શકાય પણ તેઓ શીખવામાં ધીમા હોય. તેઓને ધીમા શીખાઉ અથવા સામાન્ય મુર્ખ કહેવાય.

જો કે વ્યવસાયિકો તરફથી એવી ચળવળો શરૂ થઈ છે અને માતાપિતાઓ તરફથી પણ આ બધા વર્ગીકરણ અને તેઓને જે છાપ માનસિક વિકલાંગતાની અપાય છે તે મુદ્દા ઉપર એવી ગણતરી થાય છે કે તેઓને લાંછનરૂપી છાપ ન મારવી અને શિક્ષકને પણ રોકવા અને ફક્ત તેઓની ચોક્કસ શક્તિઓ ઉપર જ ધ્યાન આપતા રહેવું. ઉદાહરણરૂપે, એક બાળક કે જે શીખી શકે તેવી છાપ ધરાવે તેને શાળાના તાલીમ કાર્યક્રમની જુદી-જુદી કળાઓમાં ભાગ દેવો નહિ, કે શિક્ષક તેને ફક્ત વાંચવા લખવાનું છાપ પ્રમાણે શીખવે છે જે તેને માટે સુચિત હોય આથી હાલમાં આવી ભૂલો ભુંસવાનું વલણ શરૂ થયું છે.

બુદ્ધિમાપ અંક :

સ્ત્રોત	90	80	70	60	50	40	30	20	10
---------	----	----	----	----	----	----	----	----	----

ટરમન લગોરેખા બુદ્ધિ 191670 થી 79 અંક	મોરોન બુદ્ધિ 50 થી 69 અંક	મ્બેસાઈલ બુદ્ધિ 25 થી 49
		ઈડીઅટ બુદ્ધિ 24 અથવા નીચે

વાયેસ્લેર 1958	લગોલગરેખા બુદ્ધિ 70 થી 79 અંક	મોરોન બુદ્ધિ 50 થી 69 અંક	મ્બેસાઈલ બુદ્ધિ 30 થી 49 અંક	ઈડીઅટ બુદ્ધિ 29 અથવા નીચે
-------------------	----------------------------------	------------------------------	---------------------------------	------------------------------

માનસિક ઊણપ લગોલગ બુદ્ધિ ઉપર અમેરિકન એશોશીએશન (1961)

લગોલગ બુદ્ધિ અંક આઈએસડી બુદ્ધિ રચના 68 થી 83	હળવા માનસિક વિકલાંગવાળા એસ.ડી. બુદ્ધિ અંક 52 થી 67	સામાન્યરીતનો માનસિક વિકલાંગ વાળા-3 એસડી બુદ્ધિઅંક 36 થી 51
---	---	---

ઉગ્રતા તથા માનસિક વિ. બુદ્ધિ અંક 20 થી 35	અતિ ઉગ્રતા માનસિકતા વાળા-5 બુદ્ધિઅંક 19 નીચે
--	---

માનસિક ઊણપ ઉપર અમેરિકન એશોશીએશન	હળવા માનસિક વિક.2 એસ.ડી. બુ.અંક.52-57	સામાન્ય રીતના માન.વિકલાંગ બુ-અંક 36-51	ઉગ્રતાવાળા માન.વિકલાંગ બુ.અં. 36-35
---------------------------------------	---	--	---

અતિ ઉગ્રતા માનસિક વિક.વાળા 5 એસ ડી બુ.અંક 19 અથવા નીચે
--

બુદ્ધિઅંક સ્ટેનફોર્મ બીનેટના માપદંડ વાળા વર્ગાંકનો છે. (એસ.ડી.) 1083 એએમડીનાં વર્ગીકરણો તેમાં એક અતિ સાંકડો ભાગ બુદ્ધિઅંકના ગુણાંકનો દરેક ભાગે તેવા દરેક સ્તર માટે હતો પણ અનિવાર્ય રીતે (સાત્વિક રૂપે) એક સરખાં જ આ ટેબલમાં છે, તેવા માટે હતો.

સ્ત્રોત :

ડ્યુ સીજે લોગાન ડીઆર, હાર્ડમેન્ટ એમ.એલ.માનસિક બૌદ્ધિક વિકલાંગતા એ લાઈફ સાયકલ એપ્રોચ 1984 ટાઈન્સમીરર / મોસ્લી કોલેજ પબ્લીસીંગ 3 જો એક પેજ 19 પ્રવર્તમાન વર્ગીકરણ બુદ્ધિઅંક ઉપર આધારીત નીચે મુજબનું છે.

- 90-110 સામાન્ય બુદ્ધિ
- 70-90 લગોલગ સરખી બુદ્ધિ
- 50-69 હળવી માનસિક વિકલાંગતા
- 35-49 સામાન્ય માનસિક વિકલાંગતા
- 20-34 ઉગ્ર માનસિક વિકલાંગતા
- 20ની નીચે અતિ ઉગ્ર માનસિક વિકલાંગતા

જ્યારે વર્ગીકરણ કરવામાં આવે ત્યારે ધ્યાન રાખવાનું હોય છે કે ફક્ત બુદ્ધિઆંક એકલાને જ માપદંડ ગણવો નહિ અને ગ્રહણશીલતા બાકી ઉણપોને પણ ધ્યાન લેવી જોઈએ. વધારામાં ત્યારે બુદ્ધિઆંકની ગણતરી કરાય ત્યારે 5 પોઈન્ટ્સ ગુણની ઉપલી કક્ષા ગણવી. ઉદાહરણરૂપે 70-75ને હળવી માનસિક વિકલાંગતા ગણાણ જો ગ્રહણશીલ આકારણી આવા નિર્ણય માટે સૂચક જણાતો હોય. કેટલાંક માપદંડવાળી ચકાસણીઓ જે ભારતમાં બુદ્ધિગમ્યતાની કાર્યશીલતા માપવાના વપરાશમાં લેવાઈ હતી. તેમાં નીચેનો સમાવેશ થાય.

બુદ્ધિઆંક : અંદાજી હદ દર્શાવે છે કે જે કેટલીક કક્ષામાં બદલાય જેનો આધાર માહિતીના સ્ત્રોત ઉપર રહેલ છે.

સ્ત્રોત : ડ્યુ સીજે લોગાન, ડીઆર, હાર્ડમેન એમ.એલ. મેન્ટલ રીયર્ડશન એ લાઈફ સાયકલ એપ્રોચ 1984 ટાઈમ્સ મીરર મોસ્બી કોલેજ પબ્લીશ 3 જો એડપાટ 6.

આદર્શરૂપે વર્ગીકરણ અને છાપનો ઉપયોગ ફક્ત વહીવટી હેતુઓ માટે થવો જોઈએ જેવા કે સામાજિક ફાયદાઓ જેવા કે મુસાફરીમાં રાહતદર સંભાળ ભથ્થું, નોકરીની અનામત વગેરે-વગેરે.

એક કેળવણીકાર માટે પ્રવર્તમાન સ્તર જે બાળકની ક્રિયાશીલતા છે. તેની ઉપર ધ્યાન આપવું જરૂરી છે કે જેથી તે બાળકના આગળના વિકાસ કાર્યક્રમ અને તાલીમ માટે વિચારી શકે. સામાજિક નિપુણતા મેળવી શકે તે અર્થે અને સમાજમાં તે શક્ય એટલું સ્વતંત્ર બની શકે.

માનસિકો વિકલાંગતાવાળી વ્યક્તિઓની લાક્ષણિકતાઓ :

જેમ આપણે વર્ગીકરણમાં જોયું લાક્ષણિકતાઓ વિકલાંગતાઓની ગણના પણ કરાવી જોઈએ જ્યારે આપણે લાક્ષણિકતાઓ વાત કરીએ કારણ કે તેઓ પણ ફાળો આપનારાં ઘટકો છે જો કે માત્રા/સ્તર ઉપર આધારીત થઈને ફેરફાર પડેલ છે. આનુસંગિક પરિસ્થિતિઓની ત્યાં ચોક્કસ સામાન્ય લાક્ષણિકતાઓ કાર્યશીલતાના સ્તર સાથે જોડાયેલાં હોય, વ્યક્તિગત તફાવતો હંમેશા રહેતા હોય કે જે આપણે વિકલાંગ નહી તેવી વ્યક્તિઓમાં જોઈ શકીએ છીએ.

આપ જાણો છો માનસિક વિકલાંગતા એક એવી પરિસ્થિતિ છે અને તે નિદાનનો નમૂનો નથી. આ તફાવત મહત્વનો છે. કારણ પરિસ્થિતિમાં જુદાં-જુદાં કારણો દર્શનિકતાઓ, વ્યવસ્થા અને અટકાવી શકવાનાં પગલાંઓનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે તેના નિદાનથી માત્ર તે ચોક્કસ અવ્યવસ્થા ચોક્કસ લાક્ષણિકતાઓ અને રોગગ્રસ્ત પાસાંઓ દર્શાવે છે એ નોંધવું મહત્વનું થઈ પડશે કે અહિં કોઈ શારીરિક પાસાંઓ નથી કે જે ચોક્કસ પરિસ્થિતિ બૌદ્ધિક વિકલાંગતા એ એક પાસું કેટલાક નિદાન માત્રાઓનું ચોક્કસ શારીરિક પાસાંઓનું હોય ઉદાહરણરૂપે ડાઉન્સ સીન્ડ્રોમ કે જેમાં લાક્ષણિકતા ધરાવતા પાસ યહેરાના પાસાંઓ જેમાં આંખો ઉપર ચડી ગઈ હોય. નીચે ઉતરી ગયેલો હોવાનો વળાંક, જાડી લાળ પડતી જીભ, નાના કુદરતી કાનો, પદ્ધતિસરનું જેમાં સામેલ થાય તેનું હૃદયનું દર્દ વગેરે પણ બૌદ્ધિક વિકલાંગતામાં સામેલ હોઈ શકે. જેમાં તબીબી પાસાંઓ અને શારીરિક પાસાંઓ એક કામ ચલાઈ નિદાન ઓફ ડાઉન્સીન્ડોમનું આપી શકે. અંતિમ નિદાન ડાઉન્સિન્ડોમનું કરવા માટે કામો સામેલ વિશ્લેષણની જરૂરત રહે અને માનસિક વિકલાંગતાના નિદાન માટે ઝીણવટ ભરેલું માનસિકતાની પદ્ધતિનું મૂલ્યાંકન જરૂરી છે. કારણ કે અહીં કોઈ ચોક્કસ શારીરિક પાસાંઓ જણાતાં નથી બીજું કોઈ એક મહત્વનું પાસું બૌદ્ધિક વિકલાંગતાની કક્ષા છે જે ડાયમારફીઝમ તે તેમાં પ્રતિબિંબ નથી થતી એક બાળક જે વિકલાંગતા (માનસિક)વાળું હોય તે દેખાવમાં તદ્દન સામાન્ય લાગે કોઈપણ કક્ષાની બૌદ્ધિક વિકલાંગતા સાથે તેનાથી વિરુદ્ધ એક બાળક/વ્યક્તિ જે ઉગ્ર શારીરિક અસાધારણતાથી પીડાતું હોય તે સામાન્ય બુદ્ધિ ધરાવતું હોય અથવા તો તેને કોઈ કડવા માનસિક વિકલાંગતાની હોય તેથી આપણે કેટલાંક પાસાંઓ ઉપરનો આધાર રાખવા પડે (વિશ્વાસ રાખવો પડે) એ જે આપણે બાળકો કે જે બૌદ્ધિક વિકલાંગતા ધરાવતાં હોય તેવી સંકરોય તેને જુદાં પાડવા અને જેની ઝીણવટભરી આકારણી નિદાન જરૂરી હોય માનસિક વિકલાંગતા અને તેની કક્ષા માટેની નીચે એક સુચી આપેલી છે જેમાં તેને સામાન્ય પ્રકારથી જુદો પાડે તેવા પાસાંઓ દર્શાવેલ છે.

સામાન્ય લાક્ષણિકતાઓ :

1. સામાન્ય રીતે તેમાંથી તેઓ માટે દેખાતી વિલંબ વિકાસશીલ સ્તંભો તરફનો હોય કે જે સામાન્ય બાળકની સરખામણીએ, જેવા કે તેઓની બેસવાની રીત, ઉભું રહેવું, ચાલવું અને તેમજ ઓછી વિકલાંગતાની અસરવાળાં બાળકોમાં સામાન્ય રીતે / તેઓની શારીરિક લાક્ષણિકતાઓ

તેઓના સામાન્ય સરખા વર્ગની જ જોવા મળે છે. કેટલાંક સામાન્ય રીતે વિકલાંગતા ધરાવતા અને ઉગ્ર વિકલાંગતા ધરાવતાં બાળકોમાં કઠંગ હલન-ચલન જણાય છે અને તેઓનું સ્નાયવિક સંકલન નબળું હોય છે. વધારે ઉગ્રતાવાળા (અતિ ઉગ્રતા) વિકલાંગતાવાળી વ્યક્તિઓ સામાન્ય રીતે શારીરિક અપંગતા સાથે સંકળાયેલા જોવા મળે છે અને ઘણી વખત તેઓ અતિ બીમાર જણાય છે.

2. શારીરિક લાક્ષણિકતાઓ તબીબી પાસાંઓ અને કારણો જે વ્યક્તિનાં હોય તેની ઉપર આધાર રાખે છે. ઉ.દા. વ્યક્તિ કે જેને માઈક્રોસેફાલી હોય તેનું મસ્તક ઘણું જ નાનું હોય છે. જેમાં નીચે પડતા ગાલ અને કપાળ હોય જ્યારે એક વ્યક્તિ જેને હાઈડ્રોસેફાલી હોય તેને માથું ઘણું જ મોટું હોય છે. જેમ અગાઉ કહેલ છે તેમ એક બાળકને જેમ ડાઉન સીન્ડ્રોમ હોય તેના ખૂબ જ દેખાતી પાસાંઓ હોય જેવા કે ઢળેલી આંખો, ચીબું, નાક, જાડી ચામડી, નાની આંગળીઓ અંદર વળેલી, મોટા પંજા અને પંજા વચ્ચે મોટી રેખા અને વાણી અસ્પષ્ટ જેઓ બૌદ્ધિક વિકલાંગતાવાળા હોય તેને સેરેબસ પાલ્સી હોય તેને આંચકી અને અકકડાઈ અવયવો અગર અવયવની જોવા મળે છે અને તેઓની લાળ સતત ગળતી જણાય છે.
3. બૌદ્ધિક વિકલાંગતાવાળી વ્યક્તિને ભાષા અને આદાન-પ્રદાનમાં મુશ્કેલી પડે છે જે વધારે ઉગ્ર/અતિ ઉગ્રતા વિકલાંગતામાં અને ઓછી માત્રામાં હળવી વિકલાંગતાવાળી વ્યક્તિઓમાં જોવા મળે છે.
4. બૌદ્ધિક વિકલાંગતા વાળી વ્યક્તિઓમાં થોડા એકને બે અથવા તેથી વધારે વિવિધ જ્ઞાતિ કે જોવામાં તથા સાંભળવામાં અડચણ વગેરે.

બૌદ્ધિક વિકલાંગતા : બૌદ્ધિક અક્ષમતા

એક પાઠ્યપુસ્તક કે જે વિવિધ પ્રકારના નિર્વાસન કાર્યકરને માટે (એન.આઈ.એમ.એચ.) દશ એક સરખા પ્રકારની લાક્ષણિકતાઓ માનસિક વિકલાંગતા અંગેની છે તેની સૂચિ આ મુજબ બતાવે છે. (1) ધીમી કાર્યશીલતા (2) સ્પષ્ટતાનો અભાવ (3) ઝડપથી શીખવાની અશક્તિ (4) ઝડપથી સમજી જવાની અશક્તિ (5) નિર્ણય લેવાની અશક્તિ (6) ધ્યાન આપી ન શકે (7) ગુસ્સાવાળો અભાવ (8) યાદ રાખવાની અશક્તિ (9) હળીમળી શકવાને અસમર્થતા (10) વિકાસમાં વિલંબ

સામાજિક લાક્ષણિકતાઓ :

સામાજિક લાક્ષણિકતાઓ વિકલાંગ બાળકમાં તરત જ દેખાઈ આવે છે. કારણ તેની શક્તિઓ અને સમાજ તેની પાસે જે અપેક્ષા રાખે છે તે બંને વચ્ચે ઘણું અંતર હોય છે નીચે દર્શાવેલ કેટલીક મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ છે એ નોંધી લો કે માનસિક વિકલાંગતાવાળી વ્યક્તિઓ આ બધી લાક્ષણિકતાઓ પ્રદર્શિત ન પણ કરાતી હોય.

1. એક સર્વ સામાન્ય લાક્ષણિકતા એવી જોવા મળે છે. માનસિક રીતે વિકલાંગ બાળકોમાં તે તેઓનું ધ્યાન ક્યાંક બીજે હોય છે અને તે કોઈ વસ્તુ ઉપર સ્થિરતા ધરાવતા નથી. તેઓ એક પ્રક્રિયાથી બીજી તરફ તરત વળશે અને તેમાંથી કોઈ પૂર્ણ નહિ કરે.
2. અહિં એવા પણ વિકલાંગ વ્યક્તિઓ હોય કે જેઓ યુસ્ત (ઉઘણસી) અને તેઓ પ્રેરણા નહિ જ પામે કોઈ પણ કાર્ય કરવા અથવા તો એક જ કાર્ય ચાલુ રાખશે અને તેઓને એક પ્રક્રિયામાંથી બીજી તરફ વાળવામાં મુશ્કેલી પડશે.
3. તેઓની યાદશક્તિ મંદ હોય છે અને તેથી એક કાર્ય માટે તેઓને વારંવાર તાલીમ આપવી પડે છે.
4. તેમાનાં કેટલાંકની વર્તણૂક સમસ્યારૂપ હોય છે જે ક્યાં તો પોતાના ઈજા પહોંચાડે તેવી હોય અથવા બીજાને નુકશાનકારક હોય. પોતોને ઈજા પહોંચાડે તેવી વર્તણૂકમાં હાથથી મારવું, પોતાના જ વાળ ખેંચવા, નખ કરડવા, આંખો પટપટાવતી, ચહેરા ઉપર થપ્પડો મારવી, દિવાલ સામે માથું અફાળવું અથવા જમીન સાથે અને તેવું બધું તેઓ કે જે બીજાને નુકશાન કરે અથવા જીવલેણ જણાય તેવાઓ જેવા કે મારવું અને બીજા ઉપર વસ્તુઓ ફેંકવી, કપડાં ફાડી નાખવાં અને ચીજવસ્તુઓની તોડફોડ બીજી સમસ્યારૂપ વર્તણૂક પદ્ધતિસરના હસ્તક્ષેપથી નિયંત્રણ કરી શકાય છે.

5. કેટલીક એવી વિકલાંગ વ્યક્તિઓ હોય છે જેઓ તેઓની આજુ-બાજુના વાતાવરણથી નિષ્ક્રિય હોય છે અને જ્યારે તેઓને પૂછવામાં આવે ત્યારે પ્રતિસાદ આપતા નથી. જો કે તેઓને સાંભળવાની સમસ્યા નથી હોતી. અકારણ હસ્યા કરવું, અથવા બોલ્યા કરવું, તે પણ કેટલીક વિકલાંગ વ્યક્તિમાં જોવા મળે છે.
6. જ્યારે હળવી અને કેટલીક સામાન્ય રીતે વિકલાંગતાવાળી વ્યક્તિઓ નિયમિત કાર્ય કરી શકતા હોય છે કે જેમાં તેઓને તાલીમ આપી હોય, તેઓની શક્તિ સમસ્યાના ઉકેલ માટેની નબળી હોય અને તેઓ સ્વતંત્ર નિર્ણય લેવામાં અસમર્થ હોય છે જો કે તેઓની કુશળતા કાર્યમાં સારી હોય ઘણાં લોકો તેઓનું કાર્ય ગુમાવી બેસે છે કારણ કે તેઓની સામાજિક સમર્થતા નબળી હોય છે.

શૈક્ષણિક સૂચિતાર્થો :

શિક્ષકો માટે એ જરૂરી છે કે તેઓ દરેક બાળકની લાક્ષણિકતાઓ ઉપર ધ્યાન આપે કે જેને તેણી શીખવતી હોય કારણ કે તેણી માટે જ જરૂરી છે. તેણી એ શિક્ષણના કાર્યક્રમની યોગ્ય યોજના બનાવવાની છે કે જે બાળકની સમગ્ર શક્તિ મુજબની હોય. એક ઉદાહરણ આપીને જોઈએ. તેણીના વર્ગમાં એક બાળક હોય વાઈના હુમલાઓ આવતા હોય અને તે ચોક્કસ પ્રકારની વર્તણૂક પ્રદર્શિત કરતું હોય તો તેણી તે માટે યોગ્ય પગલાંઓ ખરે સમયે લઈ શકે. તેણી દાક્તરોની ટુકડી (વ્યક્તિઓ) સાથે પ્રગાઠ સંપર્કમાં અને બીજા ઉપચાર શાસ્ત્રીઓ કે જેઓ સંપૂર્ણ રીતે બાળકને મદદગાર થાય.

શૈક્ષણિક વર્ગીકરણના ટેબલમાં આપણે જોયું તમે લાક્ષણિકતાઓ વિકલાંગતાની કક્ષા મુજબ ફરે છે. એક ચપળ શિક્ષક વિકલાંગ વ્યક્તિમાં રહેલા બળોને પ્રથમ તેની શૈક્ષણિક યોજના માટે વિચારશે અને તેના સ્વતંત્ર જીવન માટે કેવી જરૂરીયાતો ઉદ્ભવશે તેનો વિચાર કરશે. જ્યારે તેઓની સમગ્ર રીતની જ્ઞાની શક્તિ મર્યાદિત છે ત્યારે, પાયાની પ્રક્રિયાઓ જેવી કે વિચારશીલતા, કારણદર્શકતા, યાદ, સમજ શક્તિ, ધ્યાન સમસ્યાના ઉકેલ લાવવા માટેની આદાન-પ્રદાન કળા બધાની અસર તેઓમાં પડશે. જ્યારે કોઈપણ પ્રક્રિયાનું આયોજન શીખવવા માટે થાય ત્યારે શિક્ષકે આ બધાનો સ્થિર હેતુ આ કૌશલ્યો (કળાઓ) પરે આવી તેવી બાબતોનો વિચાર કરવો ઘટે.

1.7 ઓળખ અને તપાસ

બહુ જ સરળતાથી સમજાય તપાસ એક એવો ધારો છે કે જેથી વ્યક્તિની ઓળખ થાય છે કે જેની વધારે આકારણી ખામીના નિદાન માટે થાય. વારાફરતી કહીએ તો તપાસ ખામી અંગેની શંકા વ્યક્તિમાં હોય તે જોવામાં મદદરૂપ થાય છે. તપાસ માટેનો ધારો એ છે કે તેમાં ખામીની ખાત્રી અપાતી નથી. પણ તે ઝીણવટભરી આકારણીની સુધીના મુદ્દાઓ ઓછા જરૂર કરે છે.

વ્યાખ્યા :

ઓળખમાં બાળકોની ખાસ જરૂરીયાતો શોધાય છે. તપાસમાં સમગ્ર વસ્તીને આકારણી માટે આવરી લેવામાં આવે છે. કે જેથી તમાંથી એવી એકલ વ્યક્તિઓની ઓળખ મળે કે તેઓ માટે કેટલીક હસ્તક્ષેપ વિકાસ અર્થે લાભકારી નીવડે છે. દેખીતી રીતે જ ઉદાહરણ રૂપે વૈદકીય એક એવી પ્રક્રિયા છે જે બધા જ નૂતન જન્મેલા માટે મેટાબોલિક અવ્યવસ્થા જેવી કે હેનીલ કેટોન્યુરીયાની તપાસ માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. આમા સરળ રીતે પેશાબની ચકાસણી થાય છે જે બાળકો માટે હોય અને જેઓ આ પરિસ્થિતિથી પીડાતા હોય.

આવા સરખા જ સિદ્ધાંતોને ખાસ શૈક્ષણિક જરૂરીયાતો સાથે જોડવામાં આવેલા છે. અહીં બે જાતની તપાસને જુદી પાડી શકાય. તુરંત જ કરાયેલ તપાસ જેની હાલની સ્થિતિ જરૂરિયાતો અને ધરેલ તપાસ જેનો હેતુ કે એમાં ભવિષ્યની જરૂરિયાત ઓળખી શકાય.

(સ્ત્રોત : વીલીયમ્સ 1001) ધી સ્પેશ્યલ એજ્યુકેશન ઈન્ડ બુક

ફેકનબર્ગ જેનું કથન નેઈસ્મીથ અને સ્મીથે (1982)માં કરેલું છે તે સાત મુદ્દાઓ તપાસ કરતાં પહેલાં ધ્યાનમાં રાખવાનું સૂચન કરે છે.

1. તપાસ માટેની પરિસ્થિતિની ધરની પરંપરા
2. પરિસ્થિતિની ગંભીરતા

3. અસરકારક માવજતની ઉપલબ્ધતા
4. તપાસનો સમયગાળો
5. પરિસ્થિતિની ચકાસણી
6. પ્રથમ નિરીક્ષણની કિંમત
7. અસરકારકતાની કિંમત

દાકતરી તપાસ અને નિદાન અંગેના ધારા-ધોરણો :

(A) જન્મ પહેલાનાં ધારા ધોરણો :

- ◆ લોહીમાં હિમોગ્લોબીનના સ્તરો જેથી પાંદુરોગ પરખાય.
- ◆ મીઠી પેશાબની તપાસ માટે લોહીમાં સાકરનું સ્તર
- ◆ ચાંદીના દરદ માટે લોહીનું VDRL પરીક્ષણ
- ◆ લોહી વર્ગ અને RH ટાઈપિંગ લોહીનાં વર્ગની પ્રતિકુળતાઓ જોવા માટે
- ◆ ખાસ ચેપોની તપાસ માટે શરીરમાં લોહી વર્ગની અસરકારકતા જોવા.
- ◆ ગર્ભમાના સંપૂર્ણ વિકસીત બાળકમાં જન્મ માર્ગની ઉણપોની આલ્ફાફેટો પ્રોટેન્સ.

(1) અલ્ટ્રા સોનોગ્રાફી :

ઘણી વખત સંપૂર્ણ વિકસિત ગર્ભમાં શિશુ અંગે પ્રયોગ શાળામાં થાય છે, જેમાં બૌદ્ધિક વિકલાંગતા પણ પછીની ગર્ભાવસ્થાના દ્વિતીય માધ્યમિક ગાળામાં ઓળખી શકાય છે. આમાં ખાસ પ્રકારનાં સંવેદનશીલ અવાજોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તેમાંના કેટલાક જેવા કે જન્મ માર્ગની ખોડ હાઈડ્રોસેફાલી, માઈક્રોસેફાલી, હાઈડ્રોનેન્સેફાલી, બાલોપોસેનસેફાલી, થોરેનસેફાલી અને કેટલાંક સેરેબેલાર લેઈસન્સ, ઈન્ટ્ર્યુરેટીન વિકસીત વિકલાંગતાની પણ તપાસ આવા માપ પ્રમાણે જે ગર્ભમાં વિકસી રહેલ શીશુ અંગે જે ફોએટલબ્રાઈ પેરીએપલ ડાયામીટર કાઉન્ટ રમ્પ લેન્થ એન્ડ ટ્રાન્સપર્સ એબડોમીનલ ડાયામીટર તરીકે ઓળખાય છે.

(2) ગર્ભધારણ કરાયેલ સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાંથી ખેંચેલ પ્રવાહીની ચકાસણી :

આ એક એવી પ્રક્રિયા છે જેમાં ગર્ભાશયમાંથી પ્રવાહી તેના પેટુના માર્ગથી ખેંચી લેવામાં આવે છે. એમ્નીઓસેન્ટેસીસ ઘણા શકમંદ કેસોમાં જે શિશુ ગર્ભમાં હોય ત્યારના કોમોસોયલ એબરેશન્સ જન્મ પહેલાની મેટાબોલીક ભૂલો અને ખુલ્લી જન્મ માર્ગની ખોડો અને અતિઉગ્ર પ્રકારની પ્રતિકુળતાઓ વગેરેની તપાસ થાય છે. તે આગળ વધી ગયેલી ગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન અગાઉ જન્મેલ અસામાન્ય બાળક અથવા તો બૌદ્ધિક વિકલાંગ બાળક જન્મેલ હોય. આવી પરિસ્થિતિનું નિદાન અગાઉથી થાય. ગર્ભધાન સમયમાં તો ગર્ભને નષ્ટ કરવાનો માર્ગ માતા માટે અસામાન્ય કિસ્સાઓ બચે છે. એમીનોસેન્ટેસીસ એક એનું શસ્ત્ર છે કે પ્રાથમિક અટકાવ માટે ઓળખવામાં ઉપયોગી થાય.

(3) ફોએટોસ્કોપી (ગર્ભપરિક્ષણ)

માધ્યમિક સ્તરની ગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન આ પરિક્ષણ ટ્રાન્સએબડોમીનલ માર્ગે કરાય છે. આમાં ફાઈબર ઓપ્ટીવ વસ્તુ વપરાય છે અને ગર્ભ તેના બાહ્ય દેખાવમાં જોવાય છે અને તેમાં લોહીનાં નમૂના રૂપે શિશુઓ દ્વારા મેળવાય છે. આ પ્રક્રિયાથી ચોક્કસ પ્રકારની શારીરિક વિસંવાદિતતાનું નિદાન થઈ શકે છે અને તેમાં મેટાબોલીક અવસ્થા અથવા શરીર રસાયણની અસમાનતાઓ પણ જોવાય છે.

(4) ફોરીઓનીક વીલસ સેમ્પલીંગ

ફોરીઓનીક વીલની બાયોપ્સી ક્યા તો ટ્રાન્સએબડોમીનલી અથવા વેજનલી દ્વારા થઈ શકે છે. આ નમૂનાને કેરીયો ટાઈપિંગ અને અન્ઝાઈમ નક્કી કરવા માટે મોકલવાય છે. જો અનુભવી વ્યક્તિઓ દ્વારા આવા પરિક્ષણો ન થાય તો તેમાં ભયસ્થાનો રહેલાં છે.

(B) જન્મ પહેલા અને જન્મ પછીની તપાસ અને તેના નિદાનના ધારાધોરણો

1. અપગર ગુણાંક
2. પેશાબની તપાસ મેટાબોલીક ભૂલો માટે ઈએક્સ વીફેચુ

3. સતની શરીર રસાયણને લગતી ચકાસણી ટીનીઝમ માટે હાડકાંની ક્ષીણતા કમળા વગેરે.
4. લોહી એન્ટી બોડી ટ્રાઈટ્રેસ ચેપોની ચકાસણી માટે.
5. ફોમોસોમલ વિશ્લેષણ ડાઉન સિન્ડ્રોમ માટે ડીલીશન સિન્ડ્રોમ્સ વગેરે.
6. જન્મ પહેલાની માનસિક વર્તણૂકની ચકાસણીઓ.
7. ઈઈજી - ઈલેક્ટ્રો એન્સેફાલોગ્રામ સીઝર અવ્યવસ્થા માટે.
8. દષ્ટિની તપાસ માટે દષ્ટિની ખોડ
9. સાંભળવાની તપાસ ટીમ્યાનોગ્રામ બેગ વગેરે.
10. અલ્ટ્રાસોનોગ્રામ
11. સીટી સ્કેન
12. RMI ઈન્ટ્રાસ્કેસીયલ પ્રયોગશાળા અને સ્ટ્રુકચરલ એબ્નોર મેલીટીસ માટે

(1) અપગર ગુણાંક

અપગરે એક એવી પદ્ધતિ બનાવી છે જેમાં ગુણાંક દ્વારા વ્યવહારું મૂલ્યાંકન થાય. ગુણાંક એક વધારે ચોક્કસાઈનું પરિણામ છે કે જેમાંથી મૃત્યુ અથવા તો તે પહેલા પાંચ મિનિટમાં જ મગજમાંથી પદાર્થ લેવાય. પ્રસુતિ પછીની એક મિનિટ તે એક માપદંડ એસાટ્રીકચીયાનો છે અને જેમાં મદદરૂપ વેન્ટીલેશન જરૂરત હોય છે.

સંજ્ઞા	ઓ	1	2
1. હૃદયનો ધબકાર	નથી	સૌથી નીચે	ઉપર
2. શ્વાસોચ્છાશ્વાસની મહેનત	નથી	ધીમી અનિયમિત	સારી રીતે રહે
3. મસલની સ્થિતિ અને અંતિમતા	નથી	કેટલુંક અસ્થાયી	ચપળ ચલન
	લીમ્પ	ગ્રીમેસ હલન-ચલન	
4. હેથેટરનો પ્રતિસાદ ધોરણનું પ્રતિસાદ	નથી	શરીર ફક્ત અથવા	
5. રંગ		ઝાંખો ગુલાબીક સંપૂર્ણ રીતે ભૂરો બાકી ભૂરું	

4 થી 10 ગુણાંક સામાન્ય 7 નીચે શિશુ ઉપર ખૂબ જ જોખમ

2. વિશેષ અવાજ પરીક્ષણ

ઈન્ટ્રોકેનીઅલ રોગ નિદાન માટે ખરા સમય માટે વિશેષ અવાજ પરીક્ષણ ઈન્ટ્રોકેનીઅલ ભાગોનું કરાય છે. જે તુરંત જ જન્મેલ અને શિશુઓ માટે છે અને તે કામની નથી. યાંત્રિક રીત છે. તેમાં અવાજને શિરાઓ વારંવાર ઓટોમેટીક રીતે વહાવવામાં આવે છે અને એક સતત પ્રતિબિંબ ઉભું કરાય છે. તે સરળ બિન હાનિકારક ટેકનિક છે જે ગંભીર રીતે માંદગી ધરાવતા તાજા જન્મેલા અથવા અધુરા માસે જન્મેલ બાળકો માટે પણ વાપરવામાં આવે છે. આને એન્ટેટીયર કોમ્પેલે દ્વારા ઘણું ખરું કરાય છે કે જ્યાં સુધી તે સ્પષ્ટ હોય. આ ટેકનીકને મગજની મધ્યરેખાનું માળખું હોય તેમાં રહેલ ઉણપ શોધવા અને પોલાણ જોવા પણ વપરાય છે. ખરો સમય વિશેષ અવાજ પરિક્ષણ જે નવા જન્મેલા બાળકના માથામાં રહેલ ઈન્ટ્રોકેનીઅલ હેમટેજ બતાવી શકે છે. અલ્ટ્રાસોનોગ્રાફીની ભલામણ બાળકોના ચિત્રિકરણની પરીક્ષણમાં તેના મગજના લક્ષણો જોવા કરવામાં આવે છે અને તે દર્દીઓ માટેની પછીની પદ્ધતિઓ વાઢકામ માટે વપરાય છે.

3. શારીરિક રસાયણિક પરિક્ષણો નવા જન્મેલ બાળકો દેખી શકાય.

લોહી અને પેશાબના પરિક્ષણો નૂતન જન્મેલ સમયમાં કરાય છે. કે જેથી મેટાબોલીક અવસ્થા જાણી શકાય છે. તેને એક ચીલાચાલુ પરીક્ષણ તરીકે નથી કરાતું પરંતુ દરેક શંકાશીલ કિસ્સાઓમાં જે અગાઉના ઈતિહાસ કુટુંબમાં બૌદ્ધિક વિકલાંગતા હોય, કેટીનીઝમ એક એવી બીજી પરિસ્થિતિ છે જેનું નિદાન કે નવા જન્મેલ સમયમાં શક્ય છે અને પછી જરૂરી માવજત કરવામાં આવે.

4. ઈઈજી - ઈલેક્ટ્રો એન્સેફાલોગ્રાફી

ઈઈજી ફક્ત વાઈના દર્દી માટે જ ઉપયોગી નથી પરંતુ તે બૌદ્ધિક વિકલાંગતા અને મગજના મુખ્ય ભાગોના દર્દી માટેના કિસ્સાઓમાં પણ ઉપયોગી છે કેટલાંક કિસ્સાઓમાં તે શિરાઓ આડા-અવળી થઈ હોય મગજમાં તે શોધી આપે છે અને ફોટેબલ અસની ઉગ્રતા પણ જાણી શકે છે.

માનસિક વિકલાંગતા જેની સાથે વાઈ હોય તેમાં અસાધારણ ઈઈજીના કિસ્સાઓ નોંધાયેલ છે. જેમાં એન્સેફાલીટીસ, બૌદ્ધિક વિકલાંગતાની ઉગ્રતમ કક્ષા અને મગજને નુકશાન જે જન્મ પહેલા થયું હોય તે અગાઉથી ધારાધોરણ પ્રમાણે જાણી શકાય છે. ઉદાની આદત સામાન્ય નવા જન્મેલ શિશુઓમાં વિકસી હોય છે અને તેથી મગજની પુષ્કતા જાણી શકાય છે. ઈઈજીમાં આનો અભાવ અસમાન્ય ગણાય છે. નવા જન્મેલ મગજને પડતો તણાવ અને થાકને પણ ઈઈજીમાં માપી શકાય છે.

5. સીટી કોમ્પ્યુટેડ ટોમોગ્રાફી

મગજનું સીટી ઈન્ટ્રાકેનીકલ એનેટીમીન વ્યાખ્યા જુદા જુદા રેડીઓ પ્રમાણેના માળખાઓને બતાવી શકાય છે. આ પદ્ધતિમાં આનુસાંગિક માહિતી જુદાં જુદાં દષ્ટિકોણથી પ્રાપ્ત કરીને એક વિભાગીય સ્તર ઉપર લઈને તેની એક ઓળખી શકાય તેવી ચિત્ર કોમ્પ્યુટર ઉપર તૈયાર કરાય છે.

જ્યાં ઘણી અસાધારણાઓ રહેલી છે. જે સીટી સ્કેનથી શોધી શકાય છે. જે.સી.એન.એસ.છે જેવા કે એનોક્ષી આ શિરામાનું ઈન્ટ્રાકેનીઅલ હેમરેજ હાઈડ્રોસેફેલાવેલ અને કોન્જનાઈટલ એનેમોલીજ જેવી કે .... પ્રોસેનસેફાલી એ જીનેસીસી ઓફ કારપક્ષ કેલોઝ આદનોલ્ટથી આજી માલ ફોરમેન્સન્સ, કોન્જેનનીયલ કીસ્ટસ, કેલ્સી ફ્રિકેશન વગેરે.

6. MRI (મેગનેટીક રીસોનન્સ ઈનેજીંગ)

આ એક નવી મૂતિમેન પદ્ધતિ છે કે જે મગજની રચનાને બતાવવામાં વપરાય છે. તેમાં રેડીયો ફ્રિક્વન્સી રેડીએશન અંક ચુંબકીય વાતાવરણમાં માહિતીની ગણતરી સાથે વપરાય છે. તે એક ઉચ્ચ કક્ષાની પદ્ધતિ ગણાય છે. જે હાલની પદ્ધતિઓ કરતાં વધારે સારી છે. અગાઉ કહ્યું તેમ ચિત્રણ દ્વારા વ્યક્તિઓની સુચી ટૂંકી થઈ જાય છે કે જેને વિકલાંગતા હોવાની શંકા છે. મુખ્ય પદ્ધતિઓ આ ચિત્રણમાં કેમ્પ, અભિગમ અને વર્ગનું ચિત્રણ ઓળખ થાય. રીતોમાં થાય તેમાં વિશાળ માધ્યમ જેવા કે રેડિયો, ટેલીવિઝન પોસ્ટરો અને વ્યક્તિગત ચિત્રણ પણ થાય. આ બધી પદ્ધતિઓમાં લોકોના વિશાળ સમુદાયને આવરી લેવાય. એક પરિસ્થિતિમાં ટેલિવિઝન ઉપરના સંદેશાઓ અને રેડિયો પ્રસારણો જેવા કે શું તમારું બાળક ચાલવામાં બોલવામાં ધીમું છે જે તેની ઉંમરના જ બાળકોની ઉંમરના પ્રમાણમાં હોય જો તેમ હોય તો તેને આ કેમ્પમાં લાવો ચોક્કસ તારીખ અને સમય અહીં આપવો. તમને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપીશું. આને લઈને અભણ માતા-પિતાને જે દેશના જુદાં-જુદાં ભાગોમાં વસે છે તેને પણ મદદરૂપ થશે જે બાળકોને ચિત્રણ અને ઓળખ માટે મદદરૂપ થશે. (જુઓ ચિત્રણના પરિશિષ્ટના નમૂનો ચિત્ર 1 અને 2માં) R ચિત્રણ અને ઓળખ માટેની વધારાની સેવામાં તબક્કાઓ.

: રૂપરેખા :

- 2.1 પ્રસ્તાવના
- 2.2 ઉદ્દેશો
- 2.3 મૂલ્યાંકન પરિભાષા, અર્થ
  - 2.3.1 મૂલ્યાંકન એટલે શું ?
  - 2.3.2 મૂલ્યાંકન અને પરિક્ષણ વચ્ચેનો તફાવત
  - 2.3.3 મુલાકાત
  - 2.3.4 માપદંડ આધારિત કસોટી
- 2.4 પ્રકારો અને અભિગમો
  - 2.4.1 શિક્ષક રચિત
  - 2.4.2 ક્રમ માપદંડ
  - 2.4.3 માનાંક માપદંડ (NRT)
  - 2.4.4 અભ્યાસક્રમ આધારિત (CBA)
- 2.5 મૂલ્યાંકનનાં ક્ષેત્રો
  - 2.5.1 વેદકીય
  - 2.5.2 મનોવૈજ્ઞાનિક
  - 2.5.3 શૈક્ષણિક
  - 2.5.4 વાર્તાનિક
  - 2.5.5 પર્યાવરણીય
- 2.6 મૂલ્યાંકનનું દસ્તાવેજીકરણ
  - 2.6.1 પરિણામનું અર્થઘટન
  - 2.6.2 અહેવાલ લેખન
  - 2.6.3 સંમિલિતભાર દરેકના સૂચિતાર્થ
- 2.7 એકમ સારાંશ
- 2.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
- 2.9 સૂચિત વાંચન સંદર્ભ

What is Assessment and evaluation ?

Differentia ip Assessment and evaluation ? Types & Approches of educational Assessment ent.

મૂલ્યાંકન અુણા દૈનિક જીવનનું એક મહત્વપૂર્ણ અંગ છે. આપણે જેમાં કામ કરીએ છીએ તેવાં દરેક ક્ષેત્રમાં સભાનપણે કે અભાનપણે ચોક્કસ નિર્ણય પર પહોંચીએ છીએ. જ્યારે આપણે વધુ વાહનવ્યવહાર ધરાવતો રસ્તો આળંગવા માગીએ છીએ ત્યારે થોડી જાગૃતિ રાખીને નિર્ણય લઈએ છીએ અને નક્કી કરીએ છીએ કે રસ્તો ઓળંગવો જોઈએ કે નહીં. આ જ રીતે અધ્યાપન-અધ્યયન પ્રક્રિયામાં પણ મૂલ્યાંકનની ઘણી મહત્વની ભૂમિકા હોય છે. મૂલ્યાંકન શિક્ષકને, વિદ્યાર્થીને સમજવામાં, શિક્ષણના અનુભવોની યોજના બનાવવામાં નિશ્ચિત કરેલ ઉદ્દેશોની પ્રાપ્તિ કેટલી કક્ષા સુધી થઈ શકે છે વગેરે નક્કી કરવામાં મદદરૂપ બને છે. તેથી એક શિક્ષક માટે અતિ આવશ્યક છે કે તેને મૂલ્યાંકનના સંદર્ભ અંગે ઊંડું જ્ઞાન તથા સમજ હોય, તથા તેને એ પણ સમજ હોય કે મૂલ્યાંકનનો અર્થ વર્ગ અનુસાર અધ્યાપન અધ્યયનની પરિસ્થિતિઓને સુધારવાનો હેતુ શો છે ? તેથી આ એકમમાં આપણે અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયામાં મૂલ્યાંકનનું સ્થાન, મૂલ્યાંકનની પ્રતિતી મૂલ્યાંકનની આવશ્યકતા તથા તેના વિવિધ ઉદ્દેશો કયા છે ? તે જોઈશું.

મૂલ્યાંકનની સંકલ્પના (Concept of Evaluation) :

મૂલ્યાંકનની સંકલ્પનાનું કેટલુંક જ્ઞાન આપ મેળવી શક્યા છો શું તમે તેને વ્યાખ્યાયિત કરી શકો છો ? નીચે આપેલ ખાલી જગ્યામાં તમે તેની વ્યાખ્યા લખો તમે ચોક્કસપણે તેની નીચેના પૈકી કોઈ એક વ્યાખ્યા રજૂ કરી હશે અથવા તેના સિવાય બીજી કોઈ પણ હોઈ શકે છે.

- એવી પ્રક્રિયા જેમાં ધોરણ અનુસાર હેતુઓની પ્રાપ્તિ કઈ સીમા સુધી થઈ શકે છે. તે જાણી શકાય છે એવી પ્રક્રિયા જેમાં વિદ્યાર્થીના દેખાવ સિદ્ધિ જાણી શકાય છે.
- જો કે ઉપર દર્શાવેલી વ્યાખ્યાઓ મૂલ્યાંકનની સંકલ્પનાને થોડા ઘણા સંદર્ભમાં સ્પષ્ટ કરવા સમર્થ છે તેમ છતાં તે જરૂરી છે કે મૂલ્યાંકનની સંકલ્પનાને વધુ વ્યવસ્થિત સ્વરૂપમાં સમજવામાં આવે.

મૂલ્યાંકન શું છે ? (What is Evaluation ?) :

વિવિધ વિદ્વાનોએ શૈક્ષિક મૂલ્યાંકનને વિવિધ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરેલ છે. ગ્રોનલુણુ (1981) એ વ્યાખ્યા આપેલ છે કે મૂલ્યાંકન એવી સુવ્યવસ્થિત પ્રક્રિયા છે જેમાં નક્કી કરવામાં આવે છે કે વિદ્યાર્થીઓમાં શિક્ષણના હેતુઓની પ્રાપ્તિ કઈ હદ સુધી થયેલી છે ? આ વ્યાખ્યા મુખ્યત્વે બે પક્ષને મહત્વ આપે છે. એક તે સુવ્યવસ્થિત પ્રક્રિયા છે જે વિદ્યાર્થીઓના સંદર્ભમાં કરેલ અનિયંત્રિત અવલોકનની અવહેલના કરે છે બીજું શિક્ષણના ઉદ્દેશો. શિક્ષક દ્વારા પૂર્વ નિર્ધારિત હોય છે એક અન્ય વ્યાખ્યા સી. ઈ. બી. આઈ. (1977) દ્વારા આપવામાં આવી છે જે એ દર્શાવે છે કે પ્રમાણનો સુવ્યવસ્થિત સંગ્રહ તેમજ અર્થઘટન જે મૂલ્ય નિર્ણયનના ક્રિયાવિચનની પ્રક્રિયાના ભાગ તરીકે આગળ પડતાં (અગ્રસરિત) હોય છે. આ વ્યાખ્યા મૂલ્યાંકનના મુખ્ય ચાર તત્ત્વોને સ્પષ્ટ કરે છે તે આ પ્રમાણે છે.

1. પ્રમાણો અથવા માહિતીનો સુવ્યવસ્થિત સંગ્રહ.
2. સંગ્રહિત પ્રમાણોનું સુવ્યવસ્થિત અર્થઘટન.
3. અર્થઘટન કરાયેલા પ્રમાણોને આધારે મૂલ્યક નિર્ણય પ્રસ્તુત કરવો.
4. મૂલ્ય નિર્ણયના આધાર પર કાર્યવાહી કરવી.

આકારણી એટલે શું ?

સહેલાઈથી જોઈએ તો આકારણી એટલે એક વ્યક્તિ અને તેના વાતાવરણની માહિતી એકઠી કરીને તેની સમસ્યા હલ કરવી. (એસેસમેન્ટ) આકારણીની વ્યાખ્યા એક એવી પ્રક્રિયાનાં સંદર્ભમાં છે કે જેમાં માહિતીનું એકત્રીકરણ કરી તેનું વિશ્લેષણ કરી નાખવું કે જેથી કરીને સૂચનારૂપ, વહીવટ સ્વરૂપે અથવા માર્ગદર્શિકા રૂપે એક વ્યક્તિઓ માટેના નિર્ણયો લઈ શકાય. (વલેસ, લાપરન્સ અને એક્લકસનીન 1942)

આકારણી અને પરીક્ષણ વચ્ચે શું તફાવત છે ?

પરીક્ષણને ઘણી વખત કેટલીક સામાન્ય લોકો વ્યવસાયિકો અને શિક્ષણકારો, આકારણીની સમક્ષ ગણે

છે. પરંતુ આકારણી એક વ્યક્તિના પરીક્ષણ કરતાં ઘણું વિશાળ છે. ઉદાહરણરૂપે એક બાળક માટે જાણવું કે શું તે વાંચી શકે છે? આંકડાઓ લખી શકે છે? આકારણી એટલે ઘણા બધા માર્ગોથી માહિતી એકત્ર કરવી તે છે એક બાળકનું સીધું પરીક્ષણ કરવું બાળકને જુદા-જુદા વાતાવરણોમાં નિરીક્ષણ કરવું અને તેના કુટુંબીજનો અને સંબંધિત બીજા સાથે વાતચીત દ્વારા જે માહિતીઓ એકઠી કરવામાં આવી હોય તેનું વિશ્લેષણ કરી તેના ઉપરથી નિર્ણયો લેવાય છે અને ત્યાર પછી આકારણી થઈ શકે છે. આજ કારણસર પરીક્ષણ આકારણીની પ્રક્રિયાનો એકભાગ માત્ર છે.

વિવિધ મૂલ્યાંકન પદ્ધતિઓ (Different Valuation Method) :

બે જુદી-જુદી પદ્ધતિની શૈક્ષણિક આકારણી હાલમાં ચાલું છે. એક નિયમ સંબંધિત આકારણી અને બીજી માન્યતા સંબંધિત આકારણી આ પદ્ધતિઓની પસંદગી આકારણી માટે કરવાનો આધાર કયા હેતુ માટે આકારણી કરવાની છે તે ઉપર રહે છે.

નિયમિત સંબંધિત આકારણી :

નિયમ સંબંધિત આકારણી અથવા નિયમ સંબંધિત પરીક્ષણ (નોન રેફરન્સટેસ્ટ (NRT)) તે એક વધારે પ્રણાલીકાગત અભિગમ આકારણી માટે છે. આ પરીક્ષણો અને માપના ધારાધોરણોમાં જે માલસામાન વપરાય છે તે માપદંડવાળો અને નમૂનારૂપ વસ્તી માટે અને તેનો ઉપયોગ પરીક્ષણ કાર્યકરની શક્તિનું માપ બીજી રીતે કાઢી શકે છે તે ઔપચારિક આકારણી તરીકે પણ ઓળખવામાં છે.

નિયમ-સંબંધિત આકારણીનાં ફાયદાઓ :

પ્રથમ-બાળકોની કક્ષા નક્કી કરવાનો નિર્ણય કે જે અસાધારણ અથવા વિશિષ્ટ હોય તેનો મુખ્ય આધાર એન.આર.ટી.ના પરીક્ષણો પરીણામો ઉપર છે.

બીજું આ પરીક્ષણોમાં પરીણામો માતા-પિતા અથવા બીજા લોકો જે આ પરિક્ષણો વિશે જાણતા નથી તેઓને પહોંચાડવા રહેલા છે.

ત્રીજું નિયમ સંબંધિત પરીક્ષણો એ તકનીકી માહિતી અને સંશોધનના વિસ્તારમાં ઘણું ધ્યાન ખેચ્યું છે. તેઓ ચોક્કસ રીતે સમસ્યાની ઓળખ અને તપાસમાં ઉપયોગી જણાય છે.

નિયત સંબંધિત આકારણીના ગેરફાયદા :

નિયત સંબંધિત પરીક્ષણોમાં જે માહિતી મેળવી હોય છે તે ઘણી સર્વસામાન્ય છે કે જે દરરોજના શિક્ષણવર્ગ માટે બની રહે છે ઘણા શિક્ષણ કર્તાઓ આડા અવળી અને અર્થ ઘટનવાળી રીતની માહિતી કે જે માપદંડિય પરીક્ષણો દ્વારા મેળવેલ હોય તેને ગણકારતા નથી કારણ કે આ માહિતી ઘણી વખત રોજિંદી શિક્ષણશૈલીમાં સીધી રીતે લાગુ પાડી શકતી નથી અથવા હસ્તક્ષેપ નથી કરી શકતા. એક બાળકોનો ડબલ્યુ.આઈ.એસ.સી.આર. (WTSC R)નો ગુણ અથવા કક્ષા સમાંતર વાંચન માટે ચોક્કસ રીતે શિક્ષકને શું કહી શકે તે કેટલું અને કેવી રીતે શીખવી શકે? ઉદાહરણરૂપે જે જાણવું મહત્વનું છે તે એ છે કે શું બાળકની જરૂરીયાત શરૂઆતનાં સ્વરો અથવા તો તેને ઉડાણપૂર્વક શીખવામાં મુશ્કેલી છે.

એન.આર.ટી. એવી માન્યતા ધરાવે છે કે બાળકમાં રહેલી સમસ્યા છે તેની ઉત્સાહિત કરવા અથવા તે પ્રકાશિત કરે છે. પ્રાથમિક હેતુઓ એન.આર.ટી.નો એક વિદ્યાર્થીને બીજા વિદ્યાર્થી સાથે સરખાવવાનો હોય છે. જો કે બાળક નિયમથી વિરુદ્ધ હોય તો પણ ખરેખરી સમસ્યા બાળકમાં ન હોય પરંતુ તે શિક્ષણ ગોઠવણ અને અભ્યાસક્રમમાં હોય. શિક્ષણકર્તાઓ એ શિક્ષકની વર્તણૂકોની આકારણી શરૂ કરવી જોઈએ અભ્યાસ ક્રમની વિગતો તેથી ક્રમાંકના અને બદલાતા વિષય સંબંધિત પરીક્ષણોમાં નથી હોતો.

માપદંડ સંબંધિત આકારણી (સી.આર.ટી.)

માપદંડ સંબંધિત આકારણી બાળક એક કૌશલ્ય પાડી શકે તે સંબંધિત હોય છે કે જેને માપદંડ આપેલી છે કે મુજબ નહિ નિયમ સંબંધિત આકારણીની વિરુદ્ધમાં કે જેમાં એક વ્યક્તિની કાર્યક્ષમતા બીજી વ્યક્તિ સાથે સરખાવ્યા છે ત્યારે માપદંડ સંબંધિત આકારણી વ્યક્તિની કાર્યક્ષમતા અગાઉથી નક્કી કરેલ માપદંડ સાથે સરખાવે છે. માપદંડ સંબંધી પરીણામોમાં એક વસ્તુમાં જે કળાઓ કમાનુસાર

ગોઠવાયેલા હોય છે જેથી કરીને જે પ્રથમ શીખવાની પરિસ્થિતિનું પરીક્ષણ પહેલું થાય. ઉદાહરણરૂપે ગણિતમાં સરવાળા કૌશલ્ય ગુણાકાર શીખવવા પહેલા શીખવાડાય છે. આ પરીક્ષણો સામાન્ય રીતે માપદંડ સંબંધિત હોય છે કારણ કે વિદ્યાર્થીએ તેમાં સીધી એક સ્તરે મેળવવી પડે છે. આગળના સ્તર ઉપર શીખવા પહેલા માપદંડ સંબંધિત પરીક્ષણોના પરીણામો નીચે પ્રમાણે ઉપયોગી છે.

માપદંડ સંબંધિત આકારણીના ફાયદાઓ :

- ◆ વિશિષ્ટ કૌશલ્યો ઓળખવા કે જેમાં હસ્તક્ષેપ જરૂરી હોય.
- ◆ પછીની સૌથી નજીકની તાર્કિક-કૌશલ્ય શીખવાનું નક્કી કરવું કારણ કે શિક્ષણનાં સૂચિતાર્થોને માપદંડ સંબંધિત પરીણામો સાથે સીધો સંબંધ છે.
- ◆ ઘડતર રૂપી મૂલ્યાંકન કરવું એટલે કે વિદ્યાર્થીની કાર્યક્ષમતા નિયમિત રીતે નોંધી અથવા રોજ કે જ્યારે કૌશલ્ય શીખવવામાં આવતાં હોય આને લઈને વિદ્યાર્થીનો વિકાસ નોંધવાનું શક્ય બને છે. હસ્તક્ષેપ નક્કી થઈ શકે છે.

Norm Referenced Test

જ્યારે આપણે કોઈ કસોટીના આધારે મેળવેલ પ્રાપ્તિકોનું અર્થઘટન કેટલાંક માનાંકોના આધારે કરીએ છીએ તો આ કરેલ મૂલ્યાંકન માનાંક સંદર્ભ (Norm Referenced Test) મૂલ્યાંકન કહેવાય છે.

- ◆ એન્થોની એક મિનીટમાં 50 શબ્દો ટાઈપ કરી લે છે. જેમાં પાંચથી વધુ ભૂલો હોતી નથી.
- ◆ તુષાર 100 પ્રશ્નોની વસ્તુલક્ષી પરીક્ષામાં 95 પ્રશ્ને 60 મિનિટની સમય મર્યાદામાં સ્વસ્થતાપૂર્વક જવાબો આપે છે.
- ◆ ઉપરોક્ત વિધાનોનું જો વિશ્લેષણ કરવામાં આવે તો સ્પષ્ટ થાય છે કે વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા કરાયેલા દેખાવ (Performance)નું વર્ણન પૂર્વ નિર્ધારિત પ્રમાણિત દેખાવના આધારે કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રથમ ઉદાહરણમાં શિક્ષક એન્થોનીના 40 શબ્દના ટાઈપના માનાંકને ધ્યાનમાં રાખીને કરી રહ્યો છે જેનું નિર્ધારણ વિશિષ્ટ ટાઈપ સંસ્થાએ કરેલ છે.

Advantages and Disadvantage of Norm referenced Evaluation

Advantage :

1. માનાંક સંદર્ભિત મૂલ્યાંકન વિદ્યાર્થીઓને દેખાવના આધારે પસંદ કરવાના ઉદ્દેશ્યથી વર્ગીકરણ કરવામાં મદદરૂપ છે.
2. સમૂહમાં વિદ્યાર્થીઓનો દેખાવ કેવો રહે છે તેની માહિતી વાલીઓને પ્રાપ્ત થાય છે.
3. કાર્યકર્તાઓ તે જાણવા સક્ષમ બને છે કે વિદ્યાર્થીઓની સમૂહમાં શું સ્થિતિ રહી છે.
4. શિક્ષકોને વિદ્યાર્થીઓને સલાહ તથા માર્ગદર્શન આપવામાં મદદરૂપ થાય છે.
5. તે શાળાના અધિકારીઓ / સંચાલકોને પાઠ્યક્રમમાં સુધારા લાવવામાં માર્ગદર્શક બને છે.

ગેરલાભ (Disadvantages)

માનાંક સંદર્ભિત મૂલ્યાંકનની સૌથી મહત્વની મર્યાદા એ છે કે કોઈ બે વિદ્યાર્થીઓ ક્રમશઃ 59 અને 60 ગુણ પ્રાપ્ત કરે તો તેમની યોગ્યતામાં તફાવત સ્પષ્ટ કરવાનું મુશ્કેલ બને.

Advantages and disadvantages of criterion referenced tests.

લાભ (Advantages)

1. શૈક્ષણિક અનુભવના વૈયક્તિકરણમાં મદદરૂપ થાય છે. દરેક વિદ્યાર્થીના દેખાવના સંદર્ભમાં એક નિશ્ચિત ધોરણના આધારે નિર્ણય કરવામાં મદદ મળે છે.
2. વિદ્યાર્થીઓની અધ્યયન સંબંધી મુશ્કેલીઓનું નિદાન કરવામાં મદદરૂપ થાય છે.
3. મૂલક સંદર્ભમાં મૂલ્યાંકન દ્વારા શિક્ષકને તેમની શિક્ષણ પદ્ધતિ તથા અધ્યયન સામગ્રીમાં સુધારવાનું પ્રતિપોષણ મળે છે.
4. મૂલક સંદર્ભ કસોટી પર પ્રાપ્ત પરીણામ વિવિધ ઉપયોગ કર્યાઓનું વિદ્યાર્થીઓના દેખાવનું સાચું ચિત્ર રજૂ કરવામાં મદદ કરે છે.

ગેરલાભ (Disadvantages)

મૂલક સંદર્ભ મૂલ્યાંકન નોકરી દાતાઓના વિદ્યાર્થીઓને પસંદ કરવામાં મદદરૂપ થતું નથી.

Formative and Summative evaluation

શાળાઓમાં સામાન્ય રીતે શિક્ષક વર્ગશિક્ષણ ઉપરાંત અથવા પાઠપૂર્ણ કર્યા બાદ લઈ પરીક્ષા લેતો હોય છે. તેમજ કેટલાંક શિક્ષકો એકમને પૂર્ણ કર્યા બાદ પરીક્ષા લેતો હોય છે. તેમજ કેટલાંક શિક્ષકો એકમને પૂર્ણ કર્યા બાદ પરીક્ષા લે છે. થોડા સમયાંતરે આયોજિત બધી જ પરીક્ષાઓ અથવા કસોટીઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વિદ્યાર્થીઓની વિશિષ્ટ વિષયોમાં પ્રગતિ જણાવાનો હોય છે. આ કસોટીના માધ્યમથી એક શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓને તેમના દેખાવના આધારે Feed back પ્રતિપોષણ આપતા હોય છે. આ પ્રકારના મૂલ્યાંકનને એકમ મૂલ્યાંકન (Formative evaluation) કહેવામાં આવે છે તથા આ પ્રકારનાં મૂલ્યાંકન માટે જે પરીક્ષા લેવાઈ હોય તેના ઘટકો અથવા નિર્ધારિત પરીક્ષાના સ્વરૂપમાં ઓળખવામાં આવે છે.

આનાથી વિપરીત જ્યારે કોઈ શિક્ષક સંપૂર્ણ પાઠ્યક્રમ પૂર્ણ થાય અથવા સત્ર પૂર્ણ થાય ત્યારબાદ પરીક્ષા લે છે તો તેનું તાત્પર્ય એ થાય કે મૂલ્યાંકન નિયત પાઠ્યક્રમ પૂર્ણ થયા બાદ કરવામાં આવ્યું. આ પ્રકારમાં આવતી પરીક્ષાઓ આ આધાર પર કરવામાં આવેલ આ મૂલ્યાંકન સમગ્ર મૂલ્યાંકન Summative evaluation કહેવાય છે.

Need of Formative and Summative Evaluation :

એકમ કસોટી મુખ્યત્વે બે ઉદ્દેશોની પૂર્તિ કરે છે. પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓને અધ્યયનના ક્ષેત્રમાં કરેલ પ્રગતિના આધારે પ્રતિપોષણના (Feed back) પુરું પાડે છે.

વિદ્યાર્થીઓના અધ્યયન તથા અધ્યયન ગુણવત્તાના સંદર્ભમાં વ્યક્તિગત ભિન્નતાઓ હોય છે. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી પોતાની યોગ્યતા તથા ક્ષમતાને અનુરૂપ શીખે છે આજ કારણે જુદા જુદા વિદ્યાર્થીઓની શીખવાની ગતિ તેમજ શીખવામાં લાગતા સમયમાં તફાવત હોય છે. એકમ કસોટીના માધ્યમથી એક શિક્ષક એ જાણવા માટે સમર્થ બની શકે છે કે એક વિદ્યાર્થીએ સંબંધિત વિષયવસ્તુની જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં કેટલા પ્રમાણમાં કેટલી ગુણવત્તા સાથે તથા કેટલો સમય લીધેલ છે ? આ જ મૂલ્યાંકનના આધારે શિક્ષકને એવું જાણવા મળે છે કે વિદ્યાર્થી અથવા વિદ્યાર્થીઓના અધ્યયનમાં નબળાઈ છે. એકમ કસોટી મૂલ્યાંકન (Formative Evaluation) ત્યાં સુધી પૂર્ણ નથી માનવામાં આવ્યું જ્યાં સુધી એક વિદ્યાર્થીઓની મુશ્કેલીઓ અથવા ઉણપોની જાણકારી વિદ્યાર્થીઓ સાથેના વિચાર વિમર્શ કરીને પ્રાપ્ત નથી કરી શકતી તેમજ તે મુશ્કેલીઓને ઉપચારાત્મક ઉપાયો દ્વારા દૂર ન કરી શકાય. એકમ કસોટીનો બીજો મહત્વનો હેતુ એ પણ છે કે એક શિક્ષકને તેના પોતાના દ્વારા કરેલ શિક્ષણ કૌશલ્યના સંદર્ભમાં જરૂરી પ્રતિપોષણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રકારનું મૂલ્યાંકન અધ્યાપન-અધ્યયનની અંતનિહિત શક્તિમાં વૃદ્ધિ કરે છે એકમ કસોટી અથવા મૌખિક પરીક્ષા દ્વારા લેવાય છે તેનું આયોજન પાઠ પૂર્ણ થયા બાદ અથવા એકમ અથવા અધ્યયનના પ્રત્યેક સ્તરે કરવામાં આવેલ છે. વર્તમાન સમયમાં એકમ કસોટી મૂલ્યાંકનનું આધુનિક સ્વરૂપ ફ્લોચાર્ટનો ઉપયોગ કરવો તે છે. આ ફ્લોચાર્ટમાં જરૂરી સૂચના ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતે નિદાનાત્મક પદવી ઉપચારાત્મક બંધન, વગેરે દરેક પેકેજના રૂપમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવે છે. જે વિદ્યાર્થીઓને સરળતાથી સમજી શકે.

જો કે એક શિક્ષક / શિક્ષિકા પોતે કસોટીની રચના કરી શકે છે. પરંતુ જો તે ઈચ્છે તો બજારમાં પ્રાપ્ત પ્રમાણિત કસોટીઓનો પણ ઉપયોગ કરી શકે છે. તે પ્રાપ્ત પ્રમાણિત કસોટીઓ વિવિધ વ્યક્તિગત વિશેષતાઓ તથા અભિયોગ્યતા, બુદ્ધિ વલણ, રસ-રુચિ, વ્યક્તિગત લક્ષણોનું માપન કરે છે. પ્રમાણિત કસોટીઓનો વિકાસ સંબંધિત સમષ્ટિના પૂર્વધારીત માનાંકો અનુસાર કરવામાં આવે છે. આ કસોટીઓની સંચાલનની રીત, સાધન તથા ગુણાંકન વગેરે સુનિશ્ચિત હોય છે. જેના કારણે વિવિધ સ્થળે ઉપલબ્ધ એક જ પ્રકારના નમૂનાના સંદર્ભમાં તેનો ઉપયોગ વધુ યથાર્થતા સાથે કરી શકાય છે.

આમ પ્રમાણિત કસોટી હંમેશા માનાંક સંદર્ભ કસોટી હોય છે. આ કસોટીઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વિદ્યાર્થીઓના ગુણોનું માપન, વર્ગ, શાળા, પ્રદેશ અથવા રાજ્યના સંદર્ભમાં કરવાનું હોય છે. આ કસોટીઓનો ઉપયોગી વિદ્યાર્થીઓની તુલનાએ વિશાળ નમૂનાનાં સંદર્ભમાં પણ કરી શકાય છે. શિક્ષક રચિત કસોટીઓની જેમ જ પ્રમાણિત કસોટીઓ પણ મૂલ્યાંકન ઉપકરણની જરૂરી વિશેષતાઓ ધરાવતી

હોવી જોઈએ. તે આવશ્યક વિશેષતાઓ યથાર્થતા, વિશ્વસનીયતા, વસ્તુલક્ષીતા અને ઉપયોગીતા છે. શિક્ષક/શિક્ષિકા પોતે પણ પ્રમાણિત કસોટીઓની રચના કરી શકે છે. તે માટે નીચેના સોપાનો અનુસરવા પડે.

1. આયોજન કરવું / યોજના તૈયાર કરવી (Planning)
2. તૈયારી કરવી (Preparation)
3. પૂર્વેક્ષણ (Try Out)
4. માનાંકો નક્કી કરવા (Preparation of Norms)
5. કસોટી સૂચનાપત્ર તૈયાર કરવું, કસોટી સંચાલન માટે જરૂરી નિર્દેશ, માહિતીનું ગુણાંકન તથા માહિતીનું અર્થઘટન.

Teacher made and Standarized tests :

આ એકમની શરૂઆતમાં આપણે શિક્ષક રચિત તેમજ પ્રમાણિત કસોટીઓના સંબંધમાં સંકેત આપી ચૂક્યા છીએ. જેના સંદર્ભમાં હવે આપણે વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા કરીશું. તે બાબતમાં આપણે સારી રીતે પરીચિત છીએ કે એક શિક્ષક કોઈક શીખવેલ વિશિષ્ટ પાઠ અથવા વિષયના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓનો દેખાવ તપાસવા માટે પોતે કસોટી અથવા પ્રશ્નપત્રની રચના કરે છે. તે આ કસોટીઓનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીઓની વ્યક્તિગત વિશેષતાઓનું માપન કરવા માટે પણ કરે છે. આ કસોટીઓના માધ્યમથી શિક્ષક એ સુનિશ્ચિત કરવા સમર્થ બને છે કે કોઈ અધ્યયન કાર્યના સંબંધમાં નિર્ધારિત કરેલ શિક્ષણ-ઉદ્દેશોની પૂર્તિ કઈ હદ સુધી થઈ છે. તેથી જે કસોટીઓની રચના શિક્ષકો દ્વારા કરવામાં આવે છે તથા તેઓ તેનો ઉપયોગ અધ્યાપન-અધ્યયન પ્રક્રિયાના સંબંધમાં કરે છે. આવી કસોટીઓ શિક્ષક નિર્મિત કસોટીઓ કહેવાય છે. સામાન્ય રીતે શિક્ષકો દ્વારા સિદ્ધિ કસોટીઓના સંદર્ભમાં ઉપયોગમાં લેવાતા પ્રશ્નપત્ર જ શિક્ષક રચિત સિદ્ધિ કસોટી કહેવાય છે. આ સિદ્ધિ કસોટીઓ ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા વિવિધ સહઅભ્યાસ પ્રવૃત્તિઓ કે રમતના મેદાન વર્ગ વગેરેમાં કરેલ વ્યવહારનું પણ નિરીક્ષણ કરે છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિઓમાં શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે નિરીક્ષણ અનુસૂચિઓ કમમાપદંડ (Rating Scales) વગેરેની રચના કરે છે.

શિક્ષક રચિત કસોટી મૌખિક, લેખિત, પ્રયોગાત્મક વગેરે પ્રકારની હોઈ શકે છે. શિક્ષક રચિત કસોટીઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ :

- ◆ તે નક્કી કરવાનો છે કે નિર્ધારિત કરેલ શિક્ષણના ઉદ્દેશોની પ્રાપ્તિ કેટલી હદ સુધી થઈ શકે છે.
- ◆ કોઈ પાઠ એકમના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા વિષય પર પ્રાપ્ત (નૈપુણ્ય કક્ષા)ને જાણવું.
- ◆ શિક્ષક દ્વારા અપનાવાયેલ શિક્ષણ પ્રક્રિયાની અસરકારકતાનું મૂલ્યાંકન કરવું.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓની અધ્યયન મુશ્કેલીઓનું નિદાન કરવું તેમજ
- ◆ અભ્યાસક્રમનાં સંદર્ભમાં પ્રાપ્તિઓના આધારો સુનિશ્ચિત કરવા વગેરે હોય છે.

એક શિક્ષક રચિત કસોટીમાં પણ તે બધી જ વિશેષતાઓ હોવી જોઈએ. જેની ચર્ચા આપણે અગાઉ પ્રથમ એકમમાં પણ કરી ગયા છીએ તે વિશેષતાઓ છે :

1. યથાર્થતા
2. વિશ્વસનીયતા
3. વસ્તુલક્ષીતા
4. ઉપયોગીતા

ઉપરોક્ત વિશેષતાઓ, ઉપરાંત કસોટીમાં સમાવિષ્ટ કરેલ કલમોમાં અપેક્ષિત પ્રમાણમાં કઠીનતા સ્તર, તેમજ ભેદપરખ વિભેદીકરણ ક્ષમતા પણ હોવી જરૂરી છે.

ઉપરથી કે માપદંડવાળા રમકડાં અને બીજી ઉત્સાહિત કરતી ચીજો કે જે અંગેની પૂરક માહિતી તેઓના માતા-પિતા અથવા મુખ્ય સંરક્ષક તરફથી મળેલી હોય છે. આ સમય પત્રકમાં ઉપર કક્ષા 4 અઠવાડિયાથી પાંચ વર્ષ સુધીની હોય છે.

(C) બેલીના સ્કેલ ઓફ ઈન્ફન ડેવલોપમેન્ટ :

બેલીના સ્કેલમાં ત્રણ પૂરક ઓજારો સમાવાયા છે કે જે બાળકની ઉંમર 2 માસથી 2 1/2 વર્ષ સુધીની હોય તેવી વિકાસ લક્ષી પરિસ્થિતિની આકારણી કરી શકે તેમાં માનસિક માપન સ્નાયુઓની માપણી અને શિશુની વર્તણૂક નોંધ હોય છે. માનસિક માપણીના નમૂનાઓ તે એવાં કાર્યો છે કે જેમાં સમજ શક્તિ, યાદશક્તિ, શિક્ષણ, સમસ્યા ઉકેલ, બોલવું, મોઢેથી વાતચીતની શરૂઆત અને અવિકસિત અમૂર્ત વિચારધારા, મોટા સ્નાયુનું નાના સ્નાયુઓનું માપ ગ્રોસ મોટર શક્તિઓ જેવી કે બેસવું, ઉભા થવું, ચાલવું, સીડી ચડવી અને હાથ પગની કળા શીશુ વર્તણૂક નોંધ એવી રીતે આલેખાયેલ છે કે જેથી જુદા-જુદા દષ્ટિકોણોથી વ્યક્તિગત વિકાસની આકારણી થઈ શકે જેવી કે લાગણીશીલતા અને સામાજિક વર્તણૂક, ધ્યાન આપવું સત્તા અને લક્ષ્યવેધતા સીધી જ.

સ્વીકૃત વર્તણૂક

વ્યાખ્યા :

સામાન્ય રીતે સ્વીકૃત વર્તણૂક એક એવો માર્ગ છે કે જેમાં વ્યક્તિ તે તેણીના સામાજિક વાતાવરણમાં કાર્ય કરે છે. અમેરિકન એશો ઓફ મેન્ટલ રીટાર્ડેશન સ્વીકૃત વર્તણૂકની વ્યાખ્યા પ્રમાણે આ કરે છે 'અસરકારકતા અથવા કક્ષા' કે જેમાં વ્યક્તિમાં અંગત સ્વતંત્રતાના માપદંડો મેળવવાની ક્ષમતા હોય અને સામાજિક જવાબદારી તેની તરફથી અપેક્ષિત સાંસ્કૃતિક વર્ગમાં હોય.

સ્વીકૃત વર્તણૂકની આકારણી :

એક વ્યક્તિની સ્વીકૃત વર્તણૂક નિયમિત રીતે બદલાતી રહે છે અને જેનો આધાર તેણી અંગત રીતે આપવા પડતી રીતો સામાજિક પરિસ્થિતિઓના પ્રતિસાદ ઉપર હોય છે. ઘણી વર્તણૂકો જે યોગ્ય એક માળખામાં હોય તે બીજામાં સંપૂર્ણ રીતે અયોગ્ય હોય. સમય અને સ્થળ અને કેટલીક વખત ઉપર વર્તણૂકની યોગ્યતા નક્કી કરે છે. વર્તણૂક પોતે કદી ખરાબ કે સારી નથી હોતી. ઉદાહરણરૂપે સુવાના ખંડમાં સુવું અને વર્ગમાં સૂઈ જવું. સૂઈ જવું જે શારીરિક રીતે જરૂરીયાત છે. તે અયોગ્ય વર્તણૂક કલાસરૂમ વર્ગમાં બની રહે છે. જ્યારે તેજ પ્રકારની વર્તણૂક સુવાના ઓરડામાં એક યોગ્ય વર્તણૂક બને છે. માનસિક રીતે વિકલાંગ વ્યક્તિઓ અયોગ્ય વર્તણૂક પ્રદર્શિત કરતા જણાયા છે કારણ કે તેઓમાં કૌશલ્યની ઉણપ હોય છે અથવા તો તેઓ અયોગ્ય વર્તણૂકને આવેલ પરિસ્થિતિમાં સમજી શકતા હોતા નથી. તેથી આ માળખાનો હેતુ એવો છે કે કયા વિસ્તારોમાં ખાસ સહાયની જરૂરત છે અથવા તો ખાસ તાલીમ ખાસ પરિસ્થિતિઓમાં સ્વીકૃત વર્તણૂક આકારણી એક વ્યક્તિની વર્તમાન કાર્યક્ષમતાનું સ્તર નક્કી કરી આપે છે. તે વ્યક્તિની ક્ષમતા અને ક્ષતિ નબળાઈઓનું પ્રતિબિંબ પાડી આપે છે.

તેથી માપણીનું પ્રાથમિક કારણ એવો પ્રયત્ન છે કે જેમાં વ્યક્તિ સુધારણાથી શીખી પોતે સુધરે અને તે સામાજિક રીતે સ્વીકૃત માળખામાં કાર્ય કરે.

સ્વીકૃત વર્તણૂકની આકારણી જેનો આધાર સીધી રીતે નિરીક્ષણ કરાયેલી વર્તણૂકો ઉપર રહેલ છે તેમાં ચોક્કસ માહિતીઓ વ્યક્તિઓના ગુણદોષો અને ઉણપો માટે મળી આવે છે. ઉણપો માટેનું કારણ અથવા તો કોઈ એક કાર્ય ન કરવું તેની એવી કક્ષામાં આવે છે.

(A) વ્યક્તિને ભૂતકાળમાં કદી કોઈ તક અથવા અનુભવ તે ખાસ કાર્યો પાર પાડવા માટેના વર્તણૂકોનો અનુભવમાંથી સાંભળેલ નથી.

(B) વ્યક્તિને કેટલીક ચોક્કસ શારીરિક મર્યાદા હોય છે કે જેથી તે તેવી વર્તણૂકો પ્રદર્શિત કરી શકતી નથી.

(C) વ્યક્તિ સંપૂર્ણ રીતે તે ખાસ વર્તણૂકો માટે જરા પણ ઉત્સાહિત હોતી નથી કારણ કેટલીક સાંસ્કૃતિક રસમો અથવા અનુભવોને લઈને

(2) સ્વીકૃત વર્તણૂકોના સાધનો (માપો) સ્વીકૃત વર્તણૂકના આકારણીનાં સાધનો ગ્રહણશીલ વર્તણૂક કે જેમાં આપણી વર્તણૂક સામાજિક અને અંગત વિસ્તારોમાં દેખાય છે તે આપણી શક્તિનો વાતાવરણ સામે પ્રતિસાદ આપે છે. સ્વીકૃત વર્તણૂકો મુખ્ય પાત્રો કાર્યક્ષેત્રની સ્વતંત્ર કળાઓમાં અંગત અને સામાજિક જવાબદારીઓ તથા અંગત જીવન કળામાં આવે છે. આ બધી વસ્તુઓ સાથે મળીને એક ગોઠવાયેલ વર્તણૂકથી નમૂનો વ્યક્તિ માટેનો ઉત્પન્ન કરે છે. કેટલીક લોકપ્રિય સ્વીકૃત વર્તણૂકોના માપનો માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓની આકારણી માટેના વપરાશમાં છે તે આ છે.

સ્વીકૃત વર્તણૂક માપ (એબીએસ એડેપ્ટીવ બિહેવિયર સર્કલ)

આ માપના દર્દીઓના આકારણી માટે વિકસાવવામાં આવેલ અને વ્યક્તિ માટેના કાર્યક્રમનું આયોજન અને સંપૂર્ણ કાર્યક્રમ જેની જરૂરિયાતો દર્દીના વર્ગો જે સંશોધન માટે હતા.

મુલાકાત પત્રક (Interview Schedules) :

મૂલ્યાંકનની સૌથી વધુ લોકપ્રિય પ્રવિધિ મુલાકાત છે. આ પ્રવિધિનો ઉપયોગ મોટાભાગે વ્યક્તિઓની કોઈ રોજગારી / નોકરી, વ્યવસાય અથવા વ્યાવસાયિક અભ્યાસક્રમ વગેરેમાં પસંદગી માટે કરવામાં આવે છે. આ પ્રવિધિમાં વિદ્યાર્થી પાસેથી પ્રત્યક્ષ મળીને કોઈ વિશિષ્ટ તથ્ય અથવા બાબતના સંદર્ભમાં મૌખિક રીતે પૂછાયેલાં અનેક પ્રશ્નોનાં ઉત્તરો, મૌખિક રીતે જ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. જે વ્યક્તિ દ્વારા મુલાકાતનું આયોજન કરવામાં આવે છે તેને મુલાકાત લેનાર તથા જેની મુલાકાત લેવાની હોય છે તેને મુલાકાતી કહેવાય છે. મુલાકાત મુખ્યત્વે બે પ્રકારની હોય છે.

1. માળખાગત મુલાકાત (Structured Interview)
2. બિનમાળખાગત મુલાકાત (Unstructured Interview)

1. માળખાગત મુલાકાત (Structured Interview)

માળખાગત મુલાકાતમાં મુલાકાત લેનાર મુલાકાતનું આયોજન અગાઉથી તૈયાર કરેલ પ્રશ્નોની મદદથી કરે છે. અગાઉ તૈયાર કરેલ પ્રશ્નોના સમૂહને કે જે મુલાકાત સમયે મુલાકાત આપનારને પૂછવાના હોય છે. તેને મુલાકાત પત્રકો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. મુલાકાત પત્રક તે શિક્ષકો માટે વધુ ઉપયોગી બને છે. જેઓ પહેલાવાર અથવા નવા મુલાકાતકર્તા તરીકે મુલાકાતનું આયોજન કરે છે.

2. બિનમાળખાગત મુલાકાત (Unstructured Interview)

અનુભવી અથવા વ્યાવસાયિક રીતે કુશળ મુલાકાતકર્તાઓને મુલાકાત લેતાં પહેલાં પૂર્વનિર્ધારિત પ્રશ્નોની આવશ્યકતા નથી હોતી. આ એવી મુલાકાત છે જેના પૂર્વનિર્ધારિત પ્રશ્નો વગર સ્વતંત્ર રીતે મુલાકાત લેવામાં આવે છે. તેને બિનમાળખાગત મુલાકાત કહે છે.

મુલાકાત પ્રવિધિની વિશેષતાઓ નીચે પ્રમાણે છે :

- ◆ તે મુલાકાત લેનારને સંપૂર્ણ રીતે લવચિકતા/પરીવર્તનશીલતા પૂરી પાડે છે.
- ◆ તેમાં ઉત્તરદાતાને પૂછવાના પ્રશ્ન સ્પષ્ટીકરણ માટે પૂરતો અવકાશ રહે છે.
- ◆ આ પ્રવિધિના ઉત્તરદાતાને તેના આપેલા ઉત્તરોમાં ફેરફાર માટેનો પૂરતો સમય મળે છે.
- ◆ આ પ્રવિધિમાં મુલાકાત લેનારને ઉત્તરદાતા દ્વારા ઉત્તર આપતી વખતે તેની ભાવનાઓ તેના અભિપ્રાયો તથા તેનું નજીકથી અવલોકન કરવાની પૂરતી તક રહે છે.
- ◆ તે સમય માંગે લતી પ્રવિધિ છે. તે સમયની દૃષ્ટિએ ખર્ચાળ પ્રવિધિ છે. ક્યારેક ક્યારેક મુલાકાત લેનારે ઉત્તરદાતા પાસેથી સાચી અથવા સ્પષ્ટ માહિતી મેળવવા માટે વધુ પડતો સમય ખર્ચ કરવો પડે છે.
- ◆ ઉત્તરદાતા દ્વારા અપાયેલ માહિતી સાચી નથી હોતી. જેનું પરીણામ એ આવે છે કે વસ્તુલક્ષી પરીણામ મેળવવાનું મુશ્કેલ છે.
- ◆ ક્યારેક ક્યારેક મુલાકાત લેનારનો દૃષ્ટિકોણ ઉત્તરદાતાના સંદર્ભમાં પક્ષપાતપૂર્ણ હોવાને કારણે પ્રાપ્ત પરીણામ અસર પામે છે.
- ◆ ક્યારેક ક્યારેક મુલાકાત લેનાર બે અથવા બે થી વધુ હોય છે. ત્યારે તેમના દ્વારા લેવાનાર નિર્ણય કોઈ એક મુલાકાત લેનારના નિર્ણયથી પ્રભાવિત થાય છે.

Observation Technique (અવલોકન-નિરીક્ષણ પ્રવિધિ)

અનેક વખત શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીઓના વ્યવહારો / વર્તનોનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે ક્રમાંકન કરે છે. શિક્ષકો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓના સંદર્ભમાં કરેલ પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ તેમને અનેક પૂરક માહિતી પ્રદાન કરવામાં મદદ કરે છે. નિરીક્ષણ પ્રવિધિ સૌથી વધુ પ્રચલિત પ્રવિધિ છે. પ્રસંગનોંધ, ક્રમમાપદંડ તથા ઓળખયાદી.

પ્રસંગનોંધ (Anecdotal Record)

એક શિક્ષક હોવાને નાતે આપે અનુભવ કર્યો હશે કે કેટલાંક વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયા સમયે / દરમિયાન અલગ પ્રકારના વર્તનો કરે છે. ઉદા. તરીકે ભૌતિક વિજ્ઞાનના શિક્ષક જુએ છે કે પ્રયોગ સમયે રમેશ પ્રયોગ સાથે સંબંધિત ઉપકરણોની ગોઠવણી કરવામાં વધુ કાર્યક્ષમ નથી જ્યારે દિનેશ પોતાનો પ્રયોગ ઝડપથી પૂર્ણ કરી લે છે. સાથે સાથે તે પોતાના અન્ય મિત્રોને મદદ પણ કરે છે અન્ય એક પરિસ્થિતિમાં એક વિદ્યાર્થી હંમેશા સામૂહિક ક્રિયાઓમાં ભાગ લેવાનું પસંદ કરે છે. અથવા અલગ રહેવાનું ઇચ્છે છે. આ બધી જ રોજબરોજની ઘટનાઓ આપણને વિદ્યાર્થીઓના એ વિવિધ પરિસ્થિતિમાં વર્તનોનું માપન કરવામાં સહાય કરે છે. આ પ્રકારના વર્તનોનું અવલોકન મૂલ્યાંકનકર્તા દ્વારા નિર્ધારિત કૃત્રિમ પરિસ્થિતિઓ હેઠળ કરી શકાય નહીં. પરંતુ તેનું નિરીક્ષણ સામાન્ય રોજિંદી અધ્યાપન-અધ્યયન પરિસ્થિતિઓની વિવિધ ઘટનાઓ અથવા પ્રસંગે દરમિયાન કરી શકાય છે. આમ એ પ્રવિધિક જેના દ્વારા વિવિધ પ્રસંગોના માધ્યમથી પ્રાપ્ત માહિતી નોંધ સ્વરૂપે મેળવવામાં આવે છે તેને પ્રસંગનોંધ કહેવાય છે. આ પ્રવિધિમાં પ્રત્યેક ઘટના અથવા ઘટનાનું ટૂંકમાં વર્ણન તાત્કાલીક તૈયાર કરી લેવામાં આવે છે. પ્રત્યેક વર્ણનનું પત્રક જે નીચે આકૃતિ 4.1 માં દર્શાવેલ છે તે સ્વરૂપે તૈયાર કરી શકાય છે. અથવા વિવિધ વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થીઓના સંદર્ભમાં સતત નોંધ તરીકે કોઈ રજિસ્ટર અથવા નોંધપોથીમાં અલગ-અલગ પાના પર નોંધી શકાય. એક સારી પ્રસંગનોંધ એ છે જેમાં પ્રત્યેક વર્તનનું વર્ણન વસ્તુલક્ષી રીતે કોઈ અર્થ આપ્યા સિવાય તૈયાર કરવામાં આવે છે.

ધોરણ-9

વિદ્યાર્થી : અમિતાભ સેન

તારીખ : 5/5/2001

સ્થળ : વર્ગખંડ

નિરીક્ષક : અંગ્રેજીના વિષય શિક્ષક

ઘટના :

અંગ્રેજી વિષયનો તાસ હતો. અંગ્રેજીના શિક્ષક પાઠ ભણાવવા માટે આરંભ કરવા તૈયાર હતા. તેમણે અમિતાભને કહ્યું કે ઉભો થા તથા તેને જણાવ્યું કે તે તેણે લખેલી વાર્તાનું વર્ગમાં વાચન કરે પરંતુ જ્યારે અમિતાભ વાર્તા વાંચી રહ્યો હતો ત્યારે તે આજુબાજુ જોઈ રહ્યો હતો. સાથે સાથે તે વાર્તાનું વાચન ઘણા ધીમા અવાજે કરી રહ્યો હતો. આ સમયે રમેશ કે જે તેનો સાથી છે તેણે તેને જણાવ્યું કે વાર્તાનું વાચન ફરીથી મોટા અવાજે કરે. પરંતુ અમિતાભે વાચવાની ના પાડી દીધી.

પરીણામ (અર્થઘટન) :

અમિતાભ અંગ્રેજીમાં સારું વિચારે છે, ખાસ કરીને ટૂંકી વાર્તાઓના લેખનમાં તે એક સર્જનશીલ બાળક છે તે ગભરાઈ જાય છે.

આ પ્રવિધિનો ઉપયોગ કરવા માટે એક શિક્ષકે અનેક ઘટનાઓનું વર્ણન તે વર્તનોના સંદર્ભમાં લાંબા સમયગાળા સુધી લખવાનું હોય છે. જેનું તેમણે મૂલ્યાંકન કરવાનું હોય છે. શિક્ષકે તે ઘટના સમયે પ્રદર્શિત કરેલ વર્તનોનું અર્થઘટન પણ લખવું આવશ્યક છે.

પ્રસંગનોંધ વસ્તુતઃ સામાજિક તેમજ સંવેગાત્મક વર્તનો તેમજ અસામાન્ય પાસાઓનું મૂલ્યાંકન કરવામાં વધુ ઉપયોગી છે. જેને આપણે હંમેશા બિનઉપયોગી સમજીને ઉપેક્ષા કરી દઈએ છીએ. પ્રસંગનોંધની મુખ્ય ખામી એ છે કે તેને તૈયાર કરવી તેમજ તેનો અમલ કરવો વધુ સમય માંગી લે છે. તેની અન્ય ખામીઓ છે કે જ્યારે આપણે વિદ્યાર્થીઓના વર્તનોનું નિરીક્ષણ કરીએ છીએ તેમજ તેનું અર્થઘટન તૈયાર કરીએ છીએ તો વસ્તુલક્ષીતા જાળવી રાખવાનું અત્યંત મુશ્કેલ બની જાય છે.

પ્રસંગનોંધનો અસરકારક ઉપયોગ :

યુનલેન્ડે (1981)માં પ્રસંગનોંધનો અસરકારક ઉપયોગ કરવા માટે નીચે દર્શાવેલ દિશાનિર્દેશ કરેલ છે.

1. અગાઉ નક્કી કરી લો કે કેવા પ્રકારના વર્તનોનું નિરીક્ષણ કરવાનું છે. પરંતુ અસામાન્ય વ્યવહારો પ્રત્યે વધુ સજાગ રહે.
2. પર્યાપ્ત પરિસ્થિતિઓનું અવલોકન કરો તેમજ નોંધ તૈયાર કરો જેથી વર્તનને અર્થપૂર્ણ બનાવી શકાય.

3. શક્ય હોય ત્યાં સુધી નિરિક્ષિત ઘટનાનું વર્ણન તરત જ લખી લો.
4. દરેક નિરિક્ષિત વિશિષ્ટ ઘટનાઓને સંક્ષિપ્ત નોંધમાં સીમિત કરી લો.
5. પ્રત્યેક ઘટનાનું હકીકત સંબંધી વર્ણન તથા તેની સાથે સંબંધિત અર્થઘટનને અલગ વિભાજન કરીને લખો.
6. દરેક હકારાત્મક તેમજ નકારાત્મક બંને વ્યવહારોની નોંધ રાખો.
7. વિદ્યાર્થીના વિશિષ્ટ વર્તનના સંદર્ભમાં આશ્ચર્યથી કરતાં અગાઉ અનેક ઘટનાઓનું સંકલન કરો.
8. પ્રસંગનોંધ લેખનનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરો.

ક્રમમાપદંડ (Rating Scale)

એક શિક્ષક હોવાને નાતે આપણે વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા પ્રયોગશાળામાં કરેલ કાર્ય-દેખાવ, પરિસંવાદ તેમજ વાર્તાલાપ ચર્ચા, ક્ષેત્ર કાર્ય તથા પ્રોજેક્ટ કાર્યો વગેરેનું મૂલ્યાંકન કરવાનો વ્યાપક અનુભવ હશે. આવી પરિસ્થિતિમાં આપણે મૂલ્યાંકન કરવાનો પ્રયાસ કરતા હોઈએ છીએ કે વર્તનના પ્રત્યેક ઘટકો કેટલાંક અંશોમાં સમાવિષ્ટ હોય છે. સામાન્ય રીતે ક્રમમાપદંડ તે સુનિશ્ચિત કરે છે કે કોઈ ગુણ વિશેષ અથવા વિશેષતાઓનો સમુહ કેટલાં અંશોમાં અથવા કેટલી માત્રામાં નિરીક્ષિત વ્યક્તિના વર્તનમાં સમાવિષ્ટ છે. ક્રમમાપદંડ એ જ રીતે સ્વઆલેખન પ્રવિધિ છે. ક્રમમાપદંડની રચના મિર્ગત ( ) અધ્યયન અનુભવોના મૂલ્યાંકન સંદર્ભમાં કરવી જોઈએ. તથા તેનો ઉપયોગમાં વર્તનોનું સરળતાથી નિરીક્ષણ થઈ શકતું હોય ત્યાં સુધી જ સીમિત રાખવો જોઈએ. વ્યાપક રીતે ક્રમમાપદંડ ત્રણ પ્રકારના હોય છે.

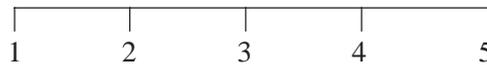
(1) સાંખ્યિક ક્રમમાપદંડ (Numerial Rating Scale)

સાંખ્યિક ક્રમમાપદંડમાં ઉત્તરદાતા, માપદંડમાં દર્શાવો. અંકોમાંથી કોઈ એક પર વર્તુળ બનાવે છે અથવા ખરાની નિશાની કરે છે. માપદંડ પર દર્શાવેલ અંક એ દર્શાવે છે કે માપન કરવા યોગ્ય વર્તન સાથે સંબંધિત પક્ષ કેટલા અંશે સંબંધ/સભ્યો ધરાવે છે. માપદંડમાં દર્શાવેલ એક વ્યવહાર / વર્તનના કોઈ એક ગુણ વર્ણનને પ્રસ્તુત કરે છે. ક્રમમાપદંડ E બિંદુ, 7 બિંદુ, ૫ બિંદુ અથવા ૩ બિંદુ સાથેનો હોઈ શકે છે. આ માપદંડ પર મહત્તમ અંક ઉચ્ચ સંખ્યા એક નિમ્ન બિંદુ તથા મધ્યની શેષ સંખ્યાઓ મધ્યવર્તી અથવા સામાન્ય કક્ષાને દર્શાવે છે. આવું નીચેના ઉદાહરણમાં દર્શાવેલ પાંચ બિંદુ ક્રમમાપદંડનું અવલોકન કરીએ.

સૂચના (Directions) :

ધોરણ-8માં અધ્યયન કરતા વિદ્યાર્થી શાળાના કાર્યોના દેખાવમાં કેટલા અસરકારક છે તેના સંદર્ભમાં નીચે આપેલ પાંચ સંખ્યાઓમાંથી કોઈ એક પર નિશાની કરો. અંક 5નો અર્થ છે અતિઉત્તમ, અંક 4નો અર્થ છે સામાન્યથી ઉપર, સંખ્યા 3નો અર્થ છે સામાન્ય સંખ્યા 2નો અર્થ છે સામાન્યથી નીચે, તથા અંક 1નો અર્થ છે અસંતોષકારક.

- (1) શાળાના વિકાસાત્મક કાર્યોમાં ધોરણ-8ના વિદ્યાર્થીઓ કઈ હદ સુધી ભાગ લે છે.

(3) વર્ણનાત્મક ક્રમમાપદંડ (Descriptive Graphic Rating Scale)

આ ક્રમમાપદંડ વિવિધ આલેખિત બિંદુઓ પર વિવિધ વર્ણનાત્મક વિગતો રજૂ કરે છે. આ વર્ણન માપદંડના દર્શાવેલ બિંદુઓ અથવા મધ્યમાં અથવા અંતિમ બિંદુઓ પર હોઈ શકે છે.

સૂચના (Directions) :

નીચે આપેલ વિશિષ્ટતાઓમાંથી એક પર (✓)ની નિશાની કરી આપનો વિચાર દર્શાવો.

1. વર્ગ ચર્ચામાં ડેનિયલ કઈ હદ સુધી ભાગ લે છે ?

ક્યારેય ભાગ નથી લેતો.	સમૂહના અન્ય સભ્યો જેટલો	સમૂહના અન્ય સભ્યોની
શાંત તેમજ નિષ્ક્રિય	ભાગ લે છે.	સરખામણીમાં વધુ ભાગ

- ◆ ક્રમમાપદંડના ઉપયોગો (Use of Rating Scales)
- ◆ નિર્ધારક (ક્રમાંકન કરનાર) (Raters) ક્રમ માપદંડને વધુ રસપ્રદ ગણે.
- ◆ ઓછા નિષ્ણાત વ્યક્તિ પણ આ માપદંડનો ઉપયોગ સફળતાપૂર્વક કરી શકે છે.
- ◆ અનેક ઉદ્દીપકોના સંદર્ભમાં ક્રમમાપદંડનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.
- ◆ આ ક્રમમાપદંડ વ્યાપક રીતે ઉપયોગ શિક્ષકોના વ્યવહાર, વિદ્યાર્થીઓનું વ્યક્તિત્વ તથા અનેક પ્રકારના સર્વેક્ષણ વગેરેના સંદર્ભમાં કરી શકાય છે.

ક્રમમાપદંડની મર્યાદા : (Limitations of Rating Scales)

ક્રમમાપદંડ કેટલીક મર્યાદાઓ ધરાવતા હોય છે. આ મર્યાદાઓ સામાન્ય રીતે વ્યક્તિગત પૂર્વગ્રહ વૈયક્તિક અસર તાર્કિક મર્યાદા તથા સન્નિકટતાની મર્યાદાને કારણે ઉભી થાય છે.

(1) વ્યક્તિગત પૂર્વગ્રહ મર્યાદા (Personal Bias Error) :

સામાન્ય રીતે નિર્ધારકો પ્રવૃત્તિ એવી હોય છે કે તેઓ મૂલ્યાંકન કરવાનું હોય તેવી વ્યક્તિનું માપદંડના કોઈ એક જ બિંદુ અથવા તેની આજુબાજુ જ ક્રમાંકન કરે છે.

કેટલાંક વર્ગક્રમ નિર્ધારણકર્તા અથવા મૂલ્યાંકનકર્તા પૂર્વગ્રહોને કારણે સંબંધિત વ્યક્તિઓ અથવા વ્યક્તિના સંદર્ભમાં માપદંડના કેટલાક બિંદુઓ પર જ (✓) ખરાની નિશાની કરે છે. આ પ્રકારની ખામીને ઉદારતાની ખામી (Generosity Error) કહે છે. કેટલાંક નિર્ધારણકર્તા સંબંધિત વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓનું મહત્તમ અથવા લઘુત્તમ બિંદુ પર મૂલ્યાંકન કરવામાં ખચકાટ અનુભવે છે. જેના કારણે તેઓ તેમને મધ્યબિંદુ અથવા સામાન્ય સ્થાન પર ખરાની નિશાની દ્વારા દર્શાવે છે. આ પ્રકારની મર્યાદાને મધ્યવર્તી અંકન મર્યાદા (Central tendency error) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

(2) વ્યક્તિત્વની અસર (Halo Effect)

કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં વર્ગક્રમ નિર્ધારણકર્તા અથવા મૂલ્યાંકન કરનાર અથવા ક્રમાંકન કરનાર કોઈ વ્યક્તિના સંદર્ભમાં જે વિચાર અથવા અસર છાપ ધરાવતા હોય છે. તેના ફળસ્વરૂપે તે વ્યક્તિની વિશેષતાઓ અથવા ગુણોના સંદર્ભમાં મૂલ્યાંકન કરતા દ્વારા કરવામાં આવેલ મૂલ્યાંકન અસર પામે છે. જો નિર્ધારક મૂલ્યાંકનકર્તા કોઈ વ્યક્તિ પ્રત્યે હકારાત્મક અભિપ્રાય અથવા દૃષ્ટિકોણ ધરાવતો હોય તો તે જ વ્યક્તિના દરેક ગુણોના સંદર્ભમાં મૂલ્યાંકન કરશે. જો મૂલ્યાંકનકર્તા સંબંધિત વ્યક્તિ અથવા જેનું મૂલ્યાંકન કરવાનું છે. તેના સંદર્ભમાં નકારાત્મક દૃષ્ટિકોણ અથવા વલણ, ધરાવતો હશે તો તે વ્યક્તિના બધા જ ગુણોના સંદર્ભમાં નિમ્ન મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે જેનું પરીણામ એ આવે છે કે પ્રાપ્ત મૂલ્યાંકન એક જ પ્રકારના અથવા સીમિત એટલે કે ઉચ્ચ અથવા શ્રેષ્ઠ હશે અથવા તો નિમ્ન હશે. આ રીતે પ્રાપ્ત મૂલ્યાંકન સીમિત/મર્યાદિત મૂલ્યાંકન બને છે.

(3) તાર્કિકતાની ખામી (Logical Error) :

આ ખામી ત્યારે ઉભી થાય છે જ્યારે મૂલ્યાંકન કરતા સંબંધિત વ્યક્તિના કોઈ બે ગુણો અથવા વિશેષતાઓનું મૂલ્યાંકન સમાન રીતે કરે છે. કારણ આ બે ગુણો અથવા વિશેષતાઓમાં તાર્કિક રીતે ઉચ્ચ સંબંધ હોય છે. ઉ.દા. ઘણી વખત શિક્ષકોની વિદ્યાર્થીઓની બુદ્ધિનું મૂલ્યાંકન તેમની શૈક્ષણિક સિદ્ધિના સંદર્ભમાં કરતાં હોય છે. જેનું પરીણામ એ આવે છે કે જે વિદ્યાર્થીની શૈક્ષણિક સિદ્ધિ ઉચ્ચ હોય છે તે વિદ્યાર્થીનું ઉચ્ચ અથવા શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ ધરાવતાં બાળક તરીકે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

(4) સન્નિકટતાની મર્યાદા (Proximity Error)

ક્યારેક વર્તનથી સંબંધી કેટલીક વિશેષતાઓ પરસ્પર આંતર સંબંધિત હોય છે. જેનું પરીણામ એ આવે છે કે મૂલ્યાંકન કરતા એ બંને ગુણોનું મૂલ્યાંકન સમાન રીતે કરી દે છે.

અસરકારક ક્રમાંકનના સિદ્ધાંતો (Principles of Effective Ratings) :

ગુનલેન્ડ (1981) અસરકારક ક્રમાંકન કરવા માટે કેટલાક સિદ્ધાંત રજૂ કરેલ છે. તે સિદ્ધાંત નીચે પ્રમાણે છે.

1. જે વિશેષતા અથવા ચોક્કસ ગુણનું મૂલ્યાંકન કરવાનું હોય તે શૈક્ષણિક દૃષ્ટિએ સાર્થક હોવા જોઈએ.

2. તે વિશેષતા અથવા ગુણ તથા માપદંડ પર દર્શાવેલ પ્રત્યેક બિંદુ સંપૂર્ણ તેમજ સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યાયિત થયેલ હોવા જોઈએ.
3. સંબંધિત વિશેષતા અથવા ગુણ તથા માપદંડ પર દર્શાવેલ પ્રત્યેક બિંદુ સંપૂર્ણ તેમજ સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યાયિત થયેલ હોવા જોઈએ.
4. નિર્ધારકો અથવા મૂલ્યાંકન કરનારોને સ્પષ્ટ રીતે સૂચના આપવી જોઈએ કે જો તેઓ કોઈ ચોક્કસ ગુણ અથવા વિશેષતાથી અજાણ હોય અથવા તેના સંદર્ભમાં સંબંધિત વ્યક્તિનું મૂલ્યાંકન ન કરી શકે તો તેને છોડી દેવાં જોઈએ.
5. જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાં સુધી મૂલ્યાંકન એક જ વ્યક્તિ પાસે કરાવવાને બદલે વધુ સંખ્યામાં વ્યક્તિઓ પાસે કરાવવું જોઈએ.

Area of Assessment : Medical, Psychological, Educational, Behavioural & Ecological

તબીબી આકારણી (Medical Assessment)

તબીબી આકારણી એક ભાગ જે વ્યક્તિ માનસિક વિકલાંગતાથી પીડાતી હોય તેના નિદાનની પ્રક્રિયા માટેના છે તે માનસિક વિકલાંગતાનું કારણ ઓળખવા માટે કરવામાં આવે છે અને તેમાં તેનું કારણ નક્કી કરવા વધારાની તપાસો અને બીજી વિસંગતતાઓ શોધવા માટે કરાય છે અને તેથી તેની માવજતનું આયોજન અને મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

વ્યક્તિની વર્તમાન તંદુરસ્તી દૃષ્ટિ અને સાંભળવાની પરિસ્થિતિની સામાન્ય રીતે આકારણી થાય છે. જે દાક્તરો આકારણી ટુકડીમાં હોય તેઓ કરતાં હોય છે. તબીબી આકારણીમાં તંદુરસ્તીનો ઇતિહાસ શારીરિક તપાસ અને જરૂરી હોય તેવા પ્રયોગશાળાના પરીક્ષણો કરવામાં આવે છે. ઉદાહરણરૂપે જો એવી શંકા થાય કે વ્યક્તિને માનસિક વિકલાંગતા છે, આનુવાંશિક સમસ્યા છે તો તે નક્કી કરવા માટે જરૂરી પ્રયોગ શાળાના પરીક્ષણો તેની ઉપર કરવામાં આવે છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક આકારણી :

મનોવૈજ્ઞાનિક આકારણી એ એક એવી પ્રક્રિયા છે. જેની અંદર પદ્ધતિસર રીતે માહિતી એકઠી કરી ગોઠવવી અને તેનું અર્થઘટન કરવું એક વ્યક્તિ માટે અને તેની પરિસ્થિતિઓ અને તે વ્યક્તિની વર્તણૂક માટે નવી પરિસ્થિતિમાં ધારણ બાંધવી તેવું હોય છે. મનોવૈજ્ઞાનિક આકારણીમાં ત્રણ મુખ્ય દૃષ્ટિકોણો મગજમાં જેવા કે જ્ઞાન પ્રતિશામક, તિરસ્કાર, અને વહાલપના તપાસવામાં આવે છે. મનોવૈજ્ઞાનિક આકારણીમાં સમસ્યાને સમજવી અને તેનું તે સમસ્યાના સર્વ હલ માટે વિચારવાનું રહેશે.

મનોવૈજ્ઞાનિક આકારણીનો હેતુ એક વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના વર્ગ માટે ચોક્કસ મુદ્દો સમસ્યાનો હોય તે નિવારવા માટેનો છે. તેમાં બુદ્ધિ અંગેની કાર્યવાહી, લાગણીશીલતા અને સામાજિક વિસ્તારો અને સામાન્યતા અને અસામાન્યતાના સવાલો સમાવાયા છે. મનોવૈજ્ઞાનિક એક ધારણા જે માહિતી ઉપર આધારિત છે તે નક્કી કરે છે. અથવા તો પૂર્વ વર્તણૂક વર્તમાન વર્તણૂક અને ભવિષ્યની વર્તણૂકની આગાહી જેની વ્યાખ્યા આપેલી આકારણીની માહિતીમાં મળે.

વ્યાખ્યા : વિસ્તૃત રીતે સ્વીકૃતી અને સર્વ સામાન્ય વપરાશ માટે બુદ્ધિની વ્યાખ્યા નીચે મુજબની છે. “બુદ્ધિ એટલે એકંદર એક વ્યક્તિની શક્તિ સર્વ રીતની કે જેથી તે હેતુપૂર્ણ રીતે વર્તન કરે યોગ્ય રીતે વિચારી શકે અને વાતાવરણ સાથે અસરકારક સુમેળ સાધી શકે.”

— ડેવીડ વેશ્લર (1975)

બુદ્ધિના પરીક્ષણની ચળવળ અને બુદ્ધિ પરીક્ષણનો ઉદ્ભવ :

બીનેર અને સાર્થમનના 1905ના ક્રાંતિકારી ફાળા પહેલા ‘બુદ્ધિ’ શબ્દ મનોવિજ્ઞાનનાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં સ્થાન પામેલ નહી, કારણ કે તેની આકારણીનું માધ્યમ હજુ સુધી ઉપલબ્ધ ન હતું. પ્રથમ બુદ્ધિનું માપ બિન અને સાયમને 1905માં વિકસાવ્યું હતું અને તેને 1905નું બુદ્ધિનું માપ કહેવાયું કે જેમાં 30 વસ્તુને ચડતા ક્રમમાં મુશ્કેલી સુધી ઘણી જ સહેલાઈથી ઘણી જ અઘરી તે રીતે 3 થી 12 વર્ષની વયકક્ષાના બાળકો માટે રમવામાં આવી હતી. આ સાધનને 1908ના માપદંડીય 58 વસ્તુઓથી સુધરાઈ હતી કે

જેમાં 'માનસિક ઉંમર'નો ખ્યાલ સમાવાયો હતો. આ બાબતમાં ઘણી બધી વસ્તુઓની એક સૂચી પસાર કરી શકતા હતા. આ બધા માપો પ્રાથમિક માપો શાળાએ જતા બાળકોની માનસિક શક્તિઓ માપવા માટેના હતા. જ્યારે 1911નું માપ દાખલ થયું ત્યારે બીને 1908ના માપનો સક્ષમ ઉપયોગ સામાન્ય વયસ્કો માટે કર્યો અને તેનું સૂચન કરેલ કે ભવિષ્યમાં તેનો ઉપયોગ ઔદ્યોગિક મનોવિજ્ઞાનમાં થઈ શકે ખરો. બિને એ જેનું બુદ્ધિ પરીક્ષણનો 'પિતા' કહેવામાં આવે છે. તેણે એવો ભાર મૂક્યો માપેલી બુદ્ધિ તે સમાનાર્થક સમગ્ર બુદ્ધિ નથી. એક વ્યક્તિગત બાળકની બુદ્ધિ એક લાગણીશીલ ડોક્ટર દ્વારા તપાસવી જોઈએ અને બાળક માટે વ્યક્તિગત રીતે ત્રણ સંપૂર્ણ જુદા જુદા સ્ત્રોતો જેવા કે (A) માનસિક ઉંમરના પરિણામો જે તેની સકારાત્મક મનોવૈજ્ઞાનિક પરીક્ષણ દ્વારા (B) શાળા વર્ગમાં તેની કાર્યશૈલીની સૂચીઓ (C) સંબંધિત તબીબી અથવા સુયોગ્ય વસ્તુઓ શરીર વ્યાપાર શાસ્ત્ર (ફીઝીયોલોજી) કાર્ય માટેની લઈને તેની આકારણી કરી શકાય.

સ્ટર્ન : 1911માં બિનના અવસાન પછી વિલિયમ સ્ટર્ન એક જર્મન મનોવૈજ્ઞાનિક 1912માં માનસિક ઉંમરને બુદ્ધિઆંક (IQ)માં બદલાવી નાખી. સ્ટર્ન એવી ભલામણ કરી કે ચોક્કસ જથ્થા વાચી સૂચી જે એક સંબંધિત શક્તિ માટે હોય તેની ગણતરી બાળક મેળવેલ ગુણો વડે ભણીને બીને સાયમન માપ (બાળકે મેળવેલ માનસિક ઉંમર એમ એ વર્ષોમાં અને મહિનાઓમાં તે બાળકની ખરેખરી ક્રમાનુસરની ઉંમર (CA) ની ગણતરી કરવી. તેનો એક પણ જીવન સૂચન કરેલ આને પરિણામો જે આંક આવે તેને 100 વડે ગુણીને તેના દશાંશ કાઢી નાખવા આથી આ રચના જે બુદ્ધિઆંક ગણવાની વિકસાવી છે તે નીચે મુજબ છે.

આઈક્યુ = એમ.એ./સી.એ. × 100

બુદ્ધિઆંક માનસિક ઉંમર ક્રમાંકિત ઉંમર (ગુણો) × 100 આ રચના બુદ્ધિઆંક માનસિક ઉંમર ભાગ્યા ક્રમાંકિત ઉંમર અને જે આંકડો આવે તેના ગુણ્યા 100 તે ફક્ત એક સાધન જથ્થાબંધ સંબંધિત દરેક બાળકની ઉંમર પરીક્ષણ બાળકની પોતાની ખરેખર, ઉંમર પ્રમાણે છે.

ટરમન : બિનના અવસાનના એક વર્ષના ગાળામાં જ 1911 આ માપનો ઘણી બધી ભાષાઓમાં અનુવાદ કરવામાં આવ્યો હતો. આ બધામાં ઘણો જ સૂચક અનુવાદ લ્યુઈસ એમ ટરમન્સ (1877-1956) ગોઠવણ અને ફેર માપદંડ અમેરિકન સુધારણા બિને એમ સાયમન માપ સ્ટેન ફોર્ડ વિશ્વ વિદ્યાલય જે અમેરિકન બાળકો માટેના છે. આ સાધન 1916માં વિકસાવેલ અને તેને સ્ટેનફોર્ડ સુધારો બિનેટ બુદ્ધિ પરીક્ષણનો કહેવામાં આવેલા આ સાધનને અમેરીકામાં વિસ્તૃત રીતે વ્યક્તિગત બાળકોની બુદ્ધિની આકારણી માટે ઉપયોગમાં લેવાયું અને તેથી મંદ બાળકોને જાહેર શાળાઓ અને તાલીમી શાળાઓમાં મૂકવા મદદ મળી 1917માં જ્યારે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં દાખલ થયું ત્યારે ઓટીસ એક વિદ્યાર્થી ટરમનનો હતો. તેણે એક કાગળ અને પેન્સિલનું પરીક્ષણ વિકસાવેલું જે સુધારેલ સ્ટેન્ફોર્ડ બિનેટ પરીક્ષણ ઉપર આધારીત હતું. ઓ 'ઓટીસ' પરીક્ષણ પાછળથી પ્રખ્યાત 'આર્મી' 'આલ્ફા' તરીકે વિકાસ પામેલ અને આર્મી બેટા બેટરીની બાય ટરમન સર્કસ એન્ડ બોરીંગ અશિક્ષિત અને અંગ્રેજી નહીં બોલનારી પ્રજા માટે ખાસ કરીને લશ્કરી ભરતી માટે વપરાતો હતો.

બુદ્ધિનું વિસ્તરણ :

સામાન્ય બુદ્ધિ અથવા બુદ્ધિઆંક સામાન્ય પ્રજામાં એક ઘંટાકાર વળાંક દ્વારા આલેખી શકાય. માપદંડવાળા બુદ્ધિ પરિક્ષણમાં જેવા કે ડબલ્યુ.એ.આઈ.એસ.માધ્યમ 100 બુદ્ધિ આંકનો રહે જેમાં માપ દંડીય પરીવર્તન લગભગ 15 ગુણોનું હોય છે. બુદ્ધિઆંકનો બે તૃતીયાંશ ભાગ (65 ટકા) લગભગ માપદંડીય પરીવર્તન એક અને માપદંડીય પરીવર્તન-2 મુજબ નીચેના માધ્યમ પ્રમાણે હોય છે. એટલે કે 85 થી નીચે અને 115. એક છઠ્ઠાંશ (15 ટકા લગભગ) લોકો એક માપદંડીય અને બે માપ દંડીય માધ્યમ ઉપરના હોય એટલે કે 115 અને 130 બુદ્ધિઆંક 2.3% લગભગ બુદ્ધિઆંક હોય ત્યારે માનસિક વિકલાંગતા અને કુદરતી વિકાસ વર્ગને મળે છે.

બુદ્ધિના સ્તરો :

140	—	ઉપર તીવ્ર બુદ્ધિ સૂચિ.
120-139	—	અતિ બુદ્ધિ સૂચી

110-119	—	સરાસરી બુદ્ધિ ગમ્ય
90-109	—	સરાસરી
71-89	—	ચલાવી લેવા તેવી બુદ્ધિશક્તિ
50-70	—	આછું વિકલાંગપણું
35-49	—	મધ્યમસરની વિકલાંગતા
20-34	—	ઉચ્ચ વિકલાંગતા
200 થી ઓછી	—	થી નીચે અતિ તીવ્ર વિકલાંગતા

એ.એ.એમ.આર. પ્રમાણે અમેરિકન એસોસિએશન ઓફ મેન્ટલ રીટાર્ડેશન માપસરનું વર્ગીકરણ માનસિક વિકલાંગતા માટે 1973 સુધી કરાતું હતું. હાલનું વર્ગીકરણ જે માપસરની બુદ્ધિગમ્યતા છે તેને માનસિક વિકલાંગતા ગણવામાં નથી આવતી.

બુદ્ધિ પરીક્ષણની રીતો :

બુદ્ધિ પરીક્ષણની જુદી-જુદી રીતો હોય છે.

1. વ્યક્તિગત રીતે હાથ ધરાયેલ પરીક્ષણ વ્યક્તિગત રીતે હાથ ધરાયેલ પરીક્ષણમાં વ્યક્તિ પોતે જ મનોવૈજ્ઞાનિક સાથે કાર્ય કરે છે કે જેમાં તે સવાલોના જવાબો આપે છે અને કાર્યો કરતો હોય છે. જ્યારે પરીક્ષણનો કાળ હોય ત્યારે મનોવૈજ્ઞાનિક વ્યક્તિની વર્તણૂકનું નિરીક્ષણ કરતો હોય છે કે જેમાં તેને ચોક્કસ મુશ્કેલીઓ જોવા મળતી હોય છે. કેટલાંક ઉદાહરણો વ્યક્તિગત રીતે હાથ ધરાયેલ પરીક્ષણોનાં નીચે મુજબ છે.

(A) બીનેટ કામથ બુદ્ધિ પરિક્ષણ આ પરીક્ષણને ડૉ. વી. વી. કામથ 1967માં મરાઠા અને કાનડા વસ્તી ઉપર વિકસાવેલ છે. સ્ટેન્ફોર્ડ બીનેટ પરીક્ષણ તે એક હિન્દી અનુવાદ છે. જે અલ્લાબાદ બ્યુરો ખાતે ડૉ. એસ. કે. ... એ 1973માં કરેલ છે. આ પરીક્ષણ 3 ધી 21 વર્ષની ઉપરની કક્ષામાં લાગું કરી શકાય છે.

(B) માલીન્સ બુદ્ધિ સાધન ભારતીય બાળકો માટે આ પરીક્ષણ ભારતીય રીતે સ્વીકૃત અથવા ઉબલ્યુ. આઈ.એસ.સી. બાય ફાધર એ જે માલીનનું હિન્દી અવતરણ 1973નું છે.

(C) ભાટીઓનું કાર્યક્ષમતા અંગેનું પરીક્ષણ : આ પરીક્ષણમાં પાંચ પેટા પરીક્ષણો છે. બ્લોક ડીઝાઈન પરીક્ષણ એલેક ઝાન્ડર પાસ એલોગ પરીક્ષણ, નમૂનો ચિત્રણ પરીક્ષણ, તાત્કાલિક સ્મૃતિ અને ચિત્ર ગોઠવણી પરિક્ષણ, આ પરીક્ષણ 11 વર્ષ અને તેથી વધુ વયની વ્યક્તિઓ ઉપર હાથ ધરી શકાય આ પાંચેય પેટા પરીક્ષણો ઉપર કરેલ ક્રમમાં હાથ ધરવામાં આવે છે. આમાં કયા ગુણને માનસિક ઉંમર (એમએ)માં ફેરવી નાંખવામાં આવે છે કે જેનો ઉપયોગ બુદ્ધિ આંકની ગણતરી માટે થાય છે. એક વ્યક્તિના (બુદ્ધિઆંકની ગણતરી માટે)

(D) વેશ્લર્ એડલ્ટ પર્ફોમન્સ એન્ડ ઇન્ટેલીજન્સ સ્કેલ (ઉબલ્યુ એ.પી.આઈ.એસ.) ભારતીય આવૃત્તી ઉબલ્યુએઆઈ એસની (પશરીમા એન્ડ પગેધર 1963 રામ લાગા-સ્વામી 1975)

2. વર્ગ પ્રમાણે હાથ ધરાયેલ પરીક્ષણ : વર્ગ પરીક્ષણો ઘણી વખત વર્ગ શિક્ષકો, કારકુનો, મંત્રીઓ અને બીજી વ્યક્તિઓ કે જે પરીક્ષણો માટે તાલીમ ન પામેલી હોય તેઓ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવે છે. આમાં વર્ગ પરીક્ષણમાં ક્ષતિનો સંભવ રહે છે. વર્ગ પરીક્ષણો (સમુહ) સામાન્ય રીતે ઓછા ખર્ચાળ અને અચોક્કસ હોય છે પરંતુ તે વહીવટી સમય બચાવે છે. વર્ગ (સમુહ) પરીક્ષણનાં કેટલાંક ઉદાહરણો નીચે છે.

(A) રાવેનનું પ્રોગેસીવ મેટ્રી સાઈસીસ પરીક્ષણ :

તેમાં ત્રણ પ્રમાણે હોય છે. આગળનું માપદંડવાળું અને રંગીન આ પરીક્ષણોને જે. સી. રાવન એટ એલ. એ. વિકસાવેલ છે. ધી સ્ટાન્ડર્ડ પ્રોગેસીવ મેટ્રાઈસીસ જેમાં 60 સમસ્યાઓ પાસે વિભાગ A, B, C, D અને E માં વહેંચવામાં આવી છે. આમાની દરેક કક્ષામાં 12 વસ્તુઓ આગળ વધતી જતી મુશ્કેલીઓનાં રૂપમાં હોય છે. વ્યક્તિએ એક સાથી વસ્તુની પસંદગી કરીને તેમાં આવેલા અવેજીઓમાં ખાડા પુરીને મેટ્રાઈસીસ પુરી કરવી પડે. આ માટેના કાચા ગુણોને

ટકાવારીના ગુણોમાં પરિવર્તિત કરાય છે. નમૂનાઓ પણ આપવામાં આવે છે. બાળકો અને વયસ્કો માટે તેઓનું શિક્ષણ, રાષ્ટ્રીયતા અથવા શારીરિક સ્થિતિ લક્ષ્યમાં લીધા વિના આ પરિક્ષણનો ઉપયોગ તેઓ ઉપર કરવામાં આવેલ કે જેથી અતિ વિસ્તૃત કક્ષાની માનસિક શક્તિને આવરી લેવાય.

(B) કોલમ્બીયા મેન્ટલ મેચ્યુરીટી સ્કેલ સામાન્ય બુદ્ધિ પરિક્ષણ જેમાં ચિત્રણ વર્ગીકરણો જે $3\frac{1}{2}$ થી 10 વર્ષ સુધીના બાળકો માટે તૈયાર કરાયું હતું. વસ્તુઓને કાર્ડ ઉપર છાપવામાં આવે છે. જેમાં પરિક્ષાર્થીએ તેમાંની ન હોય તે પસંદ કરવાની હોય. (બર્ન મેઈસ્ટર, હોલેન્ડર, બ્લીમ, લોર્જ 1972)

(3) મૌખિક પરિક્ષણ : મૌખિક પરીક્ષણમાં પરિસ્થિતિઓએ તેઓના જવાબો શબ્દોમાં આપવાનો રહે છે.

(4) બિનમૌખિક તેવું પરીક્ષણ :

આ પરીક્ષણનું માપ કાર્ય માટેની ક્ષમતા કે જેમાં ઓછામાં ઓછા ઉપયોગ મૌખિક સામાન્યનો કરવામાં આવે છે અને બીજી રીતે તેને કાર્યક્ષમતા પરીક્ષણ કહેવાય છે. જેવા કે બ્લોક ગોઠવણ ચિત્ર પૂર્ણ કરવું વગેરે. આ કાર્યક્ષમતાનાં પરીક્ષણમાં પરીક્ષાર્થીને તેનાં જવાબો હાથ હલાવવાની સંજ્ઞા આપવાની છૂટ હોય છે. જેવી કે બ્લોક ગોઠવણી કે જેનાં રૂપરેખા મળતી આવે અને ચિત્રને અર્થપૂર્ણ ક્રમમાં ગોઠવવામાં આવે. કાર્ય ક્ષમતાના પરીક્ષણની રચના એવા લક્ષ્ય સાથે કરવામાં આવે છે કે જેથી તેઓ સાંસ્કૃતિક રીતે સુદૃઢ હોય કારણ કે તેઓને સાંસ્કૃતિક રીતે સંપૂર્ણ રીતે દૂર રાખવા શક્ય નથી.

(5) કાગળ પેન્સિલ પરીક્ષણ :

પ્રખ્યાત કાગળ પેન્સિલ પરીક્ષણ ચિત્રણ છે. આ વ્યક્તિગત પરીક્ષણ 1926માં ગુડેઈનફા વિકસાવેલ. તે વાપરવાનું સહેલું છે અને તેમાં ઉચ્ચ સમન્વય બીજા બુદ્ધિ પરીક્ષણો સાથે રહેલા છે. ડૉ. પ્રેમીલા ફાટક આ પરીક્ષણના નમૂનાઓ ભારતીય બાળકો માટે વિકસાવેલા છે. આ પ્રકારના ચિત્રણ પરીક્ષણની મર્યાદાઓ બિનઔદ્યોગિક દેશોમાં છે કે બાળકોને કાગળ પેન્સિલનું જ્ઞાન નથી હોતું. જો કે, આ પરીક્ષણનો ઉપયોગ શાળાએ જતાં બાળકો માટે વિધિવત શિક્ષણ પદ્ધતિમાં સંપૂર્ણ રીતે સાધ્ય છે.

કલ્ચર બેઈઝડ કલ્ચર ફેરા કલ્ચર ફી ટેસ્ટસ :

સુધારણા પૂર્વગ્રહીતા સુધારણા સુંદર, સુધારણા મુક્ત પરીક્ષણો ઘણા ખરા બુદ્ધિ પરીક્ષણોમાં તેના માપદંડોમાં સુધારણાની અસરો જોવા મળેલ છે. એક સુધારણા સિવાયના સાધનની જરૂરીયાત જે બુદ્ધિ માપવાના કામમાં લેવાનું હોય તેવી બહુ જ જરૂર હતી કારણ કે ઘણા પરીક્ષણોમાં મર્યાદિત ઉપયોગ સામસામાં બુદ્ધિ સુધારણાના હતા. આ હેતુ માટેમનોવૈજ્ઞાનિકોએ એક નહિ બોલનારું અને કાર્યક્ષમતાવાળું પરીક્ષણ સાધન વિકસાવ્યું જેને સુધારણા સરસ પરિક્ષણો કહેવાય. સૌથી વધારે પ્રખ્યાત સુધારણા પરીક્ષણોમાં રાવન્સ પ્રોગ્રેસીવ મેટ્રાઈસીસ છે. પ્રોટસ્ટ મેઈઝ ટેસ્ટ કોલમ્બીયા મેન્ટલ મેચ્યુરીટી સ્કેલ સેગુન ફાર્મ બોર્ડ એકઝાન્ડર પાસ એલોગ ટેસ્ટ, કોહસ બ્લોક ડિઝાઈન ટેસ્ટસ છે. એમાં હવે એમ લાગવા માંડેલ છે કે સુધારણા મુક્ત પરીક્ષણની શોધ કરવી તે ભ્રમ છે અને બુદ્ધિયુક્ત નથી કારણ કે સુધારણાની અસર કળાઓ ઉપર મૌખિક અને બિનમૌખિક રીતે પડતી જ હોય છે.

વાસ્તવમાં સુધારણા મુક્ત પરીક્ષણનો અર્થ એમ થાય કે એક એવું સાધન વિકસાવવું તેનો વાસ્તવમાં સુધારણા મુક્ત પરીક્ષણનો અર્થ એમ થાય કે એક એવું સાધન વિકસાવવું તેનો આધાર સમાન અનુભવો દરેક માનવીય સંસ્કૃતિનાં હોય અને તેને દુનિયાના કોઈપણ ભાગમાં કોઈપણ વખતે લાગુ પાડી શકાય અને દુનિયા આખીમાં તે માન્ય રહે. ખરેખર તો સુધારણા મુક્ત પરીક્ષણ તે સંજ્ઞાની વિરુદ્ધમાં છે. કારણ કે બુદ્ધિ પોતે જ સુધારાથી નક્કી થઈ શકે છે. તેથી સુધારણા મુક્ત પરીક્ષણ એટલે બુદ્ધિ મુક્ત સુધારણા પૂર્વગ્રહિય પરીક્ષણોના ઉદાહરણો (A) બિનેટ કામથ પરીક્ષણ (બી.કે.ટી.) (B) વેશ્લરૂ એડલ્ટ પરફોર્મન્સ એન્ડ ઈન્ટેલીજન્સ સ્કેલ (WAPIS)

(6) વિકાસના તકક્કાઓ :

વિકાસલક્ષી તબક્કા જે ચીજવસ્તુઓની યાદીઓ છે કે જે બાળકના વિકાસનું સ્તર આકારવા માટે તે ક્યાં સુધી પહોંચે છે તે હેતુથી બનાવાય છે. સૂચિત કરવામાં આવે છે. માતા-પિતા દ્વારા મળેલ માહિતી અને તબીબી નિરીક્ષણો બાળકના વિકાસલક્ષી સ્તરો આકારવામાં મદદરૂપ બને છે. વિકાસલક્ષી તબક્કા અર્થઘટનથી વિકાસલક્ષી ઉંમર (ડી.એ.) એક શિશુની મળે છે. વિકાસલક્ષી ઉંમરને વિકાસલક્ષી બુદ્ધિ આંકમાં ફેરબદલી કરી શકાય છે. (ડી.ક્યુ.) જેમાં વિકાસલક્ષી ઉંમરને ક્રમાંકિત ઉંમરથી ભાગી અને સો વડે ગુણી દશાંશ કાઢી નાખવાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે આથી આ રીત વિકાસલક્ષી બુદ્ધિઆંક ગણતરી માટે નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય.

$$\text{ડીક્યુ} = \text{ડીએ} / \text{સીએ} \times 100$$

સામાન્ય રીતે વપરાતાં વિકાસલક્ષી સમયપત્રકો જેવા કે વિકાસલક્ષી તપાસ પરીક્ષણ જેસલ્સ ડેવલપમેન્ટ શીડ્યુલ, ડેવેર ડેવલપમેન્ટ સ્કીનીંગ ટેસ્ટ, નાન્સીબેલી સ્કેલ્સ વિ. આમાનાં કેટલાંક ભારતીય પરિસ્થિતિઓ અનુરૂપ બનાવવામાં આવેલા છે.

(A) વિકાસલક્ષી તપાસ પરીક્ષણ આ એક ઉંમર અંગેનું સાધન છે એટલે કે, તપાસની વસ્તુઓ ઉંમરના જુદા જુદા વર્ગો અનુલક્ષીને આપેલી છે તેમાં 88 ચીજો છે કે જેનાં બધી જ મુખ્ય વિકાસ લક્ષી વિસ્તારો જેવા કે સ્નાયુઓનો વિકાસ, ભાષા વિકાસ, સ્વીકૃત વર્તણૂક-અંગત સામાજિક વિકાસ પરીક્ષણના સામાન્યમાં ડીએસટી-સમયપત્રક પેન અને સામાન્ય (આકર્ષક દેખાવનાં રમકડાઓ) અને ડીક્યુ ગણતરીની પદ્ધતિની ચકાસણી કરવાની રીત. આ પરીક્ષણ મુખ્યત્વે બાળકને પરીક્ષણની પરિસ્થિતિમાં નિહાળવાથી કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેમાં સંભાળ લેનાર અને માતા-પિતાએ આપેલ માહિતીઓનો આશરો લેવામાં આવે છે.

(B) જેસલ્સ વિકાસના તબક્કા :

આ તબક્કાઓના પાંચ મુખ્ય ક્ષેત્રો વર્તણૂકના આવરી લેવામાં આવે છે. સ્વીકાર્ય, મોટા સ્નાયુઓ, નાના સ્નાયુઓ ભાષા ફાઇનમોટર-ભાષા અને અંગત સામાજિક વર્તણૂકોનો ખ્યાલ બાળકના સીધા નિરીક્ષણ દ્વારા મેળવાય છે. અર્થાત્ તેણે આપેલ પ્રતિસાદો તેને માટેનું છે તેનો ઉપયોગ માનસિક રીતે વિકલાંગ લાગણીશીલ રીતે ઉલ્લેખાયેલા અને વિકાસલક્ષી અશક્ત વ્યક્તિઓ બધી જ ઉંમરના બાળપણથી વયસ્ક સુધીના માટે કરાયેલ છે તેને બે ભાગોમાં વહેંચેલ છે. 1. જેમ સ્વીકૃત વર્તણૂકનું વર્ણન સંબંધતા છે અને તેમાં દસ ભાગો કુલ 66 ચીજો સમાવે છે. આ ભાગો સ્વતંત્ર કાર્યશીલતાવાળા છે. શારીરિક વિકાસ સંખ્યા સમય ધરેલું કાર્યકારી વ્યવસાયિક કાર્યકારી, આત્મનિર્દેશન, જવાબદારી અને સામાજિકરણ ભાગ લે જે સાધનનો તેમાં અસ્વીકૃત વર્તણૂકો છે આને 14 ભાગોમાં વર્ગીકરણ કરાયેલ છે તેમાં હિંસક અને વિનાશક વર્તણૂક, બિન વિશ્વસનીય વર્તણૂક દૂર હટી જવું, એક સરખી વર્તણૂક, અયોગ્ય પારસ્પરિક વર્તણૂક, અસ્વીકૃત ટેવો, અસ્વીકૃત અથવા ચિડિયાપણાની ટેવો, જાતને ફિટકારતી વર્તણૂક, અતિ ઉગ્ર વલણો, જાતીય વિકૃતિવાળી વર્તણૂક, મનોવૈજ્ઞાનિક અડચણો અને દવાનો ઉપયોગ આ વિભાગમાં 43 વસ્તુઓ છે. આકારણીના માપન માટે એબીએસની રૂપરેખા એવી રીતની છે કે જેમાં કોઈ એક જાણે છે કે એક વ્યક્તિની આકારણી જોઈ રહી છે. તેથી તે ઉદાહરણ રૂપે, એક કિસ્સો પૂરો કરતાં કર્મચારીઓ અથવા શિક્ષક દ્વારા પૂર્ણ કરી શકાય. આકારણીકાર તેમા પ્રતિસાદો નોંધે છે કે જે વસ્તુઓ પ્રશ્નાવલી માટે આપેલ છે અને તે માટે તે પૂર્ણ કરવા કોઈ વિશિષ્ટ તાલીમની જરૂર નથી રહેતી.

ધી વિનેલેન્ડ સોશ્યલ મેચ્યોરીટી સ્કેલ (વી.એસ.એમ.એસ.)

આને ખેડગર એ. ડોલ (1935)માં વિકસાવેલ હતું અને ઘણી વખત તેમાં સુધારા વધારા થયા છે. તેમાં પ્રથમ પ્રકાશન પછી પણ તેનો ઉપયોગ કાર્યક્રમ મૂલ્યાંકન અને સંશોધન માટેના હેતુઓ માટે કરવામાં આવતો હતો. આ માપ સામાજિક નિપુણતા વ્યક્તિઓની જન્મ સમયની 25 વર્ષ સુધીની હોય તેની આકારણી માટેની રૂપરેખામાં કરવામાં આવી હતી. વી.એસ.એમ.એસ.નું ભારતીય અનુવાદ ફાદર એ. જે. માલિને કરેલ તેમાં ઉંમરની કક્ષા જન્મ સમયથી 15 વર્ષ સુધીની આલેખાઈ છે. આમાં 8 વિભાગો 89 વસ્તુઓ સાથેના છે અને ઉંમરવાર તેનું વર્ગીકરણ છે. સામાન્ય સ્વ સહાય, જાતે જમવું, જાતે કપડાં પહેરવા, સ્વ નિર્દેશન જાત મહેનત ખાવું, જાત મહેનત કપડાં પહેરવા, જાત નિર્દેશન,

વ્યવસાયિક, પ્રત્યાયન, હલન-ચલન અને સામાજિકરણ માહિતી એકત્રીકરણ તાલીમબદ્ધ પરીક્ષક દ્વારા કરવામાં આવે છે એક માહિતી આપનાર દ્વારા કે તે દર્દી સાથે સંપર્કમાં હોય છે. વસ્તુઓ ઉપર મેળવેલ ગુણો સામાજિક ઉંમર ઉપર માહિતી આપે છે જેના ઉપરથી સામાજિક આંકની ગણતરી કરી શકાય છે.

વર્તણૂકલક્ષી આકારણી માપ ભારતીય બાળકો માટે કે જેઓ માનસિક રીતે વિકલાંગ છે. (બેઝીક એમ.આર.) બિહેવિયરલ એસેસમેન્ટ સ્કેલ ફોર ઈન્ડિયન ચિલ્ડ્રન વિન મેન્ટલરીટાઈઝેશન

આ સાધનો વિકાસ પેશાવડીયા અને વેંકટેસને 1992માં કરેલ અને બે ભાગમાં વિભાજિત કરેલ છે. ભાગ એમાં 7 પેટા વિભાગો છે જેમાં 280 વસ્તુઓ છે અને તે કુશળતાની વર્તણૂક સાથે સંકળાયેલ છે જેવી કે મોટર રોજિંદા જીવનની રૂપરેખા ભાષા, વાંચનનું લખતું, સંખ્યા, સમય, ઘરેલું-સામાજિક, ધંધા પ્રિ-વોકેશનલ ભાગ બી જેમાં અસ્વીકૃત વર્તણૂકો જેમાં 10 પેટા વિભાગ ઈ અને 75 વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે. જેમ કે બિન આશકારી વર્તણૂકો સ્વભાવ ઉગ્રતા, ગેરવર્તણૂકો બીજા સાથે ઈજા કરી બેસવાની વર્તણૂકો વારંવાર આયતી વર્તણૂકો, કંઠંગીવર્તણૂકો અતિ ઉગ્રવર્તણૂકો, બળવાખોરી વર્તણૂકો, અસામાજિક વર્તણૂકો અને બીકો આ માપન માટેની માહિતી બાળકના સીધા નિયંત્રણ દ્વારા અને માકા-પિતાની સાથેની વાતચીતથી મેળવાય છે. આ વસ્તુઓ વર્તણૂક કળાઓમાં તેનો દર 0-5 રહે છે. જ્યારે ગુણની કક્ષા સમસ્યારૂપ વર્તણૂકોમાં 0.2 રહે છે. આ માપન સર્વત્ર રીતે માનસિક વ્યક્તિઓની આકારણી અને કાર્યક્રમના આયોજન માટે વિકસાવવામાં આવેલ છે.

શૈક્ષણિક આકારણી :

બે જુદી જુદી પદ્ધતિની શૈક્ષણિક આકારણી હાલમાં ચાલું છે. એક નિયમ સંબંધિત આકારણી અને બીજા માન્યતા સંબંધિત આકારણી આ પદ્ધતિઓની પસંદગી આકારણી માટે કરવાનો આધારે કયા હેતુ માટે આકારણી કરવાની છે તે ઉપર રહે છે.

(1) નિયમ સંબંધિત આકારણી :

નિયમ સંબંધિત આકારણી અથવા નિયમ સંબંધિત પરીક્ષણ (નોન પ્રેફરેન્સડ ટેસ્ટીંગ એન.આર.ટી.) તે એક વધારે પ્રણાલિકાગત અભિગમ આકારણી માટે છે. આ પરીક્ષણો અને માપના ધારા ધોરણોમાં જે માલસામાન વપરાય છે તે માપદંડવાળો અને નમૂનારૂપ વસ્તી માટે અને તેનો ઉપયોગ પરીક્ષણ કાર્યકરતી શક્તિનું માપ બીજી રીતે કાઢી શકે છે તે ઔપચારિક આકારણી તરીકે પણ ઓળખાય છે.

નિયમ સંબંધિત આકારણી (1) તેની વ્યાખ્યા એક ધારણ માહિતી એકત્રીત કરવા માટેનું કે તેના માપદંડ હોય છે અને જે મોટા નમૂનાની વસ્તી ચોક્કસ ધ્યેય માટે આવરે છે તે રીતની છે. દરેક માપદંડવાળું આકારણીના સાધન ચોક્કસ પ્રકારના નિર્દેશન જે હાથ ધરવાનું પરીક્ષણ છે તે અંગેના ધોરણો અને માર્ગો કે જે વિશ્લેષણ કરીને, અર્થઘટન કરી રિપોર્ટ કરવાનાં છે તે બતાવશે. સામાન્ય રીતે વધુ વપરાશમાં લેવાતી કે તે ઔપચારિક આકારણી માપન છે તે વેશ્લર ઈન્ટેલીજન્સ સ્કેલ્સ ફોર ચિલ્ડ્રન ડીવાઈઝડ ડબલ્યુ (આઈ.એસ.સી.આર.) ધી ઈલોઓનેશ ટેસ્ટ ઓફ સાયકોલીંગ્વીસ્ટીક એબીલીટી (આઈ.ટી.પી.એ.) ધી સ્ટેન કોર્ડ બિનેર ઈન્ટેલીજન્સ ટેસ્ટ અને પીબોડી પિકચર વોકેલ્યુલરી ટેસ્ટ રીવાઈઝ (પીપીવીટી આર) અને પી.બી.ડી. ઈન્ડીવીડ્યુઅલ એચીવમેન્ટ ટેસ્ટ (પા.આઈ.એ.ટી.) છે.

નિયમ - સંબંધિત આકારણીના ફાયદાઓ :

નિયત સંબંધિત પરીક્ષણો વિસ્તૃત રીતે ખાસ અને ઉપચારાત્મક શિક્ષણમાં ઘણા કારણોસર વપરાય છે.

- ◆ પ્રથમ બાળકની કક્ષા નક્કી કરવાનો નિર્ણય કે જે અસાધારણ અથવા વિશિષ્ટ હોય તેનો મુખ્ય આધાર અને આર.ટી.ના પરીક્ષણો પરિણામો ઉપર છે.
- ◆ બીજું આ પરીક્ષણોના પરિણામો માતા-પિતા અથવા બીજા લોકો જેઓ આ પરીક્ષણો વિશે જણાતા નથી તેઓને પહોંચાડવા રહેલા છે.
- ◆ ત્રીજું નિયમ સંબંધિત પરીક્ષણો એ તકનીકી માહિતી અને સંશોધનના વિસ્તારમાં ઘણું ધ્યાન ખેચ્યું છે. તેઓ ચોક્કસ રીતે સમસ્યાની ઓળખ અને તપાસમાં ઉપયોગી જણાયાં છે.

નિયમ સંબંધિત આકારણીના ફાયદાઓ :

નિયમ સંબંધિત પરિક્ષણોનો ઉપયોગ શૈક્ષણિક કાર્યક્રમના હેતુ માટે કરાય છે. તેમાં ઘણા બનાવોમાં નીચેના કારણોસર સવાલો ઉપસ્થિત કરવામાં આવે છે.

- ◆ નિયમ સંબંધિત પરિક્ષણોમાં જે માહિતી મેળવેલી હોય છે તે ઘણી સર્વસામાન્ય છે કે જે દરરોજના શિક્ષણવર્ગ માટે બની રહે છે. ઘણા શિક્ષણકર્તાઓ આડા-અવળી અને અર્થઘટન વાળી રીતની માહિતી કે જે માપદંડીય પરિક્ષણો દ્વારા મેળવેલ હોય તેને ગણકારતા નથી કારણ કે આ માહિતી ઘણી વખત રોજિંદી શિક્ષણ શૈલીમાં સીધી રીતે લાગુ પાડી શકાતી નથી. અથવા હસ્તક્ષેપ નથી કરી શકાતા. એક બાળકને ડબલ્યુ.આઈ.એસ.સી.આર. (WISC-R)નો ગુણ અથવા કક્ષા સમાંતર વાંચન માટે ચોક્કસ રીતે શિક્ષકને શું કહી શકે તે કેટલું અને કેવી રીતે શીખવી શકે ? ઉદાહરણરૂપે જે જાતનું મહત્વનું છે તે એ કે શું બાળકની જરૂરિયાત શરૂઆતના સ્વરો અથવા તો તેને ઉંડાણપૂર્વક શીખવામાં મુશ્કેલી છે.
- ◆ એન.આર.ટી. એવી માન્યતા ધરાવે છે કે બાળકમાં રહેલી સમસ્યા છે તેને ઉત્સાહિત કરવા અથવા તે પ્રકાશિત કરે છે. પ્રાથમિક હેતુઓ એન.આર.ટી.નો એક વિદ્યાર્થીને બીજા વિદ્યાર્થી સાથે સરખાવવાનો હોય છે. જો કે બાળક નિયમની વિરુદ્ધ હોય તો પણ ખરેખરી સમસ્યા બાળકમાં ન હોય પરંતુ તે શિક્ષણ ગોઠવણ અને અભ્યાસ ક્રમમાં હોય. શિક્ષણકર્તાઓ એ શિક્ષકની વર્તણૂકોની આકારણી શરૂ કરવી જોઈએ. અભ્યાસક્રમની વિગતો તેની કમાકતા અને બદલાતો વિષય સંબંધિત પરિક્ષણોમાં નથી હોતા.

માપદંડ સંબંધિત આકારણી (સી.આર.ટી.)

માપદંડ સંબંધિત આકારણી બાળક એક કૌશલ્ય પાડી શકે તે સંબંધિત હોય છે કે જેને માપદંડ આપેલી છે મુજબ નહિ નિયમ સંબંધિત આકારણીની વિરુદ્ધમાં કે જેમાં એક વ્યક્તિની કાર્યક્ષમતા બીજા વ્યક્તિ સાથે સરખાવાય છે. ત્યારે માપદંડ સંબંધિત આકારણી વ્યક્તિની કાર્યક્ષમતા અગાઉથી નક્કી કરેલ માપદંડ સાથે સરખાવે છે. માપદંડ સંબંધી પરિણામોમાં એક વસ્તુમાં જે કળાઓ કમાનુસાર ગોઠવાયેલ હોય છે. ઉદાહરણરૂપે ગણિતમાં સરવાળા કૌશલ્ય ગુણાકાર શીખવતા પહેલા શીખવાડાય છે. આ પરીક્ષણો સામાન્ય રીતે માપદંડ સંબંધિત હોય છે. કારણ કે વિદ્યાર્થીઓ તેમાં સીધી એક સ્તરે મેળવવી પડે છે. આગળના સ્તર ઉપર શીખતા પહેલાં માપદંડ સંબંધિત પરીક્ષણોના પરિણામે / નીચે પ્રમાણે ઉપયોગી છે.

માપદંડ સંબંધિત આકારણીના ફાયદાઓ :

- ◆ વિશિષ્ટ કૌશલ્યો ઓળખવા કે જેમાં હસ્તક્ષેપ જરૂરી હોય.
- ◆ પછીની સૌથી નજીકની તાર્કિક કૌશલ્ય શીખવાનું નક્કી કરવું કારણ કે શિક્ષણના સૂચિતાર્થોને માપદંડ સંબંધિત પરિણામો સાથે સીધો સંબંધ છે.
- ◆ ઘડતરરૂપી મૂલ્યાંકન કરવું એટલે કે વિદ્યાર્થીની કાર્યક્ષમતા નિયમીત રીતે નોંધી અથવા રોજ કે જ્યારે કૌશલ્ય શીખવામાં આવતા હોય.

આને લઈને વિદ્યાર્થીનો વિકાસ નોંધવાનું શક્ય બને છે. હસ્તક્ષેપ નક્કી થઈ શકે છે કે તે અસર કરતાં છે કે કેમ અને બીજી કળા નક્કી કરવામાં મદદ મળે છે. જો મેળવી શકાય એ તેમ શક્ય ન હોય તો બીજી બાજુ કઈ વ્યૂહરચનાઓ અથવા પદ્ધતિઓ અને સાધનો શિક્ષણ માટે વાપરવા પડશે તે નક્કી થઈ શકે છે.

માપદંડ સંબંધિત આકારણીના ગેરફાયદાઓ :

એક ચોક્કસ કૌશલ્ય માટેના માપદંડ પસાર કરવો તે નક્કી કરતું એક સમસ્યા માપદંડ સંબંધિત પરીક્ષણમાં રહેલો છે.

- ◆ ઉદાહરણરૂપે જો પરીક્ષણ એ માટે હોય કે શું વિદ્યાર્થીઓ માધ્યમિક શાળાના ગણિતમાં પ્રવિણતા મેળવી છે તે નક્કી કરવા માટે હોય ત્યારે અહીં ચકાસણીની સમસ્યા - કેવા કૌશલ્યો તેમાં પરીક્ષણ માટે દાખલ કરવાની જરૂરિયાત ઉભી થાય છે. વધુમાં - સમર્પણ હોય કે શું વિદ્યાર્થી - 90 ટકા પરીક્ષણમાં મળવે સવાલોમાં જવાબમાં સાચો હોય તો પસાર કરવો કે ફક્ત તે 100%

સાચા જવાબો આપે તો આ નિર્ણયો સંભાળપૂર્વક ગણતરી કરવાના છે. કારણ કે અયોગ્ય માપદંડોની ગોઠવણથી વિદ્યાર્થીને આ ખ્યાલ માટે બિનજરૂરી મહેનત કરવી પડશે.

- ◆ આ પરીક્ષણમાં ચોક્કસ કયા કૌશલ્યો સમાવવાનાં તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ પડશે.
- ◆ અહીં એક એવી સમસ્યા પણ છે કે જે કૌશલ્યોની આકારણી થઈ છે તેઓ સૂચનાઓના ધ્યેય બની જાય. કૌશલ્યો પસંદગીને બદલે કે જે બાળકે જાણવા જરૂરી છે. આ કારણે શિક્ષક તેઓની સૂચના સાંકડી બનાવી દે અને તેના અનુસાર શીખવે અને તેથી તે માપદંડ પ્રમાણે જ શીખવાય પણ ખરેખર બાળકને જે જાણવું જરૂરી છે તે પ્રમાણે ન હોય.

Documentations of Assessment, Result, Interpretation & Report Writing, Implications of Assessment Outcomes for Community Living :

નિવેદન પત્રક (Report Cards) :

વિશિષ્ટ શિક્ષણમાં મૂલ્યાંકન અથવા માપનના પરિણામો અર્થપૂર્ણ તેમજ સાર્થક હોવાનું વિચારવામાં આવે છે. જ્યારે આ મૂલ્યાંકન પરિણામો વિવિધ ઉપયોગકર્તાઓ જેમ કે વિદ્યાર્થીઓ, વાલીઓ, શિક્ષકો, સંચાલકો, વ્યવસ્થાપકો વગેરેને પૂરાં પાડવામાં આવે છે. તેથી તે અત્યંત આવશ્યક બની જાય છે કે મળેલ પરિણામોને જે અહેવાલ તૈયાર કરવામાં આવે છે તે અર્થપૂર્ણ, સમજવા માટે યોગ્ય તેમજ ઉપયોગી હોવા જોઈએ.

મૂલ્યાંકન અહેવાલના મુખ્ય પાસા / વિભાગો (Components of Assessment Report) :

જો કે મૂલ્યાંકન અહેવાલનું સ્વરૂપ શાળા-શાળાએ, વ્યક્તિ-વ્યક્તિએ ઉપકરણ ઉપકરણના સંદર્ભમાં અલગ હોઈ શકે છે. પરંતુ તે સ્વરૂપના વિવિધ વિભાગો મૂળભૂત રીતે સમાન જ હોય છે. કોઈ પણ મૂલ્યાંકન અહેવાલ લેખનના મુખ્ય ઘટકો હોય છે. તેની ચર્ચા નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવેલ છે.

(1) વિદ્યાર્થીની પાર્શ્વ ભૂમિકા (Students Background) :

મૂલ્યાંકન અહેવાલનું પહેલું ઘટક સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થીઓની માહિતીના સંદર્ભમાં હોય છે. આ માહિતી વિદ્યાર્થીનું નામ, તેમની વય, જન્મ, તારીખ, માતા-પિતા તેમજ ભાઈ-બહેનો સંબંધી માહિતી, ઘરનું વાતાવરણ, વિદ્યાર્થીનું શિક્ષણ સ્વાસ્થ્ય, ઐતિહાસિક વિકાસ, સામાજિક વર્તનો વગેરે હોય છે. આ માહિતીનો અહેવાલ તૈયાર કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વિદ્યાર્થીઓને વાસ્તવિકતા વ્યક્તિના રૂપમાં દર્શાવવાનો છે.

(2) ઉલ્લેખન વર્ણનના કારણો (Reason of Referral) :

વિદ્યાર્થીઓના કેટલાક એવા વિશિષ્ટ વર્તનો હોય છે. જેનો સંબંધ માતા-પિતા અથવા શૈક્ષણિક વ્યવસાયીઓ સાથે હોય છે. તેનો અહીં ઉલ્લેખ કરવો ઘણો જ જરૂરી છે. આ આરોપના કારણોનો ઉલ્લેખ કરતી વખતે અહેવાલ વાંચનારને આરોપોના કારણોના સંબંધમાં વિશેષ વિવરણ આપવું જોઈએ. વ્યવહારના અસ્પષ્ટ તેમજ વર્ગમાં અયોગ્ય વર્તન અથવા ‘ભણવામાં નબળા’ વગેરેથી વાંચનારને કશું જ સ્પષ્ટ થઈ શકતું નથી. કોઈ સ્પષ્ટ માહિતી મળતી નથી.

(3) કસોટી પર્યાવરણ (Testing Environment) :

કસોટી અહેવાલમાં એ બાબતોનો પણ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે કે ક્યારે, ક્યાં, કઈ પરિસ્થિતિઓમાં મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું છે. કસોટી પર્યાવરણમાં તે ભૌતિક પરિસ્થિતિઓનું પણ વર્ણન કરવું જોઈએ કે કસોટીનું સ્થળ કયું હતું? અર્થાત્ કસોટી શાંત ઓરડામાં લેવામાં આવી અથવા વિશાળ ખંડમાં લેવામાં આવી અથવા વિશાળ ખંડમાં લેવામાં આવી અથવા ભોંયરાના ઓરડામાં લેવામાં આવી. આ સાથે તે પણ ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ કે વિદ્યાર્થીઓને કસોટી માટે કઈ રીતે પ્રેરિત કરવામાં આવ્યા તથા તેઓને મનોવૌજ્ઞાનિક રીતે કઈ રીતે તૈયાર કરવામાં આવ્યાં.

(4) ઉપયોગમાં લીધેલ કસોટીની વિગતો (Description of tests used) :

કસોટી અહેવાલમાં મૂલ્યાંકન માટે ઉપયોગમાં લીધેલ કસોટીનું પણ વર્ણન કરવું જોઈએ. અર્થાત્ કસોટીના ઉદ્દેશ, કસોટીના મુખ્ય ગુણ, તકનીકી વિશેષતાઓ માપનની ખામીઓ વગેરેનો ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ પરંતુ આ દરેકનું વર્ણન એટલું વિગતે ન કરવું જોઈએ. કે જેથી વાંચનાર વ્યક્તિ ભ્રમમાં પડી જાય.

(5) કસોટીના પરિણામ (Test Results) :

અહેવાલના આ વિભાગમાં કસોટી બાદ પ્રાપ્ત પરિણામોને સંખ્યાત્મક સ્વરૂપમાં દર્શાવવામાં આવે છે. અર્થાત્ સંપૂર્ણ કસોટી અથવા તેના વિવિધ પેટાવિભાગોમાં પરીક્ષાર્થીએ જે ગુણ અથવા ગ્રેડ / કક્ષા પ્રાપ્ત કરી હોય તેનું વર્ણન આપવામાં આવે છે. વિવિધ પ્રકારના પ્રાપ્તિ જેમ કે જો મુખ્ય પ્રાપ્તિ (Mastery .....) શાંતાશસ્થ (Proentiles) વગેરેને આ ભાગમાં સંખ્યાત્મક સ્વરૂપમાં જ દર્શાવવામાં આવે છે. પરીક્ષણ માટે ઉપયોગમાં લીધેલ કસોટી, ઉત્તરપત્ર, ગુણાંકન ચાવી વગેરે કે જેનો અહેવાલ લેખન અહેવાલ તૈયાર કરવા માટે ઉપયોગ કરેલ હોય તેને અહેવાલના પરિશિષ્ટ વિભાગમાં દર્શાવવા જોઈએ.

(6) કસોટી અર્થઘટન (Test Interpretation)

કસોટી બાદ પ્રાપ્ત કસોટી પરિણામોનું અર્થઘટન સ્પષ્ટ તેમજ સરળ સ્વરૂપમાં કરવું જોઈએ. અર્થઘટનમાં દર્શાવેલ વ્યાખ્યાઓ વર્ણન વગેરે અર્થ દર્શાવે તેવા અર્થસભર હોવા જોઈએ તથા તે સ્વરૂપમાં હોવા જોઈએ કે વિદ્યાર્થીના વર્તન કઈ રીતે કયા સ્વરૂપે થઈ રહ્યું છે.

(7) કસોટીની ભૂલો (Test Error)

અહેવાલ લેખક તે હકીકતોની પણ ઓળખ કરવી જોઈએ. જે કસોટીમાં ખામીઓ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે જે સંબંધિત વિદ્યાર્થી કસોટી આપતી વખતે (ચોરી કરવી) ત્રાંસી / તીરછી નજરે જોતો હોય.

(8) સૂચનો (Recommendations)

અહેવાલ તૈયાર કરનારને અંતમાં એવી કેટલીક વિચાર કરવા યોગ્ય હકીકતો અથવા ક્રિયાઓને ભલામણ સ્વરૂપે રજૂ કરવી જેથી અભ્યાસ કરનાર તેના પર વિચાર કરી શકે. આ ભલામણ સ્થળ સંબંધી શિક્ષણકાર્ય સંબંધી અથવા વિષયવસ્તુ વગેરે સંબંધી પણ હોઈ શકે.

અહેવાલ લેખનનાં સમસ્યાના ક્ષેત્રો (Problem Areas in Report Writing)

કેટલાંક સંશોધકોએ મૂલ્યાંકન અહેવાલના સંદર્ભમાં કેટલીક ભૂલો નોંધેલ છે. જે સામાન્ય રીતે મૂલ્યાંકન અહેવાલોમાં જોવા મળે છે. ટેલેન્ટે (1981) આવી કેટલીક ખામીઓને વિવિધ વર્ગો જેમ કે વિષય વસ્તુ સાથે સંબંધિત સમસ્યાઓ અર્થઘટન, દિશાસૂચક તથા પ્રસાર, પ્રહારના સંદર્ભમાં વર્ગીકૃત કરેલ છે.

(1) વિષયવસ્તુ સંબંધી સમસ્યાઓ :

મૂલ્યાંકન અહેવાલના વિષયવસ્તુમાં સમાવિષ્ટ મુશ્કેલીઓ જ વિષય વસ્તુની સમસ્યાઓ છે તે મુખ્યત્વે બધુ પ્રાસંગિકતા અનાવશ્યક પુનરાવર્તનો આરોગ્ય મહત્ત્વ તેમજ અયોગ્ય નિદાન તેમજ ભલામણો વગેરે છે વધુ પ્રાસંગિકતાઓનો અર્થ એ નીકાળેલ કે જેને અહેવાલમાં સમાવિષ્ટ કરવાની આવશ્યકતા નથી હોતી. ઉદા. તરીકે એક પ્રતિચારક કહે છે કે વિદ્યાર્થીના વાળ વાકડીયા તેમજ ચપટી જીભ છે. અહેવાલમાં બિનજરૂરી રીતે માહિતીનું પુનરાવર્તન પણ ન હોવું જોઈએ. ક્યારેક ક્યારેક મહત્ત્વપૂર્ણ તેમજ આવશ્યક માહિતીઓને અહેવાલમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં જ નથી આવતી. અયોગ્ય મહત્ત્વનો અર્થ એ અર્થહિન તેમજ બિન મહત્ત્વ માહિતી જેને અહેવાલમાં મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું હોય. અહેવાલ લેખન દ્વારા જે નિદાન તેમજ ભલામણો-સૂચનો દર્શાવવામાં આવ્યા હોય તે પ્રાપ્ત મૂલ્યાંકન માહિતીની સંદર્ભમાં જ હોવી જોઈએ. દર્શાવેલ ભલામણો કલ્પના પર આધારીત પણ ન હોવી જોઈએ.

(2) અર્થઘટન સંબંધી સમસ્યાઓ (Problems of Interpretation)

અહેવાલ લેખન મૂલ્યાંકન માહિતીના આધારે અર્થઘટન રજૂ કરે છે તેમ છતાં એ વાતની સંભાવના રહે છે કે તે માહિતીના અર્થઘટનમાં મર્યાદા આવી શકે છે. મોટેભાગે આ અર્થઘટન સંબંધી ખામીઓ અતિશયોક્તિપૂર્ણ વિચારણા, અવર્ગીકૃત ચિંતન તથા અયોગ્ય ભેદને કારણે ઉભી થાય છે. અતિશયોક્તિપૂર્ણ ભૂલો ત્યારે ઉદ્ભવે છે જ્યારે અહેવાલ લેખન અહેવાલના ઉપયોગકર્તાઓની હકીકતો સાથે સંબંધિત અભિપ્રાયોમાં તફાવત ન તારવી શકે ત્યારે ઉભી થતી ભૂલો છે, અયોગ્ય ભેદનો અર્થ અહેવાલ લેખન દ્વારા કોઈપણ પ્રકારનો ભેદ રાખ્યા સિવાય અર્થઘટન તેમજ તારણોનું અતિશયોક્તિપૂર્ણ, સામાન્યીકરણ કરી દેવામાં આવે છે.

(3) અભિમુખતાની સમસ્યા (Problems of Onimtaion)

મોટે ભાગે અહેવાલ લેખનની સૈદ્ધાંતિક અભિમુખતા અથવા માન્યતાઓ અહેવાલ લેખનને પ્રભાવિત કરે છે. અભિમુખતા સંબંધી સમસ્યાઓ ન તે વ્યાવહારિક હોય છે ન તે ઉપયોગી. તે આત્મદર્શન પૂર્ણ, અતિઅધિકારપૂર્ણ કસોટી અભિમુખ અથવા વિદ્યાર્થી અભિમુખતા અતિ સૈદ્ધાંતિક તથા અતિ અમૂર્ત હોય છે. (ટેલેન્ટ 1980)

(4) માહિતીના પ્રયત્નની સમસ્યાઓ (Problems of Communication)

શ્રેષ્ઠ મૂલ્યાંકન પરીણામ એવી પરિસ્થિતિમાં બિન ઉપયોગી બની જાય છે જ્યારે તેને વાચકવર્ગ સુધી યોગ્ય સ્વરૂપમાં પહોંચાડવામાં નથી આવતા એક અસરકારક અહેવાલ લેખન માટે પર્યાપ્ત લેખન માહિતી સંચારનું કૌશલ્ય હોવું જરૂરી છે. એક મારું અહેવાલ લેખન આશ્વાસન પુરું પાડે છે કે મૂલ્યાંકન અહેવાલ વાચન, યોગ્ય, અર્થપૂર્ણ તેમજ ઉપયોગી છે. ટેલેન્ટ (1980) મૂલ્યાંકન અહેવાલ લેખનના માહિતીની પ્રત્યાયન સંબંધી નીચેની સમસ્યાઓ દર્શાવે છે.

(1) અયોગ્ય શબ્દોનો ઉપયોગ (Inappropriate word Usage)

- ◆ વિશિષ્ટ તેમજ વાસ્તવિક ભાષાનો ઉપયોગ કરવો નહીં કે સામાન્ય ભાષાનો.
- ◆ બિનજરૂરી રીતે બહુ ઉચ્ચારીત શબ્દોનો ઉપયોગ ન કરવો.
- ◆ અયોગ્ય અથવા કૃત્રિમ ભાષાની અવગણના કરો.
- ◆ સરળ તેમજ સમજી શકાય તેવી ભાષાનો ઉપયોગ કરો.
- ◆ પરંપરાગત વાક્યની અવહેલના કરો.

(2) દ્વિઅર્થી, અસ્પષ્ટ ભાષા :

- ◆ અસ્પષ્ટ તેમજ અયોગ્ય ભાષાનો ઉપયોગ ન કરો.
- ◆ મનોતાર્કિક ભાષાનો ઉપયોગ ન કરી, માત્ર વ્યવહાર ભાષાનો જ ઉપયોગ કરો.
- ◆ નવી તેમજ બિનમાળખાગત રીતોનો ઉપયોગ ન કરો.
- ◆ અર્થહીન શબ્દો તેમજ વ્યાકરણ સંબંધી કઠીન શબ્દોનો ઉપયોગ ન કરો.
- ◆ અનેકઅર્થી વાક્યોનો ઉપયોગ ન કરો.

(3) અત્યંત વિસ્તૃત અહેવાલ ન લખો

- ◆ તૈયાર કરવાનો અહેવાલ સારાંશ ધરાવતો તેમજ પ્રાસંગિક હોવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલ વધુ પડતી શબ્દજાળથી મુક્ત હોવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલમાં બધી જ માહિતી સમાવ્યા બાદ જ અહેવાલને અતિ મહત્ત્વ આપી પૂર્ણ કરવો જોઈએ.

(4) વધુ ટેકનીકલ તથા જટિલ અહેવાલ :

- ◆ સરળ તેમજ મૂર્ત સામગ્રીને સમજવાનું સરળ બને છે.
- ◆ ગુઢાર્થ સાથેના તેમજ ટેકનીકલ શબ્દ પ્રયોગ ધરાવતાં લખાણને રાખો.
- ◆ અધિક પ્રલેખન અહેવાલને અત્યંત ટેકનીકલ બનાવી દે છે.

(5) લેખન શૈલી (Style) :

- ◆ અહેવાલમાં આંતરીક તેમજ સાહિત્યિક ભાષાનો ઉપયોગ ન કરવો.
- ◆ અહેવાલમાં અલંકારીક ભાષાથી બચવું જોઈએ.
- ◆ અનુસાહિત તેમજ અવૈયક્તિક બન્યા સિવાય તેને ટૂંકમાં અભિવ્યક્તિ કરો.

(6) ગોઠવણી (Organization) :

- ◆ અહેવાલ સંબંધિત તેમજ સંગઠિત હોવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલ પ્રથમ પૃથક સ્વરૂપે ન હોવો જોઈએ. એટલે કે તે ટુકડાઓમાં વહેંચાયેલો ન હોવો જોઈએ.

- ◆ અહેવાલનો પ્રત્યેક ફકરો આંતર સંબંધિત હોવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલનો પ્રત્યેક ઘટક અથવા ભાગ યોગ્ય ક્રમમાં હોવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલ હંમેશા મુખ્ય વસ્તુના સંદર્ભમાં હોવો જોઈએ.

(7) સંકોચ (Headging) :

- ◆ અહેવાલ લેખતો સૂચનો, ભલામણો લખવામાં રાખવો પરંતુ નિશ્ચિત સૂચનો લખવાં.
- ◆ જે પણ પરીણામ / તારણ રજૂ કરવામાં આવે તે આત્મવિશ્વાસ પૂર્વક તથા તાર્કિક ક્રમમાં હોવો જોઈએ.

સ્વાધ્યાય :

1. મૂલ્યાંકન અહેવાલના મુખ્ય પાસાઓ સમજાવો.
2. અહેવાલ લેખનના સમસ્યાના ક્ષેત્રો લખો.

સૂચિત વાચન સંદર્ભો :

1. Teaching Pre-Vocational Social and Perceptual Skills, DS.E. (M.Q.) Manual First Published 2007, pp. 59,60,61.
2. માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓની ઓળખ અને આકારણી માનસિક વિકલાંગતા અને સામાજિક દષ્ટિકોણ કુટુંબ અને સમાજમાં કાર્ય કરવા અને માર્ગદર્શન (ડૉ. બાબાસાહેબ આંબડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, SESM-01, Block-03)
3. Talent N. (1980) Report Writing in Special education New Jersey (Prentice Hall)

: રૂપરેખા :

- 3.1 પ્રસ્તાવના
- 3.2 ઉદ્દેશો
- 3.3 વિકાસાત્મક તથા અપેક્ષિત વર્તનનું મૂલ્યાંકન
  - 3.3.1 એડેપ્ટીવ બિહેવીયરલ સ્કેલ (ABS)
  - 3.3.2 ધ વિનેલેન્ડ સોશયલ મેચ્યુરીટી સ્કેલ (VSMS)
  - 3.3.3 બિહેવિયરલ એસેસમેન્ટ સ્કેલ ફોર ઈન્ડિયન ચિલ્ડ્રન વિથ એમ.આર.
- 3.4 શાળા પૂર્વસ્તરે મૂલ્યાંકનનાં સાધનો
  - 3.4.1 પોર્ટેજ ગાઈડનુ તત્કાલીન શિક્ષણ
  - 3.4.2 ઉપનયન તાલીમ કાર્યક્રમ
  - 3.4.3 મદ્રાસ ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામિંગ સિસ્ટમ
  - 3.4.4 ઈન્કશનલ એસેસમેન્ટ ચેકલીસ્ટ
- 3.5 શાળાકીય સ્તરે મૂલ્યાંકન
  - 3.5.1 મદ્રાસ ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામિંગ સિસ્ટમ
  - 3.5.2 બિહેવિયરલ એસેસમેન્ટ સ્કેલ ફોર ઈન્ડિયન ચિલ્ડ્રન વિથ એમ.આર.
  - 3.5.3 ગ્રેડ લેવલ એસેસમેન્ટ ડિવાઈસ
- 3.6 મૂલ્યાંકન દસ્તાવેજીકરણ
  - 3.6.1 પરિણામનું અર્થઘટન
  - 3.6.2 વર્ગકક્ષાએ સૂચિતાર્થો અહેવાલ લેખન
  - 3.6.3 સંદર્ભસૂચિ

3.1 પ્રસ્તાવના

મૂલ્યાંકનનાં સાધનોની પસંદગી કયા હેતુ માટે તથા કોનું મૂલ્યાંકન કરવાનું છે તેની પર આધાર રાખે છે. મૂલ્યાંકનનાં સાધનો માનસિક વિકલાંગ બાળકો માટે અલગથી તૈયાર કરવામાં આવેલા છે. જેમાં શાળાએ જતાં પહેલાનાં બાળકો માટેના મૂલ્યાંકનના સાધનોનો ઉપયોગ થાય છે. આ સાધનો દ્વારા તેમનું વિવિધ સ્તરે મૂલ્યાંકન થાય છે અને તેમના આગળના કાર્યક્રમો નક્કી કરી શકાય છે. જુદી-જુદી જાતનાં મૂલ્યાંકનનાં સાધનો આપણા દેશમાં વિવિધ ભાગોની વિવિધ શાળાઓમાં વપરાય છે. સૌ પ્રથમ માનસિક વિકલાંગ બાળકો માટે મદ્રાસ ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામિંગ સિસ્ટમ (એમ.ડી.પી.એસ)નો ઉપયોગ થતો પછી જેમ-જેમ નવા નવા સાધનોની શોધ થઈ તેમ તેમ તેના ઉપયોગો વધતા ગયા. હાલમાં ફંક્શનલ એસેસમેન્ટ ચેકલીસ્ટ પ્રોગ્રામ (એફ.એ.સી.પી)નો ઉપયોગ વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. શાળા પૂર્વસ્તરે પણ અલગ-અલગ સાધનોનો ઉપયોગ આપણા દેશમાં જોવા મળે છે. જેમાં પોર્ટેજ ગાર્ડ, ઉપનયન જેવા સાધનો દ્વારા મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. તથા તેમનું સ્તર જાણી વિવિધ વિકાસલક્ષી કાર્યક્રમો બનાવવામાં આવે છે.

3.2 ઉદ્દેશો

આ એકમના અભ્યાસ પછી આપ નીચેની બાબતે સક્ષમ હશો :

- ◆ પૂર્વ હસ્તક્ષેપનું મહત્ત્વ સમજાશે.
- ◆ પૂર્વ હસ્તક્ષેપના કાર્યક્રમોના ઘટકોની સમજ
- ◆ અપેક્ષિત વર્તનનું મહત્ત્વ સમજાશે.
- ◆ અપેક્ષિત વર્તન માપવાના સાધનોની ઓળખ.
- ◆ શાળા પૂર્વસ્તરે તથા શાળાકીય સ્તરે ઉપયોગી મૂલ્યાંકનના સાધનોની ઓળખ.
- ◆ માનસિક વિકલાંગ બાળકોના આગળના કાર્યક્રમો કેવી રીતે ગોઠવવા તે સમજી શકાય.

શાળા પૂર્વસ્તરે તથા શાળા સ્તરે મૂલ્યાંકનનું મહત્ત્વ :

બાળક તેનો વ્યક્તિગત અને સામાજિક સ્વભાવ 0-6 વર્ષની વય પહેલા પ્રાપ્ત કરે છે. આ વય દરમ્યાન તેનો વિકાસ આગળના વર્ષો માટે મહત્ત્વનો બની રહે છે. એક સંશોધન મુજબ અર્વાચીન યુગમાં પણ બૌદ્ધિક વિકાસના ક્ષેત્રમાં બાળકના હસ્તક્ષેપને સમર્થન મળ્યું છે.

વિશ્વના તમામ વિકસિત દેશોના તથા આરોગ્ય સંગઠન દ્વારા પ્રમાણિત થયું છે કે 0-5 વર્ષના ગાળામાં બનેલી ઘટનાઓ વિકલાંગતા ધરાવતા તમામ વ્યક્તિઓના પુનઃવસનમાં ખૂબ જ અગત્યનો અને મહત્ત્વપૂર્ણ ભાગ ભજવે છે. પણ એક દુર્ભાગ્યપૂર્ણ હકીકત એ પણ છે કે દેશમાં મુખ્ય વિકલાંગતાની ટકાવારીનું એક માત્ર કારણ જાગૃતિ (સજાગતા)નો અભાવ અને પૂર્વ હસ્તક્ષેપના સગવડની ખામી.

બાળપણમાં શક્ય બને તેટલું વહેલાં વિકલાંગતાને ઓળખી કાઢવી જોઈએ તથા તેમાં હસ્તક્ષેપ કરી તેની વિકલાંગતાના ઉપચારો શક્ય એટલા વહેલા કરાવી શકાય તો બાળકમાં વિકલાંગતામાં સુધારો કરી શકાય. એક કહેવત મુજબ “કુમળા છોડને જેમ વાળો તેમ વળે” તે મુજબ બાળકના વિકલાંગતાની વહેલી ઓળખ કરી તેની તાત્કાલિક સારવાર આપવામાં આવે તો તેમાં ફેરફાર જોઈ શકાય છે. શિશુવસ્થા અને બાલ્યાવસ્થા એ વ્યક્તિના વિકાસનો બહુ મહત્ત્વપૂર્ણ સમયગાળો છે. જેમાં મહત્ત્વપૂર્ણ હસ્તક્ષેપ ખૂબ જ જરૂરી છે. મૂલ્યાંકન દ્વારા બાળકની ખામીઓ જાણી શકાય તથા તેના માટે આગળના કાર્યક્રમો પણ તૈયાર કરી શકાય. ઝડપી ઉદ્દીપનની ક્રિયાથી બાળકના વિકાસમાં ફેરફાર જોઈ શકાય છે.

પૂર્વ હસ્તક્ષેપ તથા શાળાકીય સ્તરે મૂલ્યાંકનનું મહત્ત્વ નીચે મુજબ છે.

- ◆ બાળકની પ્રારંભિક ઓળખ કરી શકાય.
- ◆ બાળકનું વર્તમાનસ્તર જાણી શકાય.
- ◆ બાળકને શીખવવાના કાર્યક્રમો નક્કી કરી શકાય.
- ◆ શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો નક્કી કરી શકાય.

3.3 વિકાસાત્મક તથા અપેક્ષિત વર્તનનું મૂલ્યાંકન

વ્યક્તિનું વર્તન સતત બદલાતું રહે છે. તે વ્યક્તિની સામાજિક પરિસ્થિતિ પર આધારિત છે. કેટલાંક વર્તનો એક પરિસ્થિતિમાં બરાબર હોય તો બીજી પરિસ્થિતિમાં બરાબર હોતા નથી. દા.ત. એક રૂમમાં કે શયનખંડમાં સૂવું એ યોગ્ય વર્તન છે. પરંતુ વર્ગખંડમાં સૂવું તે યોગ્ય વર્તન નથી. સૂવું એ જૈવિક જરૂરિયાત છે. પરંતુ વર્ગખંડમાં આવું વર્તન યોગ્ય નથી. પણ એ જ વર્તન જો શયનખંડમાં થાય તો તે યોગ્ય છે. માનસિકક્ષતિવાળા વ્યક્તિઓમાં કૌશલ્ય ખામી અને સમસ્યાત્મક વર્તનથી અયોગ્ય વર્તન ઉદ્ભવતું જોવા મળે છે. મૂલ્યાંકનના હેતુ એ છે કે કયા ક્ષેત્રમાં સૌથી વધારે મદદની જરૂર છે. વિશેષ પરિસ્થિતિમાં વિશિષ્ટ શિક્ષણ મદદરૂપ થાય છે. અપેક્ષિત વર્તનનું મૂલ્યાંકન વ્યક્તિના કાર્યોનું સ્તર નક્કી કરે છે. તેના દ્વારા તે વ્યક્તિઓની ખામીઓ તથા શક્તિઓ જાણી શકાય છે.

માનસિક વિકલાંગતા ધરાવતા વ્યક્તિઓમાં અપેક્ષિત વર્તનની ખામી જોવા મળે છે. સારા કે ખોટા પ્રસંગોમાં માતા-પિતા બાળકને સાથે લઈ જતા નથી. કારણ કે, બાળકના વર્તનના હિસાબે જાહેરમાં તે આકર્ષણનું કેન્દ્ર બને છે. જોરથી બોલવું, વગર કારણે હસવું, કે આપણી સંસ્કૃતિને સમાજને અનુરૂપ વર્તન ન કરવું જેના કારણે આપસાપની વ્યક્તિઓ, સમૂહ કે સમાજમાં માતા-પિતા લઈ જતાં સંકોચ અનુભવતા હોય છે. આજ કારણસર બાળકોનાં વર્તનનું મૂલ્યાંકન જરૂરી બને છે. જેને શાળા પૂર્વસ્તરે કે શાળાકીય સ્તરે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે તો બાળકની ખામીઓ જાણી શકાય તથા વ્યક્તિગત શિક્ષણ દ્વારા તેના વર્તનમાં કે સમસ્યાઓમાં ફેરફાર કરી શકાય.

અપેક્ષિત વર્તનનું મૂલ્યાંકન પ્રત્યક્ષ, નિરીક્ષણ દ્વારા વર્તનની વિશિષ્ટ માહિતી પ્રાપ્ત થાય. જેના દ્વારા તેની ખામીઓ જાણી શકાય. ખામીઓના કારણો નીચે મુજબ હોઈ શકે.

- ◆ વ્યક્તિને ચોક્કસ લક્ષ્ય કે વર્તન કરવાની તક કે અનુભવ ન મળ્યો હોય.
- ◆ વ્યક્તિની શારીરિક ખામીના કારણે કાર્યો જાતે ન કરી શકતા હોય.
- ◆ વ્યક્તિ સાંસ્કૃતિક અસર હેઠળ કેટલાક વર્તન માટે પ્રેરિત ના હોય.

અપેક્ષિત વર્તન માપવાના સાધનો :

અપેક્ષિત વર્તન એ આપણા વ્યક્તિગત અને સામાજિક ક્ષેત્રોમાં વાતાવરણ સાથે આપણી પ્રતિક્રિયાઓનો નિર્દેશ કરે છે. અપેક્ષિત વર્તનમાં કાર્યાત્મક કૌશલ્યો વ્યક્તિગત અને સામાજિક જવાબદારી, પ્રેરણા, બૌદ્ધિક વિકાસ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ બધા જ મિશ્રણથી વ્યક્તિની એક વર્તન ભાત બને છે. અપેક્ષિત વર્તન માપવાના સાધનો નીચે મુજબ છે.

3.3.1 એડેપ્ટીવ બિહેવીયરલ સ્કેલ (ABS)

આ સ્કેલ નિહીરા અને બીજા દ્વારા 1964માં વિકસાવવામાં આવી છે. તે પછી તેમાં ઘણા પુનરાવર્તન થયા છે. આ સ્કેલ વ્યક્તિના મૂલ્યાંકન માટે વ્યક્તિગત કાર્યક્રમના આયોજન માટે અને જૂથની જરૂરિયાતોના કાર્યક્રમોના સંશોધન માટે વિકસાવવામાં આવ્યો છે. આ માનસિક ક્ષતિવાળા બાળકો આવેગાત્મક ખલેલવાળા અને વિકાસાત્મક ખલેલરૂપ વ્યક્તિના માપન માટે વપરાય છે. જે બાલ્યાવસ્થાથી પુખ્તવસ્થા માટે વાપરી શકાય છે. તે બે ભાગમાં વહેંચાયેલ છે. પહેલાં વિભાગમાં, અપેક્ષિત વર્તનનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને 10 ક્ષેત્રોમાં 66 સામગ્રીનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં સ્વતંત્રકાર્યા શારીરિક વિકાસ, નંબર અને સમય, ઘરઘથ્થું પ્રવૃત્તિ, વ્યવસાયિક પ્રવૃત્તિ, સ્વ-નિર્દેશન, જવાબદારી અને સામાજિકીકરણનો સમાવેશ થાય છે. બીજા વિભાગમાં, બિન અનુકૂલીય વર્તનનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં 14 ક્ષેત્રો છે. અહિંયા હિંસક અને વિનાશક વર્તન અવિશ્વાસુવર્તન, ભણવાનું વર્તન, એકના એક પ્રકારનું વર્તન, અયોગ્ય આંતર વૈયક્તિક રીતો, અયોગ્ય બોલવાની ટેવ, અયોગ્ય ટેવો, સ્વ-દમન અતિ ચંચળતા, જાતિય વર્તન અને મનોવૈજ્ઞાનિક ખામીઓનો સમાવેશ થાય છે. અહિંયા 43 સામગ્રીઓનું માપન થાય છે.

3.3.2 ધ વિનેલેન્ડ સોશયલ મેચ્યુરીટી સ્કેલ (VSMS)

સન્ 1935માં એડગર એ. ડોલ દ્વારા વિકસાવવામાં આવ્યું. તે પછી તેમાં ઘણા બધા સુધારા વધારા થયા. શરૂઆતમાં આનો ઉપયોગ કાર્યક્રમ મૂલ્યાંકન અને સંશોધન માટે થયો હતો. આ સ્કેલ જન્મથી 25 વર્ષ અને તેની ઉપરની ઉંમરની વ્યક્તિઓ માટે વિકસાવવામાં આવેલ. જે વ્યક્તિઓની સામાજિક

ક્ષમતાનું માપન કરે છે. તેનું ભારતીય રૂપાંતરણ એ. જે. મલીને કર્યું છે. જે જન્મથી 15 વર્ષની વ્યક્તિઓ માટે વપરાય છે. તેમાં 8 ક્ષેત્રો છે અને 89 સામગ્રી છે. જૂથ પ્રમાણે સામાન્ય સ્વજાત, ખાવાનું, કપડાં પહેરવા, સામાજિકીકરણ, હલન-ચલન, પ્રત્યાયન, વ્યવસાયિક માહિતી એકત્રીકરણ તાલીમ પામેલા પરીક્ષક દ્વારા કરવામાં આવે છે. જેમાં અનૌપચારિક માહિતી એકત્ર કરવાની હોય છે. સામાજિક વય કાઢી તેના પરથી સામાજિક આંક ગણવામાં આવે છે.

ભારતીય માનસિકક્ષતિ ધરાવતા બાળકોનો વ્યવહારિક મૂલ્યાંકન માપદંડ :

3.3.3 બિહેવિયરલ એસેસમેન્ટ સ્કેલ ફોર ઈન્ડિયન ચિલ્ડ્રન વિથ એમ.આર.

ભારતીય માનસિકક્ષતિ ધરાવતા બાળકોનો વ્યવહારિક મૂલ્યાંકન માપદંડના રચયિતા રાષ્ટ્રીય વિકલાંગ સંસ્થા સિંકદરાબાદ રીટા પેશાવરિયા તથા એસ. વેંકટેશ છે. તેમણે 1992માં આ સાધનનો વિકાસ કર્યો. ભારતીય માનસિકક્ષતિ ધરાવતા બાળકોના વ્યવહારિક માપદંડ માટે તથા શાળાએ જતા માનસિક ક્ષતિ ધરાવતા બાળકોના વ્યવહારિક માપદંડ અને વર્તમાન સ્તર જાણવા માટે આનો ઉપયોગ થાય છે. આને બે ભાગમાં વિભાજિત કરવામાં આવેલ છે. પ્રથમ વિભાગમાં 7 વિભાગ તથા 280 કૌશલ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જ્યારે વિભાગ બીમાં 10 પેટા વિભાગમાં 75 અસ્વીકૃત વર્તણૂકોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આ દસ વિભાગો નીચે મુજબ છે :

1. વિનાશક વ્યવહાર
2. ખિજાઈ જવું
3. બીજા સાથે દુર્વ્યવહાર
4. પોતાની જાતને નુકશાન કરવું
5. વારંવાર કરે તેવો વ્યવહાર
6. અનોખો વ્યવહાર
7. અતિ ચંચળ વ્યવહાર
8. વિદ્રોહી વ્યવહાર
9. સામાજિક વ્યવહાર
10. ભય

આ અપેક્ષિત વર્તન માપી તેના માટે કાર્યક્રમ તૈયાર કરવામાં આવે છે. તથા તેની આ સમસ્યામાં ઘટાડો કરવા માટે તેનું સતત ધ્યાન રાખી વ્યવહારમાં ફેરફાર કરવા માટેના પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. આ માટે સતત મૂલ્યાંકન પણ જરૂરી છે.

3.4 શાળા પૂર્વસ્તરે મૂલ્યાંકનનાં સાધનો

મૂલ્યાંકન સાધનોનો ઉપયોગ કયા હેતુ માટે મૂલ્યાંકન કરવાનું છે તેની પર આધાર રાખે છે. શાળા પૂર્વસ્તરે પણ વિવિધ મૂલ્યાંકનનાં સાધનો વપરાય છે. જેમાં નીચેના સાધનોનો મુખ્ય ઉપયોગ થાય છે. શાળાએ જતાં પહેલાનાં બાળકોને ભારતમાં પ્રોત્સાહિત કરવા માટે પોર્ટેજ ગાઈડ, ઉપનયન તાલીમ કાર્યક્રમ તથા ફંક્શન એસેસમેન્ટ ચેકલીસ્ટ પ્રોગ્રામનો ઉપયોગ થાય છે.

3.4.1 પોર્ટેજ ગાઈડનું તત્કાલીન શિક્ષણ :

સન 1975માં પ્રિ-સ્કૂલના 0-6 વર્ષના બાળકો માટે તત્કાલીન શિક્ષણ પોર્ટેજ ગાઈડનો વિકાસ કરવામાં આવ્યો. આને વિકસાવનાર પોર્ટેજ હતા. ત્યારબાદ બ્લમ એમ. શીપરર, એ.એસ.ડ્રોહમેન તથા જી.એમ. હિલીયાર્ડ (યુ.એસ.) તેમાં ફેરફાર કરી દુનિયામાં ઉપયોગી થાય તેવું તત્કાલીન શિક્ષણનો ઉપયોગ કર્યો. સી.બી.આર. નેટવર્ક દ્વારા આનું 9 ભારતીય ભાષાઓમાં અનુવાદ કરવામાં આવ્યો. તેની સી.ડી. પણ ઉપલબ્ધ છે. પોર્ટેજ ગાઈડ એક મૂળભૂત પદ્ધતિ છે. જેના દ્વારા શાળાએ જતાં પહેલાની વયના બાળકોને કૌશલ્ય શીખવી શકાય. આ પદ્ધતિ ઘરેલું પદ્ધતિ છે. જેમાં માતા-પિતા તથા વાલીઓને સીધી રીતે સાંકળી લેવામાં આવ્યા છે. જેમાં વાલીઓ તેમના બાળકોને બાળપણની શરૂઆતમાં શિક્ષણ આપે છે. માતા-પિતા અને વાલીઓને તાલીમ પામેલા શિક્ષકો દ્વારા તાલીમ

આપવામાં આવે છે. આનો ઉપયોગ અવ્યવસાયિક વ્યક્તિઓ જેવી કે આંગણવાડી, બાલવાડી તથા પૂર્વશાળાના શિક્ષકો, મનોવૈજ્ઞાનિકો તથા ડૉક્ટરો પણ કરી શકે છે.

પોર્ટેજ ગાઈડના તત્કાલીન શિક્ષણના ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. જે નીચે મુજબ છે.

1. માર્ગદર્શિકા

2. બાળકની વ્યક્તિગત વર્તણૂક અને કૌશલ્યોનું ચેકલીસ્ટ

3. અભ્યાસક્રમ ઉપયોગી કાર્ડ

અહીંયા કૌશલ્યોનું ચેકલીસ્ટ તથા અભ્યાસક્રમ કાર્ડને કુલ 6 ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે. જેમાં પ્રથમ વિભાગમાં 7 વર્ષથી નીચેના બાળકોની પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપે તેવા કાર્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જ્યારે અન્ય પાંચ વિભાગમાં બાળકની વિકાસાત્મક પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. વિકાસાત્મક એરિયામાં સરળતાથી સમજાવી શકાય તેવા કલરકાર્ડ દ્વારા બાળકનું સ્તર જાણવા માટે ચેકલીસ્ટ છે. જેમાં સ્વજાત સંભાળ, શૈક્ષણિક, સ્નાયુ વિકાસ, ભાષા સામાજિકતા વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં 70 થી 140 કૌશલ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આમાં રહેલી વસ્તુઓ ખૂબ જ સરળ છે. જેમાં શૈક્ષણિક સાધનોની ખૂબ જ ઓછી જરૂરી પડે છે. તેમાં વર્તન સમસ્યા પણ આવી જાય છે. જેમાં માર્ક્સ આપવાની પદ્ધતિ પણ સમાવવામાં આવી છે. જેના દ્વારા બાળકના વિકાસનો ખ્યાલ આવી શકે છે. આના દ્વારા બાળકના વિકાસ માટેના આગળના કાર્યક્રમો બનાવી શકાય છે. વર્ષમાં ત્રણ-ચાર વખત મૂલ્યાંકન જરૂરી છે. જેના દ્વારા પ્રગતિ જાણી શકાય.

3.4.2 ઉપનયન તાલીમ કાર્યક્રમ

ઉપનયન તાલીમ કાર્યક્રમના બે ગ્રૂપ પાડવામાં આવ્યા છે. જેમાં પ્રથમ ગ્રૂપમાં 0 થી 2 વર્ષના બાળકોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જ્યારે બીજા ગ્રૂપમાં 2 થી 6 વર્ષના બાળકોનો સમાવેશ થાય છે. જેમાં બાળકોની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને ભારતીય કાયદા તથા આપણી સંસ્કૃતિને ધ્યાનમાં રાખી બનાવવામાં આવ્યું છે. આ કાર્યક્રમમાં માર્ગદર્શિકા તથા પ્રવૃત્તિકાર્ડની જરૂરિયાત હોય છે.

ઉપનયન તાલીમ કાર્યક્રમ માટે નીચેની વસ્તુઓ જરૂરી છે :

1. ઉપનયન ચેકલીસ્ટ

2. પ્રવૃત્તિકાર્ડ

3. મૂલ્યાંકન અને તાલીમ માટેના સાધનો

ઉપનયન તાલીમ કાર્યક્રમમાં પાંચ વિકાસાત્મક એરિયાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં સ્નાયુ વિકાસ, સ્વ-જાત સંભાળ, ભાષા શીખવવાની બાબત (કોગ્નેટીવ) સામાજિકતાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. અહીંયા અલગ-અલગ 50 ભાગોમાં 250 કૌશલ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આમા પ્રવૃત્તિકાર્ડ તથા કલરકાર્ડનો સરળતાથી ઉપયોગ કરી શકાય છે. તેની માર્ગદર્શિકામાં પણ મૂલ્યાંકન માટે જરૂરી સાધનોનું લીસ્ટ પણ આપવામાં આવ્યું છે. અહીંયા રેકોર્ડ પણ રાખવામાં આવે છે. જેમાં ભૂતકાળની માહિતીનું ફોર્મ, દરરોજનો નિરીક્ષણ રેકોર્ડ તથા મૂલ્યાંકન રેકોર્ડ રાખવામાં આવે છે. અહીંયા જો બાળક પ્રવૃત્તિ કરે અથવા થોડું કાર્ય કરે તો 'A' તથા જો પ્રવૃત્તિ ના કરે અથવા સાથ સહકાર ના આપે તો 'B'નું નિશાન કરવામાં આવે છે.

આ કાર્યક્રમ પૂર્વ સ્તરના બાળકો માટે ઉપયોગી હોવાથી જો કમ્પ્યુટરમાં સંગ્રહ કરવામાં આવે તો તેના દ્વારા બાળકોને તાલીમ આપી શકાય. આ તાલીમનો આશય ઘર આંગણાની તાલીમનો છે. જેમાં બાળકના ઘરે અથવા સેન્ટરમાં તાલીમ આપી શકાય છે. ઉપનયન તાલીમ કાર્યક્રમનો વિકાસ મધુરમ નારાયણ કેન્દ્ર ચિન્નાઈ દ્વારા કરવામાં આવ્યો છે.

3.4.3 મદ્રાસ મિંવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામિંગ સિસ્ટમ

મદ્રાસ ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામિંગ સિસ્ટમ એ એક ગુણદોષ સંબંધિત કસોટી છે. તેનો વપરાશ માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓના મૂલ્યાંકન માટે તથા આગળના આયોજન માટે થાય છે. જેમાં 18 વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આ દરેક વિભાગમાં 20 કૌશલ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેથી $18 \times 20 = 360$ કૌશલ્યોનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં સ્નાયુ કૌશલ્ય જેમાં જમવું, કપડાં પહેરવા,

સંડાસ-બાથરૂમ જવું, આદાન-પ્રદાનના કૌશલ્યોમાં (ગ્રહણ કરવાની ભાષા-અભિવ્યક્તિ ભાષા) સામાજિકતા - શૈક્ષણિકમાં (વાંચવું, લખવું, સંખ્યા-સમય-તોલમાપ) મનોરંજનના કૌશલ્યો વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

અહીંયા 18 વિભાગો છે તથા દરેક વિભાગમાં 20 કૌશલ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં બાળકોનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. અહીંયા મૂલ્યાંકન કરવા માટે જો બાળકને આવડે તો 'A' તથા ન આવડે તો 'B' માર્ક્સ આપવામાં આવે છે. ત્યારબાદ બાળકને જે નથી આવડતું તેમાંથી કોઈ કૌશલ્યો નક્કી કરી બાળકનો ગોલ નક્કી કરવામાં આવે છે તથા તેના પર કાર્ય કરવામાં આવે છે. આને વિકસાવનાર જયચંદ્રન વિમલા અને કુમાર છે.

3.4.4 કાર્યલક્ષી આકારણી ચેકલીસ્ટ કાર્યક્રમ (ઈંકશનલ એસેસમેન્ટ ચેકલીસ્ટ પ્રોગ્રામ) (એફ.એ.સી.પી.)

રાષ્ટ્રીય માનસિક વિકલાંગ સંસ્થા સિકંદરાબાદના વિશિષ્ટ શિક્ષણ વિભાગના ડૉ. જ્યંતિ નારાયણ અને તેમની ટીમ (1992) દ્વારા એક શૈક્ષણિક મૂલ્યાંકન કોઠો વિકસાવવામાં આવ્યો જેના દ્વારા પૂર્વ પ્રાથમિકથી પૂર્વ વ્યવસાયિક સ્તરના માનસિક વિકલાંગ બાળકોની કાર્ય યોજનામાં મદદ મળે છે. તથા તેમની પ્રગતિ જાણી શકાય છે.

વિદ્યાર્થીઓનું વર્ગીકરણ :

ઈંકશનલ એસેસમેન્ટ ચેકલીસ્ટ કાર્યક્રમમાં બાળકોનું શારીરિક ઉંમરના આધારે વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. જેને આપણે વર્ગ તરીકે ઓળખીશું. અહીંયા સાત વર્ગ પાડવામાં આવ્યા છે. જે નીચે મુજબ છે :

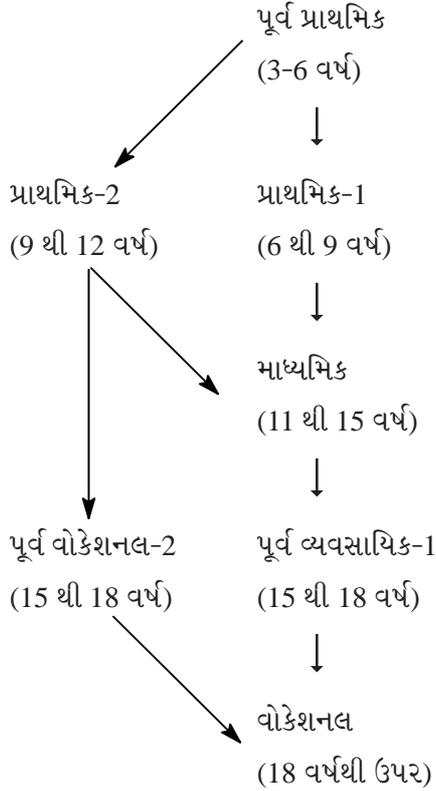
1. પૂર્વ પ્રાથમિક
2. પ્રાથમિક-1
3. પ્રાથમિક-2
4. માધ્યમિક
5. પૂર્વ વ્યવસાયિક-1
6. પૂર્વ વ્યવસાયિક-2
7. સંભાળ (કેર) ગ્રૂપ - જે બાળકોની વધુ સાર સંભાળ લેવી પડે તેવા

આ સાધનમાં દરેક સ્તર પર આવશ્યક કૌશલ્યોને સાવધાની પૂર્વક નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. સંભાળગ્રૂપ (કેર)ને છોડી દરેક ગ્રૂપમાં પાંચ ક્ષેત્રો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. આ દરેક ક્ષેત્રોમાં અલગ-અલગ કૌશલ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. દરેક વર્ગમાં નક્કી કરેલા પાંચ ક્ષેત્રો નીચે મુજબ છે :

1. વ્યક્તિગત
2. સામાજિક
3. શૈક્ષણિક
4. મનોરંજન
5. વ્યવસાયિક

- ◆ **પૂર્વ પ્રાથમિક :** અહીંયા 3 થી 6 વર્ષની શારીરિક ઉંમર ધરાવતા બાળકોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. અહીંયા બાળકો પર સામાજિક અને વ્યક્તિગત કૌશલ્યો પર વધુ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. આ વર્ગમાં બાળક 80% કાર્ય શીખી લે તો તેને આગળના વર્ગમાં મોકલવામાં આવે છે.
- ◆ **પ્રાથમિક-1 :** આ વર્ગમાં 6 થી 9 વર્ષના બાળકોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ વર્ગમાં બાળકોને વ્યક્તિગત સામાજિક અને શૈક્ષણિક કૌશલ્યો પર વધુ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. અહીંયા બાળક 80% કાર્ય કરે તો તેને આગળના વર્ગમાં મોકલવામાં આવે છે.

- ◆ **પ્રાથમિક-2** : આ વર્ગમાં 9 થી 11 વર્ષના બાળકોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. જે બાળકો પૂર્વ પ્રાથમિક કે પ્રાથમિક-1 ગ્રુપમાં 80% કાર્ય ના કરી શકે અથવા 3 વર્ષ પૂરા કરે તેવા બાળકોનો આ વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે.
- ◆ **માધ્યમિક** : આ વર્ગમાં 11 થી 15 વર્ષના બાળકોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. જેમાં તમામ ક્ષેત્રો જેવા કે વ્યક્તિગત-સામાજિક-શૈક્ષણિક-મનોરંજન તથા વ્યવસાયિક ક્ષેત્રોમાં વધુ ધ્યાન આપી કૌશલ્યો શીખવવામાં આવે છે. અહીંયા પણ બાળક 80% કાર્ય શીખે તો આગળના વર્ગમાં મોકલાય છે.
- ◆ **પૂર્વ વ્યવસાયિક-1** : આ વર્ગમાં 15 થી 18 વર્ષના બાળકોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. સેકન્ડરી ગ્રુપમાં 80% કૌશલ્યો શીખી ગયા હોય તેવા બાળકો આ વર્ગમાં આવે છે. તેમને પૂર્વ વ્યવસાયિક કૌશલ્યો પર વધુ ધ્યાન આપવામાં આવે છે.
- ◆ **પૂર્વ વ્યવસાયિક-2** : આ વર્ગમાં 15 થી 18 વર્ષના બાળકોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. માધ્યમિક ગ્રુપમાં 80% કાર્ય સફળતા ન મેળવી હોય અથવા ત્રણ વર્ષ પૂરા કર્યા હોય તેવા બાળકોનો આ વર્ગમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે.
- ◆ **સંભાળ (કેર) ગ્રુપ** : આ વર્ગના બાળકોનો કોઈ ઉંમરબાધ નથી. અહીંયા એવા બાળકો હોય છે કે જેમની વધુ સાર-સંભાળ લેવી પડતી હોય કે જે પોતાના કાર્યો જાતે ન કરી શકતા હોય કે કાર્યો કરવામાં તકલીફ પડતી હોય.

બાળકોની આકારણી વખતે નીચે મુજબના માર્ક્સ આપવામાં આવે છે.

- ◆ આવડે છે = + (પાસ)
- ◆ સાંકેતિક મદદ = C
- ◆ લાગુ ના પડે = NA
- ◆ ભૌતિક પ્રોત્સાહન = PP
- ◆ અંગ વિક્ષેપ પ્રોત્સાહન = GP
- ◆ મોડલિંગ = M
- ◆ અન્ય કોઈ સંકેત = NO
- ◆ આવડતું નથી = - (માઈનસ)

3.5 શાળાકીય સ્તરે મૂલ્યાંકન

શાળા પૂર્વસ્તરે મૂલ્યાંકનનાં સાધનો આપણે જોયા ત્યારબાદ બાળક શાળાકીય સ્તરે આવતાં તેના મૂલ્યાંકનનાં સાધનો બદલાય છે જે નીચે મુજબ છે.

3.5.1 મદ્રાસ ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામિંગ સિસ્ટમ

મદ્રાસ ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામિંગ સિસ્ટમને વિકસાવનાર નેશનલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ફોર મેન્ટલી હેન્ડિકેપના (NIMH) પ્રો. જયચંદન વિમલા અને કુમાર છે. આના દ્વારા માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓના કાર્યાત્મક કૌશલ્ય અંગેની સૂચના મળે છે. આને વ્યક્તિગત શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ યોજના બનાવવા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. અહીંયા કુલ 18 કાર્યાત્મક ભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. દરેક કાર્યાત્મક ભાગોમાં 20 કૌશલ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આમ, કુલ $18 \times 20 = 360$ કૌશલ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ માપ દ્વારા બાળક વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં કયા કૌશલ્ય વ્યવહાર કરી શકે છે. અહીંયા તેઓના સ્નાયુ કૌશલ્ય જેમાં મોટા તથા નાના સ્નાયુઓનો વિકાસ જાત સંભાળ કૌશલ્યો જેમાં જમવું, તૈયાર થવું, સંડાસ બાથરૂમ, કપડાં પહેરવા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. શૈક્ષણિક કૌશલ્યમાં લખવું, વાંચવું, ગણતરી તોલમાપ, સમય-પૈસા આદાન-પ્રદાનમાં ગ્રહણ કરવાની અને અભિવ્યક્તિ કરવાની ભાષાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો. આ ઉપરાંત કૌટુંબિક સામાજિક વ્યવસાયિક મનોરંજન કૌશલ્યોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આ મૂલ્યાંકન માટે શિક્ષણ પ્રવૃત્તિમાં જોડાયેલા વ્યક્તિઓ તથા કુટુંબના સભ્યો સાથે ચર્ચા કરી મૂલ્યાંકન કરી શકાય છે. આ સાધનનો ઉપયોગ દરેક માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે કરી શકાય છે. તથા વ્યવહારલક્ષ નક્કી કરી શકાય છે. બાળકોની પ્રગતિ જાણવા માટે પણ એમ.ડી.પી.એસ.નો ઉપયોગ થાય છે. અહીંયા માપદંડ માટે બે સ્તરોનો ઉપયોગ થાય છે. જેમાં જો બાળકને કાર્ય આવડે છે અથવા કાર્ય કરે તો A કાર્ય, ન કરી શકે તો B માર્ક્સ મૂકી મૂલ્યાંકન થાય છે. ત્યારબાદ બાળકને જે કૌશલ્યો નથી આવડતા તે કૌશલ્યો શીખવવામાં આવે છે.

3.5.2 ભારતના માનસિક ક્ષતિ ધરાવતા બાળકોનો વ્યવહારિક મૂલ્યાંકન માપદંડ (બિહેવિયરલ એસેસમેન્ટ સ્કેલ ફોર ઇન્ડિયન ચિલ્ડ્રન વિથ એમ.આર.) (BASIC MR)

બૈસિક એમ.આર.ના રચાયિતા નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ફોર મેન્ટલી હેન્ડિકેપ સિકંદરાબાદના રીટા પેશાવરિયા અને એસ.વેંકટેશ છે. ભારતીય માનસિક વિકલાંગ બાળકોના વ્યવહારિક માપદંડ માટે તથા સ્કૂલે જતાં મંદબુદ્ધિના બાળકોનો વ્યવહારિક માપદંડ તથા વર્તમાન સ્તર માપવા માટે બૈસિક એમ.આર.નો ઉપયોગ થાય છે. 3 થી 18 વર્ષની ઉંમર ધરાવતા મંદબુદ્ધિ બાળકો માટે વ્યવહારની ક્રમબદ્ધ સૂચનાઓ વર્તમાન સ્તર જાણવા તથા વર્તન સમસ્યાઓ જાણવા માટે આનો ઉપયોગ થાય છે. મોટી ઉંમરના એટલે કે પુખ્તવયના મંદબુદ્ધિ ધરાવતા વ્યક્તિઓ માટે પણ આનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. દરેક માનસિક વિકલાંગ બાળકની વ્યક્તિગત જરૂરિયાતો પર આધારિત તાલીમ માટે આ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. અહીંયા ભાગ-1 અને ભાગ-2 એમ ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. ભાગ-1માં સાત એરિયા આપવામાં આપવામાં આવ્યા છે. તેથી બૈલિક એમ.આર.ને સેવન એરિયા તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. જેમાં નીચેના 7 ક્ષેત્ર નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. આમ, કુલ $7 \times 40 = 280$ કૌશલ્યોનો સમાવેશ થયો છે.

સાત ક્ષેત્રો (ભાગ)

1. સ્નાયુ વિકાસ
2. રોજિંદા જીવનની ક્રિયા
3. ભાષા
4. વાંચન-લેખન
5. અંક-સમય
6. ઘરેલું સામાજિક
7. પૂર્વ વ્યવસાયિક

જેની માર્ક્સ નીચે આપવામાં આવે છે.

1. સ્વતંત્ર કાર્ય કરે	5
2. ઉકેલની કડી	4
3. મૌખિક પ્રેરણા	3
4. શારીરિક પ્રેરણા	2
5. સંપૂર્ણ આધારિત	1
6. લાગુ ના પડે	0

જેનો મૂલ્યાંકન માપન માટે એક સીટ બનાવવાની હોય છે તથા તેના આધારે બાળકોના કૌશલ્યોનું માપન થાય છે.

ક્ષેત્રો	કુલ ગુણ	બાળકે મે.ગુ.	પ્રથમ સત્ર	બીજું સત્ર	વર્ષ અંતે
1. સ્નાયુ વિકાસ	200				
2. દૈનિક ક્રિયા	200				
3. ભાષા	200				
4. વાંચન-લેખન	200				
5. અંક-સમય	200				
6. ઘરેલું-સામાજિકતા	200				
7. પૂર્વ વ્યવસાયિક	200				
	1400				

જો બાળક દરેક કાર્ય પોતાની જાતે કરે તો દરેક ક્ષેત્રમાં $40 \times 5 = 200$ માર્ક્સ થાય પરંતુ બાળકનું મૂલ્યાંકન કરતાં સાથે માર્ક્સ આપવાના હોય છે. જે ક્ષેત્રમાં બાળક ઓછા માર્ક્સ મેળવે, મેળવેલ ગુણમાં લખવા ત્યારબાદ આ સાત ક્ષેત્રોમાં સૌથી ઓછા માર્ક્સ આવે તે ક્ષેત્રમાં ધ્યાન આપી કૌશલ્ય વિકાસ કરી શકાય. અથવા તેને વ્યક્તિગત શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ બનાવી શકાય.

ભાગ-2

આ ભાગમાં બાળકોની અલગ-અલગ 10 વર્તન સમસ્યાઓ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તથા કુલ 75 વર્તન સમસ્યાઓ લેવામાં આવી છે. જેની મુખ્ય 10 વર્તન સમસ્યાઓ નીચે મુજબ છે.

1. વિનાશક વ્યવહાર	6. વિચિત્ર વર્તન
2. ખિજાઈ જવું	7. ઉત્તિજિતવર્તન
3. બીજા સાથે દુર્વ્યવહાર	8. આક્રમક વર્તન
4. પોતાની જાતને નુકશાન	9. અસામાજિક વર્તન
5. વારંવાર કરે તેવો વ્યવહાર	10. ડર

3.5.3 ગ્રેડ લેવલ એસેસમેન્ટ ડિવાઈસ (GLAD)

શાળામાં દાખલ થયેલા બાળકના શિક્ષણમાં મહત્વની જાગૃતતા છેલ્લા 10 વર્ષમાં વૃદ્ધિ થઈ છે. પરંતુ કેટલાંક બાળકોનાં ખરાબ શૈક્ષણિક પ્રદર્શનથી સ્કૂલ બહાર મોકલી દેવામાં આવે છે. આ બાળકો સ્વ-જાત સંભાળ, સ્નાયુ વિકાસ, ભાષા અને સામાજિક ક્ષેત્રમાં સારું પ્રદર્શન કરી રહ્યા હોય પરંતુ તેમનું શૈક્ષણિક પ્રદર્શન ખરાબ હોય તો તેમને શાળામાંથી કાઢી મુકવામાં આવે છે. આ માતા-પિતા માટે ચિંતાનો વિષય છે. બાળકની આ સમસ્યા બૌદ્ધિક સમસ્યા છે. દા.ત. સાંભળવાની તકલીફ અથવા જોવાની તકલીફવાળા બાળકોને સૂચનાઓમાં તકલીફ થાય પણ જો બાળક શ્રવણ, સ્પર્શ અને દૃશ્ય સંબંધી ક્રિયાઓમાં હોશિયાર હોય તો આવા બાળકને વધુ સારું શિક્ષણ આપી શકાય છે. જ્યારે કેટલાક બાળકોને પ્રક્રિયાઓ, ધારણાઓ, કલ્પના, ભાષા વગેરેમાં ખામી જોવા મળે છે. એક સ્પષ્ટીકરણ મુજબ (માન-શૂટર 1978) વિકલાંગ માટે પ્રભાવી ઢંગથી ક્ષતિપૂર્ણ થઈ શકે છે. આવા કમજોર બાળકને શિક્ષણ આપવાની ભલામણ કરવામાં આવી છે. શિક્ષક હેલન-કેલરે તેના હાથનાં માધ્યમથી એટલે કે સ્પર્શ દ્વારા શિક્ષણ મેળવેલ.

સન્ 1991ના પરીક્ષણો અત્યંત અવિશ્વસનીય સ્થિતિમાં હતા. એક અંદાજ મુજબ તે ઉપયોગી સાબિત ન થયા. બાળકોનો પૂર્વ શાળામાં ઝડપથી વિકાસ થાય છે. તેમના ગુણાંક અલગ હોઈ શકે પરંતુ મૂલ્યાંકનના અસમાન ઉપાયો શિક્ષણ માટે જોખમરૂપ છે. જે બાળકોની ઓળખ કરવામાં મદદરૂપ થાય છે. અહીંયા સંવેદના, સ્નાયુ વિકાસ, બૌદ્ધિક વિકાસ, સામાજિકતા, સાંસ્કૃતિક માહોલમાં બાળકોનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. તે બાળકની ઓળખ કરવામાં મદદરૂપ થાય છે. જે બાળકને શિક્ષક દ્વારા શિખવવાની સમસ્યા હોય છે. તેમની નીચેની પદ્ધતિ દ્વારા શીખવી શકાય.

1. શિક્ષકે બાળકને અવસર આપવો જોઈએ.

2. પ્રાપ્તોંક

3. માતા-પિતાનો રિપોર્ટ

4. મેડીકલ રિપોર્ટ

ફલરેન 1985માં પ્લેકાર્ડ બાલવાડી (કીન્ડરગાર્ડસ) બનાવેલ જેના દ્વારા શિક્ષક ધ્યાન, વર્તણૂક અનુમાનો કરી શકે તથા અભ્યાસ વિશ્લેષણ થાય અને શીખવવાની સમસ્યાઓ પણ જાણી શકાય છે.

1. શૈક્ષણિક મૂલ્યાંકન

2. અન્ય માહિતી

3. વર્તનનું મૂલ્યાંકન

4. મૂલ્યાંકન

જેથી શિક્ષક લેખન, જોડણી, અંક ગણિત વાંચન વગેરેનું મૂલ્યાંકન કરવાનું હોય છે. જેના દ્વારા બાળકોની દૈનિક ક્રિયાઓ, પ્રારંભિક સ્તર જાણી શકાય છે. તાજેતરમા થયેલા વિકાસક્ષેત્રમાં દૃશ્ય, કલ્પના, વાર્તા, સ્વ-પૂછપરછ વ્યૂહરચનાઓ તેના ઉદાહરણ છે.

અમેરિકન શિક્ષણ કાર્યાલય 1977માં ગણિત ગણવા માટે ભાષામાં સાંભળવા લખવા સંપૂર્ણ ક્ષમતા અવધારણાત્મક ખામીઓ, મસ્તિષ્ક રોગ, ડીસ્કેલક્સીયા તથા વિકાસાત્મક ખામી બાળકોમાં સમાયેલ નથી. બ્રિટનમાં 1983માં શિક્ષા અધિનિયમ હેઠળ વિશેષ શૈક્ષણિક જરૂરિયાતો તથા બાળકોની ઓળખ પર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે.

3.6 મૂલ્યાંકનનું દસ્તાવેજીકરણ

વિશિષ્ટ શાળાના વર્ગખંડમાં મૂલ્યાંકન શિક્ષકે કરેલા પરીક્ષણો કરવામાં આવે છે તથા તેના માટે અલગથી ફાઈલ તૈયાર કરવામાં આવે છે. શાળાએ જતી ઉંમરના બાળકો માટે પ્રથમ માપદંડ એવા સાધનોનો વિકાસ કરવામાં આવ્યો છે કે ભારતીય પરિસ્થિતિને અનુરૂપ હોય મદ્રાસ ડેવલપમેન્ટ એ વિકાસશીલ કાર્યક્રમ પદ્ધતિ છે. ત્યારબાદ ક્રિયાત્મક આકારણી તપાસ કાર્યક્રમ બેઝિક એમ.આર.નો વિકાસ કરવામાં આવ્યો જેમાં શરૂઆતના બાળવયના વિશિષ્ટ શિક્ષણ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો. ઉપનયન તાલીમ કાર્યક્રમનું હિન્દીમાં અનુવાદ કરવામાં આવેલ છે. જે ભારતીય સંસ્કૃતિને અનુરૂપ છે. મૂલ્યાંકનના સાધનો સમસ્યાઓથી બાકાત નથી. મૂલ્યાંકન કરનાર તેનો શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ બનાવનાર વગેરે તાલીમ પામેલા તથા નિપુણ હોવા જોઈએ.

અહીંયા ભેગા કરવામાં આવેલા દસ્તાવેજો વર્ષ દરમ્યાન સાચવવાનાં હોય છે. પ્રોગ્રેસ રિપોર્ટ જેમાં દર ત્રણ મહિને મૂલ્યાંકન જરૂરી છે. તથા છ મહિને કે વર્ષના અંતે વાલીઓની સહી કરાવવી અનિવાર્ય બની જાય છે.

3.6.1 પરિણામનું અર્થઘટન

બાળકોનું જે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે તેના દ્વારા બાળકોના લેવલને જાણી શકાય તેને કયા મૂલ્યાંકનના સાધન દ્વારા આંકવામાં આવ્યું તે મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. મૂલ્યાંકન બાદ બાળકના બે પાસા જોવા મળે છે. જેમાં બાળકને કેટલા કૌશલ્યો આવડે છે. તથા કેટલા કૌશલ્યો આવડતા નથી. તેનું અર્થઘટન કરી બાળકની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખી કેટલા કૌશલ્યો કેટલા સમય માટે શીખવવા તેવા ગોલ નક્કી કરવામાં આવે છે જેને વ્યક્તિગત શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ કહેવામાં આવે છે. આ ગોલ પર કામ કર્યા બાદ વર્ષના અંતે પરિણામ જોવા મળે છે. તથા નક્કી કરી શકાય છે કે બાળક કેટલું કાર્ય શીખ્યો કે કેટલા કૌશલ્યો શીખ્યો છે. જે પ્રગતિ અહેવાલમાં નોંધ કરી શિક્ષક પોતાની પાસે રૈકોર્ડ રાખે છે.

3.6.2 વર્ગ કક્ષાએ સૂચિતાર્થો અહેવાલ લેખન

શિક્ષકે સમય ફાળવી બાળકની ફાઇલ તૈયાર કરવી જોઈએ તેમાં બાળકની ફી, તેની વિકલાંગતાનું સર્ટી તથા પ્રગતિ અહેવાલો રાખવા સમય મળેથી શિક્ષકે લેખનકાર્ય કરવું જરૂરી છે. જેમાં બાળકને રોજ-રોજ જે કાર્યો કરાવવામાં આવે તેમાં બાળકનો કેવો સહકાર મળ્યો જેમાં તેને કેટલું આવડ્યું? નવું શું શીખવવું? કઈ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો? વગેરે વર્ગરૂમમાં શિક્ષકે અહેવાલ લખવો જરૂરી બની જાય છે ત્યારે શિક્ષક બદલાય અથવા ક્લાસરૂમમાંથી બાળક બીજા ગ્રૂપમાં જાય ત્યારે બીજા શિક્ષકે તેના આ અહેવાલ લેખન જરૂરી બની જાય છે.

3.6.3 સંદર્ભસૂચિ

- ◆ ઉપનયન આકારણી પત્રક, મધુરમ નારાયણ સેન્ટર, ચેન્નઈ.
- ◆ પોર્ટજ ગાઈડ, પ્રિ ચિલ્ડ્રન ઈન ઈન્ડિયા, ન્યુ દિલ્હી.
- ◆ બિહેવીયરલ એસેસમેન્ટ સ્કેલ, એમ.આઈ.એમ.એચ., સિકંદરાબાદ, વિશિષ્ટ શિક્ષણ વિભાગ.
- ◆ મદ્રાસ ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામિંગ સિસ્ટમ, જયચંદ્રન વિમલા, ચેન્નઈ.
- ◆ ઈંક્શનલ એસેસમેન્ટ ચેકલીસ્ટ, એન.આઈ.એમ.એચ.(1995), જાય રેડ્ડી - રાજગોપાલ.
- ◆ ગ્રેઈડ લેવલ એસેસમેન્ટ ડિવાઈઝ, જયચંદ્રન, ચેન્નઈ.

રૂપરેખા :

- 4.1 પ્રસ્તાવના
- 4.2 બૌદ્ધિક રીતે સક્ષમ વ્યક્તિઓ માટે સ્વતંત્ર જીવન જીવવા માટે આધારભૂત મૂલ્યાંકન
  - 4.2.1 મૂલ્યાંકનની સંકલ્પના
  - 4.2.2 આકારણી એટલે શું ?
  - 4.2.3 વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે ચોક્કસ મૂલ્યાંકનનું મહત્વ
- 4.3 શાળા થી કાર્ય તરફ બદલવાનું મૂલ્યાંકન
  - 4.3.1 શાળા થી કાર્ય તરફની વ્યાખ્યા
  - 4.3.2 સ્થળાંતરના સ્ટેજ
  - 4.3.3 વોકેશનલ ટ્રાન્જેક્શન મોડલ
- 4.4 વ્યક્તિ જીવન જીવવા માટે મૂલ્યાંકનનાં સાધનો (BASAL-MR, VAPS)
  - 4.4.1 પરિચય
  - 4.4.2 BASAL-MR, VAPS પરિચય
  - 4.4.3 VAPS એસેસમેન્ટ સાધનોનો પરિચય
  - 4.4.4 વોકેશનલ એસેસમેન્ટ પ્રોફાઇલ
- 4.5 વ્યાવસાયિક કૌશલ્યોના વિકાસ માટે સામાજિક ન્યાય મંત્રાલયની જોગવાઈઓ અને યોજનાઓ અને અધિકારીતા
  - 4.5.1 પ્રસ્તાવના
  - 4.5.2 ઈન્ડિયન લૂનસી એક્ટ
  - 4.5.3 મેન્ટલ હેલ્થ એક્ટ
  - 4.5.4 ભારતીય પુનર્વસન અધિનિયમ (RCT)
  - 4.5.5 પર્સન વિથ ડેસેબીલીટી એક્ટ - 1995
  - 4.5.6 નેશનલ ટ્રસ્ટ એક્ટ - 1999
  - 4.5.7 સરકારી નીતિઓ અને યોજનાઓ
- 4.6
  - 4.6.1 મૂલ્યાંકન અહેવાલના મુખ્ય પાસાઓ અને વિભાગો
  - 4.6.2 અહેવાલ લેખનમાં સમસ્યાના ક્ષેત્રો
- 4.7 સારાંશ

4.1 પ્રસ્તાવના

મૂલ્યાંકન આપણા દૈનિક જીવનનું એક મહત્વપૂર્ણ અંગ છે. આપણે જેમાં કામ કરીએ છીએ તેવા દરેક ક્ષેત્રમાં સભાનપણે કે બિનસભાનપણે ચોક્કસ નિર્ણય પર પહોંચીએ છીએ. જ્યારે આપણે વધુ વાહનવ્યવહાર ધરાવતો રસ્તો ઓળંગવા માંગીએ છીએ ત્યારે થોડી જાગૃતિ રાખીને નિર્ણય લઈએ છીએ અને નક્કી કરીએ છીએ કે રસ્તો ઓળંગવો જોઈએ કે નહીં. આ જ રીતે અધ્યાપન-અધ્યયન પ્રક્રિયામાં પણ મૂલ્યાંકનની ઘણી મહત્વની ભૂમિકા હોય છે. મૂલ્યાંકન શિક્ષકને, વિદ્યાર્થીને સમજવામાં, શિક્ષણના અનુભવોની યોજના બનાવવામાં તથા નિશ્ચિત કરેલ ઉદ્દેશોની પ્રાપ્તિ કેટલી કક્ષા સુધી થઈ શકે છે. વગેરે નક્કી કરવામાં મદદરૂપ બને છે. તેથી એક શિક્ષક માટે અતિ આવશ્યક છે કે તેને મૂલ્યાંકનનાં સંદર્ભ અંગે ઊંડું જ્ઞાન તથા સમજ હોય, તથા તેને એ પણ સમજ હોય કે મૂલ્યાંકનનો અર્થ વર્ગ અનુસાર અધ્યાપન, અધ્યયનની પરિસ્થિતિઓને સુધારવાનો હેતુ શો છે? તેથી આ એકમમાં આપણે અધ્યાપન અધ્યયન પ્રક્રિયામાં મૂલ્યાંકનનું મહત્વ શું છે? વિકલાંગ વ્યક્તિને સ્વતંત્ર જીવન જીવવા માટે કઈ રીતે ઉપયોગી છે તે આપણે જોઈશું.

4.2 બૌદ્ધિક રીતે સક્ષમ વ્યક્તિઓ માટે સ્વતંત્ર જીવન જીવવા માટે આધારભૂત મૂલ્યાંકન

4.2.1 મૂલ્યાંકનની સંકલ્પના :

મૂલ્યાંકનની સંકલ્પનાનું કેટલુંક જ્ઞાન આપ મેળવી ચૂક્યા છો તેને વ્યાખ્યાયિત કરીએ તો મૂલ્યાંકન એવી પ્રક્રિયા છે જેમાં વિદ્યાર્થીના દેખાવ, સિદ્ધિ જાણી શકાય છે.

વિવિધ વિદ્વાનોએ શૈક્ષણિક મૂલ્યાંકનને વિવિધ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરેલ છે. જેમાં ઓનુલહડ (1981) એ વ્યાખ્યા આપેલ છે કે, ‘મૂલ્યાંકન એવી સુવ્યવસ્થિત પ્રક્રિયા છે જેમાં નક્કી કરવામાં આવે છે કે વિદ્યાર્થીઓમાં શિક્ષણના હેતુઓની પ્રાપ્તિ કઈ હદ સુધી થયેલ છે? આ વ્યાખ્યા મુખ્યત્વે બે પક્ષને મહત્વ આપે છે. એક તે સુવ્યવસ્થિત પ્રક્રિયા છે જે વિદ્યાર્થીઓના સંદર્ભમાં કરેલ અનિયંત્રિત અવલોકનની અવહેલના કરે છે. બીજું શિક્ષણના ઉદ્દેશો શિક્ષક દ્વારા પૂર્વનિર્ધારિત હોય છે. એક અન્ય વ્યાખ્યા સી.ઈ.બી.આઈ.(1977) જેમાં એ દર્શાવે છે કે, ‘પ્રમાણોનો સુવ્યવસ્થિત સંગ્રહ તેમજ અર્થઘટન જે મુખ્ય નિર્ણયના ક્રિયાવિષયની પ્રક્રિયાના ભાગ તરીકે આગળ પડતાં હોય છે. આ વ્યાખ્યા મૂલ્યાંકનના મુખ્ય ચાર તત્ત્વોને સ્પષ્ટ કરે છે. તે આ પ્રમાણે છે.

1. પ્રમાણો અથવા માહિતીનો સુવ્યવસ્થિત સંગ્રહ
2. સંગૃહીત પ્રમાણોનું સુવ્યવસ્થિત અર્થઘટન
3. અર્થઘટન કરાયેલા પ્રમાણોને આધારે મૂલ્ય નિર્ણય પ્રસ્તુત કરવો.
4. મૂલ્ય નિર્ણયના આધાર પર કાર્યવાહી કરવી.

આમ, આ રીતે મૂલ્યાંકન એ વ્યક્તિનું વર્તમાન સ્તર જાણવા માટે અગત્યની પ્રક્રિયા છે.

આમ, મૂલ્યાંકનની જેમ જ આકારણી પણ એક અગત્યની પ્રક્રિયા છે જે આપણે જાણીએ.

4.2.2 આકારણી એટલે શું?

સરળ શબ્દોમાં જોઈએ તો આકારણી એટલે વ્યક્તિના આસપાસના વાતાવરણની માહિતી એકઠી કરીને તેની સમસ્યા દૂર કરવી.

વેલેસ, લારસન અને એલ્કસનીન (1992) ના મત પ્રમાણે આકારણી (એસેસમેન્ટ)ની વ્યાખ્યા એવી છે કે તે એક એવી પ્રક્રિયાનાં સંદર્ભમાં છે કે જેમાં માહિતીનું એકત્રીકરણ કરી તેનું વિશ્લેષણ કરી નાખવું કે જેથી કરીને સૂચનારૂપે, વહીવટી સ્વરૂપે, અથવા માર્ગદર્શિકા રૂપે વ્યક્તિ-વ્યક્તિઓ માટેના નિર્ણયો લઈ શકાય.

આમ, આ રીતે મૂલ્યાંકન અને આકારણી એ વિકલાંગો માટેનું ચોક્કસ મૂલ્યાંકન કરી અને આ બાળકોનું વર્તમાન સ્તર જોઈ અને તેમને સ્વતંત્ર જીવન જીવવા માટે મદદરૂપ થાય છે.

હવે આકારણી અને મૂલ્યાંકનનો ખ્યાલ મેળવ્યા પછી વિકલાંગ બાળકો માટે તેની જરૂરિયાત શું છે? તેનું મહત્વ શું છે? તે પણ જાણવું જરૂરી બને છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.

4.2.3 વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે ચોક્કસ મૂલ્યાંકનનું મહત્વ

વિકલાંગ બાળકો એટલે એવા બાળકો કે જેઓ શારીરિક અને માનસિક રીતે અસલી હોય છે. તેઓ બીજા ઉપર આધારિત હોય છે. આ બાળકોનો વિકાસ તબક્કો થોડો મોડો હોય છે. તેઓ બેસતા, ચાલતાં, દોડતાં, ઉભા રહેતા, બીજા સામાન્ય બાળકો કરતાં થોડું મોડું શીખે છે. તેથી તેઓ બીજા દરેક વિકાસમાં પાછળ જોવા મળે છે. તેઓ વાંચતા-લખતા તેમજ રોજિંદા કાર્યમાં પણ પાછળ જોવા મળે છે.

આમ આ વિકલાંગ બાળકો તેમાં પણ ખાસ મંદબુદ્ધિના બાળકોનું ચોક્કસ વર્તમાન સ્તર જાણવું અને તેનું લેવલ જાણવું ખૂબ જ જરૂરી બની જાય છે. પરંતુ વર્તમાન સ્તર જાણવા માટે તેમજ આ બાળકો યોગ્ય રીતે પોતાનું સ્વતંત્ર જીવન જીવી શકે તે માટે યોગ્ય મૂલ્યાંકન કરવું ખૂબ જ જરૂરી બની જાય છે. તેથી જો બાળકની નાનામાં નાની તકલીફ અથવા ક્ષમતાને જોવી હોય તો ચોક્કસ મૂલ્યાંકન કરવું જરૂરી બની જાય છે. માટે ચોક્કસ પરિણામ મેળવવા માટે ચોક્કસ સાધનોનો ઉપયોગ કરી અને બાળકનું વર્તમાન સ્તર જાણી અને પછી બાળક માટેનો આગળનો કાર્યક્રમ નક્કી કરી શકાય છે.

આમ, બૌદ્ધિક વિકલાંગ બાળક માટેના ચોક્કસ સાધનો દ્વારા યોગ્ય આકારણીનું ફોર્મેટ બનાવવામાં આવ્યું છે. જેમાં પ્રાયમરી ગ્રૂપ, સેકેન્ડરી ગ્રૂપ તેમજ વોકેશનલ (વ્યવસાયિક) તાલીમ માટેનું બાળકો માટે અલગ-અલગ આકારણી સાધનો (Assessment Tools) બનાવવામાં આવ્યા છે. જેના દ્વારા બાળકને ભવિષ્યનાં કાર્ય તરફ પ્રેરી શકાય છે અને ચોક્કસ પ્રોગ્રામ બનાવી શકાય છે. જો બાળકનાં મૂલ્યાંકનમાં કોઈ ખામી રહી જાય તો બાળકને યોગ્ય રૂપે શિક્ષણ મળી શકતું નથી અને મૂલ્યાંકન યોગ્ય ના થાય તો બાળકને શીખવવાનાં પ્રોગ્રામમાં પણ ભૂલો જોવા મળે છે.

આમ, આ રીતે બૌદ્ધિક વિકલાંગ માટે ચોક્કસ શૈક્ષણિક તેમજ વ્યવસાયિક કાર્યક્રમ બનાવવા માટે યોગ્ય આકારણીના સાધનો દ્વારા મૂલ્યાંકન કરવાથી બાળકમાં યોગ્ય પરિણામ મળી શકે છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો :

1. આકારણીની વ્યાખ્યા લખો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. વિકલાંગ વ્યક્તિ માટે મૂલ્યાંકનનું મહત્વ તમારા શબ્દોમાં લખો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4.3 શાળા થી કાર્ય તરફ બદલવાનું મૂલ્યાંકન (Assessment for transition from School to work)

4.3.1 શાળા થી કાર્ય તરફની વ્યાખ્યા (Defining School to work transition)

સ્થાળાંતર એક સાવધાની પૂર્વકની યોજનાબદ્ધ રૂપથી વિદ્યાલય થી કાર્ય સુધીની એક પ્રક્રિયા છે. જેમાં વિકલાંગતાની સાથે જન્મેલા બાળકો માટેની બધી ક્ષમતાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં શાળા સમયના 3 થી 5 વર્ષ બાકી રહેતા હોય તેવા બાળકો માટે ખાસ શાળા થી કાર્ય સુધીના કાર્યક્રમ પર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. સ્કૂલથી વર્ક ટ્રાન્ઝેક્શનના કાર્યમાં મુખ્યત્વે માતા-પિતા, સ્પે. એજ્યુકેટર, ટીચર, થેરાપિસ્ટ, વગેરે દરેક વ્યક્તિનો ફાળો મહત્વનો હોય છે.

સ્થળાંતરના મુખ્યબિંદુ (Key Elements of Transition)

- ◆ સ્થાળાંતરની યોજનાનો સંબંધ માતા-પિતા અને સમાજના સમન્વયથી થાય છે.

- ◆ વ્યવસાયિક અને સમુદાયની જાગૃતતા અને તેમનો સહયોગ જ રોજગારીનો વિકલ્પ છે.
- ◆ સ્થળાંતર માટે મુખ્યબિંદુ પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને પ્રી-વોકેશનલ સ્તર પર વધારે ભાર આપવામાં આવે છે.

સ્થાનાંતરણનાં પગથિયાં (Steps / Stage Transition)

1. શાળા સમયમાં યોગ્ય દિશા નિર્દેશ
2. સ્થળાંતરની યોજના
3. અર્થપૂર્ણ રૂપથી કોઈ વ્યવસાયનું સ્થાન શોધવું.
4. નોકરી/જોબ લીધા પછી કાર્ય સ્થળ પર તપાસ કરવી.

આ ઉપરોક્ત ચાર પગથિયા એ સ્કૂલ થી વર્ક સુધીનાં ટ્રાન્ઝેક્શનમાં મહત્ત્વ ધરાવે છે.

(1) શાળા સમયમાં યોગ્ય દિશા-નિર્દેશ :

કાર્યસ્થળ પર પહોંચવા માટે સૌથી અગત્યનું પગથિયું તે શાળા સમયમાં યોગ્ય દિશાજ્ઞાન છે. આ પગથિયામાં બાળકને જો શરૂઆતથી જ યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવામાં આવે તો બાળકને કાર્ય સ્થળ સુધી પહોંચવામાં ઘણો ફાયદો થાય છે. સ્કૂલ પહોંચવામાં બાળકને ખાસ ADL, લેખન, વાંચન તેમજ નિયમિતતા અને નાના-મોટા કાર્ય શીખવવામાં આવે છે. જેમાં ADLમાં તૈયાર થવું, નાહવું, બ્રશ કરવું, કપડાં પહેરવાં, પ્રસંગ અનુસાર તૈયાર થવું વગેરે. દરેક વસ્તુ બાળકને સમય પ્રમાણે શીખવવામાં આવે છે અને નિયમિત શીખવવામાં આવે છે. તે જ રીતે બાળકને લેખન-વાંચન પણ પાયાથી શીખવવામાં આવે છે અને બાળકને તે રીતે શીખવવામાં આવે છે કે બાળક પોતાના જીવન-જરૂરિયાત પ્રમાણે લખી અને વાંચી શકે અને પોતાનું કાર્ય કરી શકે.

આમ, આ રીતે સ્કૂલ લેવલે બાળકને દરેક એરિયામાં પરફેક્ટ કરી અને બાળકને આગળના સ્તર પર મોકલવામાં આવે છે. જો આ સમયે બાળકનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન ન થાય અથવા મૂલ્યાંકન જો યોગ્ય રીતથી ન થાય તો બાળક માટે ચોક્કસ પ્રોગ્રામ બનાવી શકાતો નથી. આથી મૂલ્યાંકન પણ એટલું જ જરૂરી છે. બાળકનું ચોક્કસ મૂલ્યાંકન કરવા માટે વિવિધ મૂલ્યાંકન ટુલ્સનો ઉપયોગ થાય છે. જેના દ્વારા બાળકને આગળ કાર્ય તરફ પ્રેરી શકાય છે. મૂલ્યાંકન ટુલ્સમાં મુખ્યત્વે MDPS, Basic MR, F.A.C.P., પોર્ટેજ ગાઈડ વગેરે ટુલ્સનો ઉપયોગ થાય છે.

4.3.2 સ્થળાંતરની યોજના

બાળકનું જ્યારે સ્કૂલ લેવલમાંથી કાર્ય તરફ સ્થળાંતર કરવા માટે ઘણા બધા એરિયાને જોવામાં આવે છે. અહીં બાળકની વર્ક રેડીનેસ સ્કીલને પણ ખાસ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. સ્થળાંતરની યોજના બનાવતા પહેલાં ખાસ એ ધ્યાનમાં રાખવાનું કે બાળકની જાતિ, ઉંમર, ધર્મ, રીત-રિવાજ, શહેરી છે કે ગ્રામીણ, ઘરનું વાતાવરણ આ બધી વસ્તુ જોવામાં આવે છે અને તેના આધારે બાળકને કોઈ પણ પ્રશિક્ષણ આપવામાં આવે છે. તેમજ બાળકના વિવિધ કૌશલ્યને જોવામાં આવે છે. જેમાં મુખ્યત્વે (1) બૌદ્ધિક કૌશલ્ય (2) વ્યક્તિગત કૌશલ્ય (3) સામાજિક કૌશલ્ય (4) આવેગિક કૌશલ્ય (5) સાંવેદનિક સ્નાયવીક કૌશલ્ય (6) સુરક્ષા કૌશલ્ય (7) વર્ક આધારિત કૌશલ્ય વગેરે જેવા કૌશલ્યનો સમાવેશ થાય છે.

1. બૌદ્ધિક કૌશલ્ય (Cognitive Skill) :

વ્યક્તિ પાસે પૂરતું સમજણ કૌશલ્ય હોવું જોઈએ. જેમાં મૌખિક કે લેખિત સૂચનો સમજતા હોવા જોઈએ. વ્યક્તિ સામાન્ય વાંચન, લેખન, સમય પૈસા વગેરેનું ખ્યાલ હોવો જોઈએ. તેમજ સામાન્ય રૂટિન સિમ્બોલના ઉપયોગની પણ ખબર પડતી હોવી જોઈએ. વ્યક્તિ ઘર થી કામ સુધી સ્વતંત્ર રીતે મુસાફરી કરી શકતો હોવો જોઈએ. વ્યક્તિને (Communication Skill) વાતચીત કરતાં આવડતું હોવું જોઈએ. પોતાની દૈનિક જરૂરિયાતો કહી શકતો હોવો જોઈએ.

2. વ્યક્તિગત કૌશલ્ય (Personal Skill) :

વ્યક્તિ તેની (Self-help Skill) સ્વ-જાત સંભાળમાં વ્યક્તિ તેના વ્યક્તિગત સ્વાસ્થ્યની જાણકારી ધરાવતો હોવો જોઈએ અને વ્યક્તિ જરૂરિયાત જેવી કે બસ, જાહેરસ્થળો ફોન વગેરેનો ઉપયોગ જાણતો હોવો જોઈએ.

3. સામાજિક કૌશલ્ય (Social Skill) :

વ્યક્તિમાં (ઇન્ટર પર્સનલ રીલેશન) સંબંધો બાંધવાની ક્ષમતા હોવી જોઈએ. એટલે કે વ્યક્તિ

તેના સાથી કાર્યકર સાથે અને સુપરવાઈઝરો સાથે તંદુરસ્ત વાતચીત કરી શકવો જોઈએ. તેનામાં સામાજિક ભાષાનો ઉપયોગ કરવાની આવડત હોવી જોઈએ. એટલે કે વ્યક્તિ 'Please, Thank You' વગેરે શબ્દોનો ઉપયોગ કરતો હોવો જોઈએ. વ્યક્તિને સમુદાયની સગવડો જેવી કે Post Office, Hospital, Bank, Rail વગેરેની માહિતી હોવી જોઈએ.

4. ભાવનાત્મક કૌશલ્ય (Emotional Skill) :

વ્યક્તિને તેનાં કાર્યો બજાવવા પૈકી Emotional Skill (ભાવનાત્મક આવડત) હોવી જોઈએ. તેનામાં માનસિક દબાવ વગેરે ન હોવા જોઈએ. તેનામાં આવેગ સમસ્યા સમાધાન માટે કૌશલ્ય વિકસિત હોવું જોઈએ. તેના કાર્યમાં રસ અને તે કાર્ય માટેનો આત્મવિશ્વાસ પણ હોવો જોઈએ.

5. શારીરિક-સંવેદનિક સ્નાયુવિક કૌશલ્ય (Physical sensory motor skill) :

વ્યક્તિએ તેનું કાર્ય બજાવવા માટે શારીરિક રીતે ફીટ હોવો જોઈએ. તેનામાં ખેંચ કે વધુ કાર્ય કરવાથી નબળાઈની અસર ન હોવી જોઈએ. બાળક કાર્ય કરવા માટે માનસિક રીતે તૈયાર હોવો જોઈએ. વ્યક્તિમાં સંવેદનો વિકસિત થયેલા હોવા જોઈએ.

6. સલામતી કૌશલ્ય (Safety Skill) :

વ્યક્તિમાં પોતાની જાતને કઈ રીતે સુરક્ષિત રાખવી જેમ કે, આગથી દૂર રહેવું, ઈલેક્ટ્રિક શોર્ટ સર્કિટથી સંભાળવું, કાર્ય સ્તર પરના મશીનોથી દૂર રહેવું તેમજ પોતાને વાગેલું કે સારવારની પણ જાણકારી હોવી જોઈએ. વ્યક્તિને સામાન્ય સંકેતો જેવા કે Danger, Exit, off-on, Traffic Signal, No Smoking, Crossroad વગેરેને વાંચતા અને સમજતા આવડવું જોઈએ. વ્યક્તિએ તેના કાર્યના આધારે રોજિંદા ખોરાકમાં તેનું સ્વાસ્થ્ય જળવાય તે રીતનો ખોરાક લેવો જોઈએ. (ભયાનક, પૂરું થવું, ચાલુ બંધ, ટ્રાફિકના સંકેતો, ધુમ્રપાન ન કરવું, રસ્તો કોસ કરવો.)

7. કાર્ય સંબંધિત કૌશલ્ય (Work Related Skill) :

અહીં વ્યક્તિને તેનાં કાર્ય આધારિત કૌશલ્યની જરૂરિયાત હોય છે. જેમાં વ્યક્તિની રેગ્યુલારિટી અને પચ્યુઆલિટી અગત્યની છે. વ્યક્તિએ નિશ્ચિત સમય અને દિવસ પ્રમાણે કાર્યને પૂરું કરવું જોઈએ. તે એકલા કે ટ્રૂપમાં કાર્ય કરવા સક્ષમ હોવો જોઈએ. જેમ કે તેના રોજિંદા કાર્યમાં સુપરવાઈઝરની રાહ જોયા વગર કાર્ય ચાલુ કરવું જોઈએ. કોઈ પણ કાર્ય શરૂ કરતાં પહેલાં તેની પૂર્વ તૈયારી હોવી જોઈએ. સાથે-સાથે પોતાની ક્રિયાઓ પૂરી કરી પછી જ કાર્ય ચાલુ કરવું જોઈએ. કાર્યની વચ્ચે અધુરું ન ઘોડવું. વ્યક્તિએ પોતાની અને બીજાની સલામતી માટે જાગૃત હોવું જોઈએ.

આમ જ્યારે વિકલાંગ બાળકોનું સ્કૂલથી કાર્ય સુધીનું સ્થાળાંતર કરવું હોય ત્યારે ઉપરોક્ત દરેક કૌશલ્યને ધ્યાનમાં રાખવા પડે છે.

(3) અર્થપૂર્ણ રૂપથી કોઈ વ્યવસાયનું સ્થાન શોધવું :

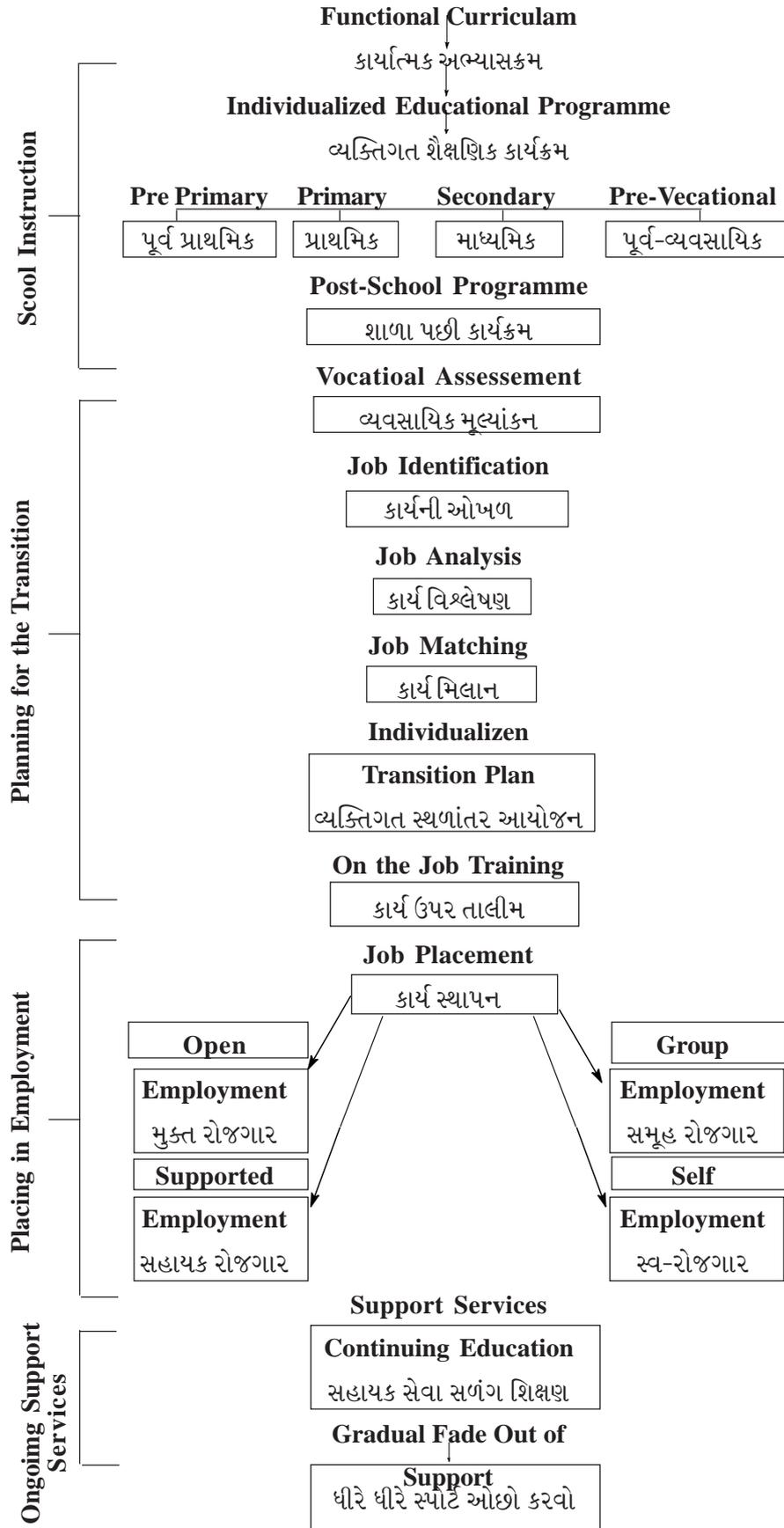
બાળકના આગળના પગથિયામાં ચોક્કસ કૌશલ્યો જોયા પછી બાળકને તેની ક્ષમતા પ્રમાણે આગળના વ્યવસાય માટે પસંદ કરી શકાય છે.

અહીં બાળક માટે વ્યવસાય પસંદ કરતાં પહેલાં બાળકની ઉંમર, રસ-રુચિ, લેવલને ખાસ ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે. તેમજ બાળકનાં ઘરનું વાતાવરણ માતા-પિતાનો વ્યવસાય, તેમજ ઘરનું આર્થિક સ્તર વગેરે દરેક વસ્તુને ધ્યાનમાં રાખી અને બાળક માટે યોગ્ય પ્રોગ્રામ બનાવવામાં આવે છે અને બાળક માટે ચોક્કસ વ્યવસાયનું સ્થાન પસંદ કરવામાં આવે છે.

(4) નોકરી / જોબ લીધા પછી કાર્ય સ્થળ પર તપાસ કરવી :

બાળક માટે ચોક્કસ કાર્ય પસંદ કર્યા પછી બાળકને તે કાર્ય માટે ચોક્કસ ટ્રેનિંગ આપવામાં આવે છે. બાળકના કૌશલ્ય પ્રમાણે બાળકને તે કાર્ય શીખવવામાં આવે છે અને તેમને તે શીખવી અને કાર્ય સ્થળ પર મોકલવામાં આવે છે. બાળકને ત્યાં મોકલ્યા પછી તેના થોડા-થોડા સમયે બાળકનાં કાર્યની નોંધ રાખવામાં આવે છે. બાળક નવા વાતાવરણમાં અનુકૂળ થઈ શકે છે. તે અન્ય સાથી કામદાર સાથે યોગ્ય વર્તન કરી શકે છે ? જે કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું છે તે ચોક્કસ સમયમાં પૂરું કરી શકે છે ? વગેરે જેવી દરેક બાબતોની તપાસ કરવામાં આવે છે અને જરૂર જણાય તેમાં સુધારા-વધારા કરવામાં આવે છે.

व्यावसायिक पुनर्वसननां पगथियां (Stages of Vocational Rehabilitation)
 (NIMH Vocational Transition model for Personal with mental Retradation)
 (मंडबुद्धि बाणक माटे NIMHनुं व्यवसायिक स्थानांतर मोडेल)

તમારી પ્રગતિ ચકાસો :

1. સ્કૂલથી કાર્ય સુધની સ્થાળાંતરનાં પગથિયાં સમજાવો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

2. સ્થળાંતરની યોજના માટે મંદબુદ્ધિ બાળક માટેના જરૂરી કૌશલ્યો લખો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

3. મંદબુદ્ધિ બાળકો માટેનું વોકેશનલ ટ્રાન્જેક્શન મોડેલ સમજાવો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

4.3 વ્યક્તિગત જીવન માટે મૂલ્યાંકન (Assessment tools for Independent)

પરિચય : હાલનાં વર્ષની મુખ્ય ત્રણ જરૂરિયાતોમાં પુખ્તવયનાં માનસિક રીતે વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટેની લાયક વિકાસાત્મક કાર્યક્રમના ઉલ્લેખ વિશે જાણવું જરૂરી છે.

પ્રથમ માતા-પિતા અને સેવા પૂરી પાડનારા વ્યક્તિઓ જાગૃત થયા છે. પરંતુ, તે લોકો પુખ્તવયના માનસિક રીતે વિકલાંગતા ધરાવતા વ્યક્તિઓ માટે કોઈ પ્રયત્ન કરી શકતા નથી. દ્વિતીય, Person with Disability (PWD ACT) 1995 એ પુખ્તવયની માનસિક રીતે વિકલાંગ વ્યક્તિઓને પ્રોત્સાહન અને સમીક્ષા તથા જરૂરિયાત આધારિત સેવા પૂરી પાડે છે. છેવટે, આરોગ્ય અને દેખરેખમાં સુધારો આવતા, મેડિકલ ટેકનોલોજીના વધવાના લીધે વ્યક્તિઓની જીવનમર્યાદા વધી છે.

ભારતમાં હજુ પણ પુખ્તવયના માનસિક રીતે વિકલાંગ વ્યક્તિ માટેની સેવામાં ઉત્ક્રાંતિ આવી છે. હાલમાં કેટલાય પુખ્તવયના માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિ એવા છે જે આ સેવાઓનો લાભ લઈ શકતા નથી. વિશિષ્ટ શાળામાં પુખ્તવયના માનસિક રીતે વિકલાંગ વ્યક્તિ માટેના વર્કશોપના આયોજન ઉપર પ્રતિબંધ મુકવામાં આવે છે. તેઓને તાલીમ માટે ખૂબ જ મર્યાદિત તકો પૂરી પાડવામાં આવે છે. જેથી તેઓ સ્વતંત્ર રીતે પોતાનું જીવન જીવી શકે અને સમાજ તથા કુટુંબમાં પોતાનું સ્થાન મેળવી શકે. પુખ્તવયના માનસિક રીતે વિકલાંગ વ્યક્તિઓમાં બેરોજગારીનો ઊંચો દર જોવા મળે છે. તેઓને શારીરિક દેખાવ, બીજાઓની સાથેનું અયોગ્ય સામાજિક વર્તન અને વ્યવહારિક વર્તણૂકની સમસ્યાએ તેમને નોકરીના મળવા પાછળના અથવા નોકરી ગુમાવવા પાછળના જવાબદાર કારણો છે.

પોસ્ટ સ્કૂલની સમીક્ષા અનુસાર, પુખ્તવયના માનસિક રીતે વિકલાંગ વ્યક્તિઓને લગતી પુખ્ત ગોઠવણનો અભ્યાસ :

1. બેરોજગારીનો ઊંચોદર,
2. અસ્થિર લગ્ન,
3. માતા-પિતા સાથેનો રહેવાસ,

4. પ્રતિબંધિત ભાગીદારી (સહયોગ) સામાજિક કાર્યમાં, નવરાશના સમયમાં, તક દરમ્યાન
5. વારંવાર ઊભી થતી આરોગ્ય અને બાળકની સમસ્યા,
6. સામાજિક સંબંધોના વિકાસમાં ઉત્પન્ન થતી મુશ્કેલી, જેમનું જીવન મેન્ટલ રીટાયરિંગ (માનસિક વિકલાંગતા)માં જાય છે, તેવા એકની જરૂરિયાત અથવા વધુ વિકલાંગતા હોય તેઓને આધાર પૂરું પાડવા માટે એક વકીલ પૂરો પાડવો જોઈએ.

નાણાંનાં સંચાલન (વ્યવસ્થા) અહેવાલ પૂરો પાડેલ છે. પુખ્તવયના માનસિક રીતે વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે કાર્યો ખૂબ જ મુશ્કેલ રહેલ છે. તેવો અનુભવ છે. હેલ્થનના મતે, પુખ્ત વયના માનસિક રીતે વિકલાંગ વ્યક્તિઓ બીજી ઘણી બધી મુશ્કેલીઓ અનુભવે છે, જેમ કે,

1. નાણાંનું સંચાલન,
2. સામાજિક નેટવર્કિંગ,
3. ઘરની જાળવણી (સંભાળ),
4. આહારની વ્યવસ્થા (આયોજન),
5. કોઈની પાસે મદદ માંગવા કરવો પડતો સંઘર્ષ,
6. રોજગાર,
7. પરિવહન (વાહન વ્યવહાર),
8. સમસ્યાને ટાળવી અથવા નિયંત્રિત કરવી.

ઉપર જણાવેલી પરિસ્થિતિ અનુસાર, આ રીતે વ્યક્તિગત સામાજિક કૌશલ્ય ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા માટે વિકાસાત્મક કાર્યક્રમની જરૂરિયાત જીવનને જરૂરી છે. આ જરૂરિયાત નોંધપાત્ર બિંદુના સમય ઉપર આવી છે અને એવા સમયે આવી છે જ્યારે પુખ્તવયના માનસિક રીતે વિકલાંગ વ્યક્તિ અને તેના કુટુંબના સભ્યો વધુને વધુ માંગણી કરે છે અને અપેક્ષા રાખે છે કે તે એમની વ્યક્તિગત સેવા અને જીવનક્ષમતામાં સુધારો કરે અને ઈચ્છિત હેતુની અંદર સ્વતંત્રતા અને ઉત્પાદનમાં વધારો કરે.

મૂલ્યાંકન :

મૂલ્યાંકનમાં વ્યવસ્થિત રીતની રચના, સંસ્થા અને માહિતીનું અર્થઘટન, વ્યક્તિ વિશેના સક્રિય નિર્ણયનો સમાવેશ થાય છે.

રોગની તપાસ વિશેનું મૂલ્યાંકન :

રોગની તપાસ વિશેનું મૂલ્યાંકન (Diagnostic Assessment) વ્યક્તિનાં તુલનાત્મક મૂલ્યાંકનને અનુસરે છે. જેમ કે, Normative and Psychometric models.

— પુન: વસનની ચિકિત્સાપદ્ધતિ અને વિશિષ્ટ શિક્ષણનાં ક્ષેત્રના સંદર્ભમાં માપદંડના આ વલણને અનુસરવામાં આવે છે. મૂલ્યાંકન, બાળકને તાલીમ આપવા માટે અને પુન: વસનનો કાર્યક્રમ બનાવી શકાય તે માટે કરવામાં આવે છે.

— વર્તણૂકાત્મક મૂલ્યાંકન :

એ કોઈ વસ્તુ તરીકે વ્યક્તિના વર્તનને જોવે છે. તેની વર્તણૂકને જોવાની છે અને તેનો માપદંડ બનાવવાનો છે. જેથી ચોક્કસ કાર્યલક્ષી પરિણામ મળી શકે.

— તફાવત

વર્તનીક મૂલ્યાંકન

Behaviour Assessment

- (1) તે વર્તનને વાતાવરણનાં એક ભાગ તરીકે સમજે છે.
- (2) તે વર્તનને વ્યક્તિગત અસાધારણના નમૂના તરીકે જોવે છે.
- (3) નમૂનો અલગ છે પરંતુ, ચોક્કસ

નિદાનાત્મક મૂલ્યાંકન

Diagnostic Assessment

- (1) તે વર્તનને અંતર્ગત કારણોના ભાગ તરીકે સમજે છે.
- (2) તે વર્તનને અંતર્ગત બંધારણ જેમ કે વ્યક્તિત્વ બુદ્ધિ તરીકે જોવે છે.
- (3) નમૂનો મર્યાદિત છે. વ્યાપક અને સાધારણ

પરિસ્થિતિમાં ચોક્કસ વર્તન કરાય છે. પરિસ્થિતિમાં વર્તન થાય છે.

(4) આ આકારણીમાં કાર્યક્રમ નિર્માણ અને (4) આ આકારણીમાં ઓળખ અને તપાસના મૂલ્યાંકનનો સમાવેશ થાય છે. મૂલ્યાંકનનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

વ્યવસાયિક તાલીમ અને રોજગાર પુખ્તવયના લોકોની માટે મહત્વનો છે.

કામચાબ પુખ્તવયના લોકોને જીવન જીવવા માટે ધ્યાન આપવા લાયક જરૂરિયાત એ બીજી જ જરૂરિયાત કરતા જટિલ સ્પર્ધાત્મકતાની છે.

1. પોતાની સ્વજાત સંભાળની સ્વતંત્રતા,
2. આનંદ, મનોરંજન, નવરાશની પળોનું કૌશલ્ય,
3. અર્થપૂર્ણ કુટુંબ અને સામાજિક જીવન,
4. બીજાને મદદરૂપ થવું,
5. સામાજિક સંશોધનનો જીવનમાં ઉપયોગ,
6. એવું કૌશલ્ય જે જીવનજરૂરી વસ્તુને મેળવવામાં મદદ કરે છે.

— BASAL MR નો માપદંડ ઉપર જણાવેલા કારણોના વિકાસ માટે નિર્મિત કરવામાં આવેલ છે.

— આ મૂલ્યાંકન Tools દ્વારા પુખ્તવયના માનસિક વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિને જીવન જીવવા માટે, વ્યવસાયિક રીતે તે કેટલી ક્ષમતા (કાબેલિયત) ધરાવે છે જાણવા માટે અને પુખ્તવયના માનસિક રીતે વિકલાંગ વ્યક્તિના માતા-પિતાના જે વિચારો તેમના પ્રત્યે હોય છે તે જાણી શકાય છે.

4.4 વ્યક્તિ જીવન જીવવા માટે મૂલ્યાંકનનાં સાધનો (Assessment tools for Independent Living BASAL-MR, VAPS)

પુખ્તવયના મંદબુદ્ધિ બાળકો માટેનું વાર્તનીક મૂલ્યાંકન માપદંડ :

BASAL-MR નું પુરું નામ

The Behavioral Assessment Scales for Adult Living Mental Retardation છે part A/B ની ડિઝાઇન (એડલ્ટ) પુખ્ત મંદબુદ્ધિમાટેના વર્તનની ચોક્કસ માહિતી માટે બનાવવામાં આવ્યું છે. આ સ્કેલની રચના 18 વર્ષ ઉપરના MR બાળકો માટે થયેલી છે. પાર્ટ-A નો ઉપયોગ અભ્યાસકીય બાબતો તેમજ તેમનું વર્તમાન સ્તર અને તાલીમ પ્રોગ્રામ માટે થયેલ છે. BASAL-MR Part-B અસામાન્ય વર્તનની જાણ માટે ઉપયોગ થાય છે. તેમજ પુખ્ત બાળકોનાં વર્તન સમસ્યાને જાણવા માટે થાય છે. પાર્ટ A-Bનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય મૂલ્યાંકન માટે થાય છે.

BASAL-MR Part :

(1) Part-A

પાર્ટ Aમાં 8 એરિયા છે અને તેમાં 120 આઈટમોનો સમાવેશ થાય છે.

- (1) સ્વજાત સંભાળ અને દેખાવ (Personal Care & Apprence)
- (2) ખોરાકની વ્યવસ્થા (Food Management)
- (3) ઘરકામ અને જવાબદારી (House hold taks & responsibility)
- (4) સમુદાય અને નવરાશના સમયની પ્રવૃત્તિ (Community & leisure)
- (5) જાતીયતા (Sexuality)
- (6) કાર્ય (Work)
- (7) કાર્યાત્મક શિક્ષણ જ્ઞાન (Functional Literacy)
- (8) સામાજિક આદાન-પ્રદાન વાતચીત (Social & Communication)
- (9) પૈસાની વ્યવસ્થા (Money Adsustnont)
- (10) વ્યવસાયિક વ્યવસ્થા (Vacational Adjustmant)

ઉપરોક્ત મુદ્દાઓની વિગતે ચર્ચા કરીએ.

(1) સ્વજાત સંભાળ અને દેખાવ (Personal Care & Apprence)

અહીં બાળક રોજિંદી ક્રિયામાં તેમજ જાત સંભાળમાં કેટલું કાર્ય કરી શકે છે અને કેટલું કાર્ય નથી કરી શકતું તેની નોંધ લેવાય છે. દા.ત. બ્રશ કરવું, નાહવું, ટોયલેટ ટ્રેનિંગ, કપડાં પહેરવા વગેરે દરેક વસ્તુનો સમાવેશ થાય છે. તેમજ તૈયાર થવું, લગ્ન પ્રસંગે યોગ્ય કપડાં પહેરવા વગેરે દરેક વસ્તુની નોંધ લેવામાં આવે છે.

(2) ખોરાકની વ્યવસ્થા (Food Management)

અહીં બાળકની ખોરાકની વ્યવસ્થા અંગે પણ ચોક્કસ મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. તેમાં ટેબલ (જમવાના ટેબલ) પર યોગ્ય રીતે વ્યક્તિ પ્રમાણે ડીશો મૂકવી. વાટકા, ગ્લાસ વગેરે. બધી જ વસ્તુ મૂકવી. તેમજ વ્યવસ્થિત રીતે પીરવસવું. અને જમવું. હોટલમાં ઓર્ડર આપવો. મનપસંદ ખાવાની વસ્તુ મંગાવવી અને તેને ચમચી-કાંટા વડે ખાવી. વગેરે બધી વસ્તુનો સમાવેશ થાય છે.

(3) ઘરકામ અને જવાબદારી (House hold taks & responsibility)

બાળક ઘરનાં કામ યોગ્ય રીતે કરી શકે છે કે નહીં તેનું પણ મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે અને સોંપેલ કાર્ય જવાબદારી પૂર્ણ કરે છે કે નહીં તેની પણ નોંધ લેવામાં આવે છે. દા.ત. ઘરનાં કામમાં પોતાના કપડાં યોગ્ય સ્થાને મૂકવા, કચરાં કાઢવા, વાસણ ગોઠવવા, નાની-મોટી ઘરની વસ્તુઓ લાવવી. યોગ્ય રીતે પૈસાની લેવડ-દેવડ કરવી વગેરે જેવી બધી વસ્તુઓ સમાવેશ થાય છે.

(4) સમુદાય અને નવરાશના સમયની પ્રવૃત્તિ (Community & leisure)

બાળક સમાજમાં રહી અને સમાજના નિયમોને અનુસરે છે. સમાજનાં રીત રિવાજો, ધર્મનું પાલન કરે છે. સમાજમાં લોકો સાથે હળે-મળે છે. તેમજ ફી (નવરાશના) સમયે સામાજિક પ્રવૃત્તિમાં રસ લે છે કે નહીં તે જોવામાં આવે છે.

(5) જાતીયતા (Sexuality)

બાળકને વિરુદ્ધ જાતિનો ખ્યાલ છે. જેમ કે, સ્ત્રી-પુરુષ વગેરે. તેમજ બાળકને પોતાની જાતિની વિરુદ્ધની જાતિ વચ્ચેના અંતરનો ખ્યાલ છે કે નહીં. તેમજ બાળકને તે ખ્યાલ છે કે નહીં. યોગ્ય વર્તન, અસામાન્ય વર્તન, અસ્વીકૃત વર્તન કોને કહેવાય વગેરે. બધી જ વસ્તુની નોંધ લેવામાં આવે છે.

(6) કાર્ય (Work)

કાર્ય અંતર્ગત બાળકનું લેવલ કેવું છે ? આપેલ કાર્ય નિયત સમયમાં પૂર્ણ કરે છે ? કાર્યને કરવામાં બાળકનો રસ-રુચિ કેટલા છે ? વગેરે દરેક બાબતની નોંધ લેવામાં આવે છે.

(7) કાર્યાત્મક શિક્ષણ જ્ઞાન (Functional Literacy)

કાર્યાત્મક શિક્ષણ અંતર્ગત બાળકને લેખન, વાંચન, સામાન્ય જ્ઞાન વગેરે દરેક વસ્તુની પાયાની જાણકારી છે કે નહીં તેની નોંધ લેવાય છે. બાળક પોતાનું નામ, સરનામું, ફોન નંબર, માતા-પિતા, ઘરનાં સભ્યોના નામ, તેમજ આવવા-જવા માટેના સાધનોનો ઉપયોગ, રૂપિયા-પૈસા ખરીદદારી વગેરે વસ્તુનું જ્ઞાન બાળકને છે કે નહીં તે જોવામાં આવે છે.

(8) સામાજિક આદાન-પ્રદાન વાતચીત (Social & Communication)

બાળકને ખાસ સમાજમાં હળવા-મળવા માટેની તક છે કે નહીં ? જાહેર પ્રસંગોમાં જવું-આવવું, લગ્ન પ્રસંગ, સામાજિક પ્રસંગમાં જવા આવવા માટેની કેટલી તક / છૂટછાટ છે તેની ખાસ નોંધ લેવાય છે અને તેના આધારે બાળકનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

(9) પૈસાની વ્યવસ્થા

બાળકને ખરીદીમાં તેમજ રૂટીન પૈસાની લેવડ-દેવડનો ખ્યાલ છે કે નહીં તે જોવામાં આવે છે. પૈસા આપવા, છૂટા આપવા, પૈસા પાછા લેવા, અને ચીજ-વસ્તુની કિંમત અનુસાર પૈસા

આપવા તેમજ વધારાના પૈસાની બચત કરવી વગેરે દરેક વસ્તુ બાળકમાં નોંધવામાં આવે છે.

(10) વ્યવસાયિક વ્યવસ્થા

અહીં બાળકને ચોક્કસ વ્યવસાય માટે પસંદ કર્યા પછી, તે યોગ્ય રીતે કાર્ય કરી શકે છે. સમય પ્રમાણે કામ કરી શકે છે. વ્યવસાય પરના સભ્યો સાથે યોગ્ય રીતે વર્તન કરી શકે છે. વગેરે બધી જ વસ્તુ નોંધવામાં આવે છે.

આમ, ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં લઈ અને બાળકનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

Part-B

પાર્ટ-B અંતર્ગત 12 એરિયા અને તેમાં 109 આઈટમનો સમાવેશ થાય છે.

1. શારીરિક રીતે બીજાને નુકશાન પહોંચાડવું.
2. આસપાસની વસ્તુનું નુકાશન કરવું.
3. બીજા જોડે અસામાન્ય વ્યવહાર કરવો.
4. ગુસ્સો કરવો.
5. પોતાને નુકશાન કરે તેવું વર્તન.
6. પુનરાવર્તિત વ્યવહાર.
7. અનોખો વ્યવહાર.
8. અસામાજિક વ્યવહાર.
9. અસામાન્ય જાતીય વ્યવહાર.
10. કોઈ સાથે વાતચીત ના કરવી.
11. અતિચંચળ વ્યવહાર.
12. ભય.

Scoring (Part-A)

એડલ્ટ બાળકોનું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે તેમનું કાર્ય જોવા માટે ચોક્કસ માર્કિંગ કરવામાં આવે છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.

1. Level-1 (Independent) (સ્વતંત્ર) (Score-5)
2. Level-2 (Modeling) (સંકેત દ્વારા) (Score-4)
3. Level-3 (Verbal Prompting) (શબ્દિક મદદ) (Score-3)
4. Level-4 (Physical Prompting) (શારીરિક મદદ) (Score-2)
5. Level-5 (Totally Dependent) (સંપૂર્ણ આધારિત) (Score-1)
6. Level-6 (Not Applicable) (લાગુ ના પડે) (Score-0)

BASAL-MR-PART-2

પાર્ટ-Bમાં મુખ્યત્વે બાળકના અલગ અલગ વર્તન સમસ્યાઓનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. જેમાં બાળકનાં ઘણા બધા વર્તનને આવરી લેવામાં આવ્યા છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.

(1) શારીરિક રીતે બીજાને નુકશાન પહોંચાડવું :

બાળક દ્વારા બીજાને મારવું, બટકું ભરવું, વાળ ખેંચવા, હાથ-પગમાં ઈજા પહોંચાડવી વગેરે જેવી દરેક વસ્તુનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે અને તે કેમ અને ક્યારે કરે છે તે પણ જોવામાં આવે છે.

(2) આસપાસની વસ્તુને નુકશાન કરવું :

બાળકની આસપાસ રહેલ ઘરની દરેક વસ્તુનું તેમજ બહારની વસ્તુને નુકશાન કરે છે અને કેમ કરે છે તે જોવામાં આવે છે.

- (3) **અન્ય જોડે અસામાન્ય વ્યવહાર કરવો :**
અન્ય વ્યક્તિ સાથે અસામાન્ય વર્તન કરવું. જેમ કે બીજા સામે મોઢું બગાડવું, બીજાને મારવું ક્યારેક બોલવું, ક્યારેક ન બોલવું વગેરે જેવી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.
- (4) **ગુસ્સો કરવો :**
નાની-નાની વસ્તુથી ગુસ્સે થઈ જવું, બીજા પર ગુસ્સો કરવો. બીજાની વસ્તુ લઈ લેવી, પોતાની વસ્તુ કોઈ લે તો ગુસ્સો કરવો. વગેરે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.
- (5) **પોતાને નુકશાન કરે તેવું વર્તન :**
બાળક પોતાના શરીર પર નુકશાન પહોંચાડે જેમ કે બટકા ભરવા, નખ મારવા, માથું પછાડવું, હાથ-પગ પછાડવા વગેરે જેવી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.
- (6) **પુનરાવર્તિત વ્યવહાર :**
બાળક એકનું એક વર્તન વારંવાર કરે, એકનું એક જ બોલ્યા કરે, એકની એક જ પ્રવૃત્તિ કરે વગેરે જેવી સમસ્યાઓ બાળકમાં જોવા મળે છે.
- (7) **અનોખો વ્યવહાર :**
બાળક માટે ક્યારેય વિચાર્યુંના હોય તેવું વર્તન બાળકમાં જોવા મળે છે. તેઓ ક્યારેક એવું કરે છે જેમાં પોતાને તેમજ બીજાને સૌથી વધારે નુકશાન પહોંચે.
- (8) **અસામાજિક વ્યવહાર :**
સમાજમાં સ્વીકાર્ય ના હોય તેવું વર્તન બાળકમાં જોવા મળે છે. બાળક સમાજ વિરુદ્ધની પ્રવૃત્તિ કરે તેનું પણ ખાસ મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.
- (9) **અસામાન્ય જાતીય વ્યવહાર :**
બાળકોમાં પણ જાતીય વ્યવહાર જોવા મળે છે અને તેઓમાં પણ અસામાન્યરૂપે જોવા મળે છે. તેનું પણ મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.
- (10) **કોઈ સાથે વાતચીત ના કરવી :**
બાળકમાં ઘણી વખત ગુમસુમ બેસવાની પણ વર્તન સમસ્યા જોવા મળે છે. બાળક પોતાના
- (11) **અતિચંચળ વ્યવહાર :**
મંદબુદ્ધિ બાળકોમાં અતિચંચળતા ખૂબ જ જોવા મળે છે. અતિચંચળ એટલે બાળક એક જ જગ્યાએ બેસે નહીં, કાર્યમાં ધ્યાન ના આપે, ધ્યાનની ખામી, વગેરે જેવા પ્રશ્નો બાળકોમાં જોવા મળે છે.
- (12) **ભય :**
મંદબુદ્ધિ ધરાવતા બાળકને કોઈને કોઈ પ્રકારની ભયની લાગણી જોવા મળે છે. જેમાં કોઈ વ્યક્તિનો ભય, વસ્તુનો ડર, કોઈ કાર્યનો ડર, પાણીનો ડર અગ્નિનો ડર વગેરે જેવા ભય જોવા મળે છે.
આમ, આ રીતે બઝલ એમ.આર.પાર્ટ-2માં મુખ્યત્વે આ પ્રકારની અલગ-અલગ વર્તન સમસ્યાઓનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

માનાંક અંકોનું મૂલ્યાંકન :

એડલ્ટ બાળકોનું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે તેમનું સ્તર જોવા માટે આ ટુલ્સ દ્વારા ચોક્કસ પ્રકારની માર્કિંગ સિસ્ટમ નક્કી કરવામાં આવે છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.

(1) **Level-1**

Indipendent - સ્વતંત્ર : Score-5

અહીં બાળકનું જ્યારે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે ત્યારે બાળક જે કાર્યમાં સ્વતંત્ર હોય તો તેમાં તેને 5 માર્ક્સ આપવામાં આવે છે. દા.ત. જાતે જમી શકે છે - 5.

(2) Level-2

Modeling - સંકેત દ્વારા : Score-4

અહીં બાળકને જો કોઈ કાર્યમાં સંકેત દ્વારા અથવા ઈશારા દ્વારા કરાવવાથી સમજી શકતો હોય તો બાળકને 4 માર્ક્સ આપવામાં આવે છે.

(3) Level-3

Verbal Prompting - શાબ્દિક મદદ : Score-3

અહીં બાળકનું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે બાળક જો શાબ્દિક મદદથી સમજી અને કાર્ય કરતું હોય તો બાળકને 3 માર્ક્સ આપવામાં આવે છે.

(4) Level-4

Physical Prompting - શારીરિક મદદ : Score-2

બાળકને જ્યારે દરેક કાર્યમાં બીજા પર આધારિત હોય અને કાર્ય ના કરી શકતું હોય તો 1 માર્ક્સ આપવામાં આવે છે.

(6) Level-6

Not Applicable - લાગુ ના પડે : Score-0

જ્યારે અમુક વસ્તુ બાળકની જાતિ પ્રમાણે ના હોય એટલે કે પુરુષનું સ્ત્રીને લાગુ ના પડતું હોય અથવા સ્ત્રીનું પુરુષને લાગુ ના પડતું હોય ત્યારે 0 માર્ક્સ આપવામાં આવે છે. દા.ત. દાઢી બનાવવી તો તે સ્ત્રીને લાગુ પડતું નથી.

VAPS એસેસમેન્ટ સાધનોનો પરિચય

વ્યવસાયિક મૂલ્યાંકન કાર્યક્રમ માળખું.

VAPS Assessment tools :

વ્યવસાયિક મૂલ્યાંકન કાર્યક્રમ માળખું (તંત્ર)

પ્રસ્તાવના :

VAPSનું પુરું નામ (Vocational Assessment Programming System) વોકેશનલ એસેસમેન્ટ પ્રોગ્રામિંગ સિસ્ટમ છે. VAPS ના રચયિતા NIMH સિકંદરાબાદની એ.સી.થેરેસાકુટ્ટી છે. તેઓએ આ ક્ષેત્રમાં સારી એવી કામગીરી બજાવી છે. તેઓ NIMHના વ્યાખ્યાતા અને રોજગાર સલાહકાર પણ છે. આ પ્રોગ્રામિંગ સિસ્ટમમાં બાળકનું મૂલ્યાંકન કર્યા બાદ બાળકને કયા વ્યવસાયમાં મૂકવો તેનો નિર્ણય લઈ બાળકને આ વ્યવસાય માટેના કૌશલ્ય શીખવી શકાય છે. આ મૂલ્યાંકનના બે ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. (1) સામાજિક મૂલ્યાંકન (2) તાલીમાર્થી મૂલ્યાંકન.

(1) સામાજિક મૂલ્યાંકન :

આ મૂલ્યાંકનમાં વ્યવસાયિક એટલે કે વિશિષ્ટ કૌશલ્યો, વ્યવસાયિક અનુકૂળતા, વ્યવસાયિક તાલીમ, વ્યવસાયિક કૌશલ્યો અને વ્યવસાયિક જગ્યા માટેની તાલીમ વગેરેનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

(2) તાલીમાર્થીનું મૂલ્યાંકન :

આ મૂલ્યાંકનમાં સજ્જતા કૌશલ્યો જેમાં વ્યક્તિગત રીતે વાતચીત કરવી, સામાજિક વર્તન, પ્રાયમરી અભ્યાસ, સલામતી, કૌટુંબિક બાબતો, કાર્યકુશળતા, વ્યવસાયિક હાથકાર્ય અને વ્યવસાયનું પુનઃ સ્થાપન અને રોજગારી મળે તેવા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત VAPS માટે નીચેના મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં રાખવા જરૂરી છે જેમાં

1. બાળકની કાર્યસજ્જતા કૌશલ્ય માટે પૂરેપૂરી માહિતી આપવી.
2. સમાજમાં નોકરી માટે બાળકને મદદ કરવી.
3. નોકરીની પસંદગી અંગે માહિતી આપવી.
4. તાલીમની જરૂર હોય તેવા વ્યક્તિઓને ઓળખવા.
5. નોકરી અંગેની તાલીમ અંગે ભાર મૂકવો.
6. કાર્ય કૌશલ્ય અને કાર્ય વર્તનનું મૂલ્યાંકન કરવું.

7. તાલીમ પામેલા બાળકોને રોજગારી માટે વ્યવસ્થા કરી આપવી.

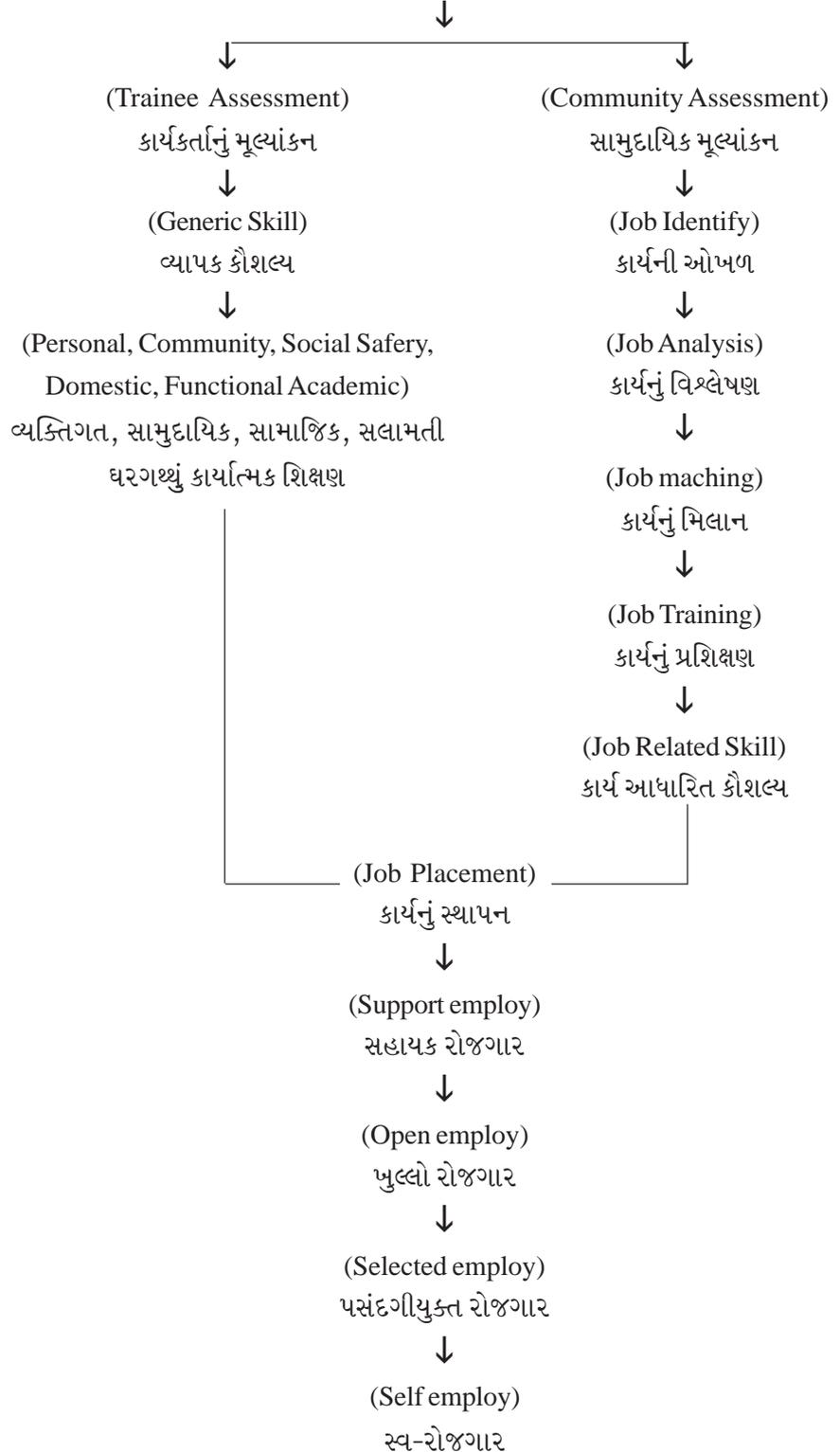
આમ, આ ઉપરોક્ત બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

4.4.4 વોકેશનલ એસેસમેન્ટ પ્રોફાઇલ (વ્યાવસાયીકત મૂલ્યાંકનની માહિતી)

વોકેશનલ એસેસમેન્ટ કરવા માટે ચોક્કસ પ્રકારની પૂર્વતૈયારી કરવી પડે છે અને ચોક્કસ પ્રોફાઇલ બનાવવી પડે છે અને તેના માટે બાળકને તૈયાર કરવું પડે છે અને યોગ્ય ટ્રેનીંગ આપવી પડે છે.

મંદબુદ્ધિ બાળક માટેની વ્યવસાયિક મૂલ્યાંકનની માહિતી પ્રોફાઇલ નીચે પ્રમાણે છે.

વોકેશનલ એસેસમેન્ટ પ્રોફાઇલ (વ્યાવસાયિક મૂલ્યાંકનની માહિતી)

ઉપરોક્ત માહિતીના આધારે બાળકનું ચોક્કસ મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

(2) **Generic Skill Assessment Checklist :**

વ્યાપક કૌશલ્યના મૂલ્યાંકનનું ચેકલીસ્ટ :

(1) **Personal (વ્યક્તિગત)**

(1) અહીં બાળકની વ્યક્તિગત બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. (2) જેમાં મુખ્યત્વે બાળક જાતે બ્રશ કરી શકે છે, ન્હાય શકે છે. (3) તૈયાર થઈ શકે છે (4) ખાય શકે છે. વગેરે જેવી દરેક બાબતોનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

(2) **Communication - વાતચીત : આદાન-પ્રદાન :**

(1) વાતચીતમાં મુખ્યત્વે બાળક બીજા વ્યક્તિ સાથે વાતચીત કરે છે. (2) વાત કરતા સમયે નવા શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે. (3) પૂર્ણ વાક્ય બોલે છે. (4) અર્થપૂર્ણ વાત કરે છે. વગેરે જેવી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

(3) **Social Behaviour - સામાજિક વર્તન :**

(1) બાળક સામાજિક વર્તન યોગ્ય છે કે નહીં ? (2) તે પોતાનાથી નાના તેમજ મોટા બાળકોની સાથે યોગ્ય રીતે વાતચીત કરે છે (3) કાર્ય કરવામાં બીજાની મદદ કરે છે ? વગેરે દરેક બાબતો જોવામાં આવે છે.

(4) **Functional Academic - કાર્યાત્મક શિક્ષણ :**

અહીં બાળક પોતાનું નામ, સરનામું, કુટુંબનાં સભ્યોના નામ, નંબર, સાદા શબ્દો, વાક્યો બોલવા, લખવા, ખરીદદારી, રૂપિયા-પૈસાનું સામાન્ય જ્ઞાન વગેરે જેવી દરેક બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

(5) **Safety - સલામતી :**

બાળકને પોતાની સલામતીનો ખ્યાલ છે તેમજ રોડ ક્રોસ કરી શકે છે ?, ધારદાર ચીજોથી સાવચેતી રાખી શકે છે ?, ઈલેક્ટ્રિક વસ્તુનો ઉપયોગ જાણે છે ? વગેરે બાબતો જોવામાં આવે છે.

(6) **Domestic Behaviour - ઘરેલું વર્તન :**

બાળકનું ઘરનું કામકાજ કેવું છે ? તે પોતાના રૂમ, ઘરની સફાઈ કરે છે ? ફર્નિચર સાફ કરે છે ? ઘરના સાધનોનો ઉપયોગ કરી શકે છે ? ઘરનાં નાના-મોટા કામ કરે છે ? વગેરે વસ્તુનું નોંધવામાં આવે છે.

(7) **Mobility and Hand Functionary - સ્વતંત્ર રીતે હરવું-ફરવું અને હાથના કાર્યો :**

બાળક સ્વતંત્ર રીતે ચાલી શકે છે, દોડી શકે છે, આજુ-બાજુની જગ્યા પર એકલો જઈ શકે છે, હાથથી કાતર-કામ કરી શકે છે. નાના-મોટા કાર્યો હાથથી કરી શકે છે. તેનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

(8) **Occupation Skill - વ્યવસાયિક કૌશલ્ય :**

અહીં મુખ્યત્વે બાળકની કાર્ય પ્રત્યેની રસ-રુચિ તેમજ આપેલ કાર્ય ચોક્કસ સમયમાં પૂરું કરવું, બસમાં મુસાફરી કરવી ? ઘર થી કાર્ય સુધી પહોંચવું વગેરે. દરેક બાબતનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

આમ, આ રીતે બાળકની જાતિ આધારિત કૌશલ્યો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે જેના આધારે વ્યાવસાયિક તાલીમ આપવામાં આવે છે.

(3) **Job Analysis Format :**

(1) **મુખ્ય કાર્ય વિસ્તાર (Mein Job Area) :**

બાળક માટે મુખ્ય નોકરી માટેનો એરિયા પસંદ કરવામાં આવે છે અને તેના આધારે બાળકને કાર્ય આધારિત કૌશલ્ય શીખવવામાં આવે છે.

- (2) **કાર્ય ઉપરાંતની જવાબદારી (Additional Duty) :**
બાળક માટે મુખ્યકાર્ય પસંદ કરવાનું કે ત્યાર પછી સહાયક કાર્ય માટે પસંદ કરવાનું તે બાળકના કાર્ય અને કૌશલ્યના આધારે નક્કી કરવામાં આવે છે.
- (3) **કાર્ય આધારીત કૌશલ્ય (Job Related Skill) :**
જોબ એનાલીસીસ ફોર્મેટમાં બાળકની જે જોબ પસંદ કરીએ તેના આધારે બાળકમાં તે કૌશલ્ય છે કે નહીં તે કરી શકશે કે નહીં તે નક્કી કરવામાં આવે છે.
- (4) **વ્યક્તિગત (Personal) :**
વ્યક્તિગતમાં બાળકની વ્યક્તિગત બાળકમાં કેટલું ચોક્કસ છે તે પણ જોવા મળે છે. તેમા રોજ-બરોજની ક્રિયાનો સમાવેશ થાય છે.
- (5) **કાર્યાત્મક શિક્ષણ (Functional Academic) :**
કાર્યાત્મક શિક્ષણમાં મુખ્યત્વે બાળકનું લેખન, વાંચન, સમય, પૈસા વગેરે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.
- (6) **શૈક્ષણિક (Educational) :**
અહીં મુખ્યત્વે બાળકની શૈક્ષણિક બાબતોને સમાવવામાં આવે છે. તેમાં બાળકને પોતાનું નામ, સરનામું, લેખન, ગણિત, વાંચનનો વગેરેના અભ્યાસનો સમાવેશ થાય છે.
- (7) **મનોરંજનાત્મક (Recreational) :**
અહીં બાળક ફી સમયની પ્રવૃત્તિમાં શું કાર્ય કરે છે? તેમજ મનોરંજનાત્મક પ્રવૃત્તિ કઈ કરે છે? તેની નોંધ લેવામાં આવે છે.
- (8) **સ્વતંત્ર રહેવાના કૌશલ્ય (Indipendent Living Skill) :**
સ્વતંત્ર રહેવા માટે બાળકમાં ચોક્કસ પ્રકારના કૌશલ્ય હોવા જોઈએ. જેના આધારે બાળક સ્વતંત્ર બની શકે છે.
- (9) **કાર્ય આધારિત વર્તન (Work Behaviour) :**
કાર્યની જરૂરિયાત (Job Requirement)
કાર્યની તાલીમ (Job Training)
કાર્યકર્તાની જવાબદારી (Trainers Responcibility)
માતા-પિતાનું ઈન્વોલમેન્ટ (Parents Co-Operation)
- (4) **કાર્ય આધારિત મૂલ્યાંકન (ચેકલીસ્ટ) (Work Behaviour Assessment Check List)**
વર્ક આધારીત વર્તન માટેનું એસેસમેન્ટનું ચેકલીસ્ટ :
અહીં બાળકનું કાર્યસ્થળ પર ચોક્કસ પ્રકારના વર્તનનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે અને તેના આધારે બાળકને કાર્ય માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે.
- (1) **શારીરિક દેખાવ (Physical Apprences) :**
કાર્ય માટે બાળકનો શારીરિક દેખાવ પણ એટલો જ અગત્યનો છે. તેમાં મુખ્યત્વે બાળકનું તૈયાર થવું, કપડાં પહેરવા, શૌચક્રિયા વગેરે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.
- (2) **વ્યક્તિગત વાતચીત (Personal Interation) :**
બાળકની વ્યક્તિગત (વાતચીત) આંતરક્રિયાને ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે. તેમાં તેના શિક્ષકને માન સમ્માન દેવું, બીજાને માન આપવું, ઝગડો ન કરવો, પોતાના વર્તન પર કાબું રાખવો વગેરે જેવી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.
- (3) **વાતચીત અને સામાજિક શિસ્ત (Communication & Social Masmers) :**
બાળક સામાજિક શિસ્ત કેટલી છે તેનું પણ મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. તેમાં બાળક સમાજના

નિયમોને અનુસરે છે. તેમજ વાતચીત યોગ્ય રીતે કરી શકે છે. ઓર્ડર પ્રમાણે ફોલો કરી શકે છે. વગેરે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

(4) નિયમિતતા અને ચોક્કસાઈ (Regularities & Pentuality) :

અહીં બાળકની નિયમિતતા અને ચોક્કસાઈ પણ જોવામાં આવે છે. તેમાં બાળક કાર્યના સમય પ્રમાણે કાર્યસ્થળ પર પહોંચે છે? સમય પર કાર્ય કરે છે? નિયમો પ્રમાણે કામ કરે છે. વગેરે બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

(5) ગુણાત્મક અને કાર્યાત્મક ઘટક (Qualitis & Quantity aspects the work) :

કાર્યની ગુણવત્તાને સુધારે છે. કાર્યની સમસ્યાને સમજે છે. સંતોષકારક કાર્ય કરે છે. કાર્ય સ્થળની સ્વચ્છતા રાખે છે. સૂચના પ્રમાણે કાર્ય કરે છે. વગેરે બાબતોનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

આમ, આ ઉપરોક્ત ચાર બાબતોને આધારે બાળકનું વ્યવસાયિક કાર્ય માટેનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. જેમાં ઉપરોક્ત મુખ્ય મુદ્દા અને તેના બીજા પેટા મુદ્દાને ધ્યાનમાં રાખી અને બાળકનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

સ્વાધ્યાય :

1. BASAL-MRનું પૂરું નામ આપો.
2. VAPSનું પૂરું નામ આપો.
3. BASAL-MR શું છે? તેની વિગતે ચર્ચા કરો - સમજાવો.
4. VAPSનો મુખ્ય ઉપયોગ શું છે? VAPS ટૂંકમાં ચર્ચા કરો.

4.5 વ્યવસાયિક કૌશલ્યોના વિકાસ માટે સામાજિક ન્યાય મંત્રાલયની જોગવાઈઓ અને યોજનાઓ અને અધિકારીતા (Provisions & Schemes of MOSJE for Vocational Skill Developmenr)

પ્રસ્તાવના :

અહીં ઉપરોક્ત મુદ્દામાં કે MOSJE Ministry of Scocial Justice & Empowerment સામાજિક ન્યાય અને અધિકારીતા વિભાગ અંતર્ગત મંદબુદ્ધિના બાળકો માટે વ્યવસાયિક કૌશલ્યોના વિકાસ માટે કયા લાભ અને યોજનાઓ આપવામાં આવે છે. તેની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

તેમાં મુખ્યત્વે MOSJE શું છે? તે જાણવું અગત્યનું છે. તેથી MOSJEની રચના 1985-86માં મિનિસ્ટ્રી ઓફ વેલફેર કે જે મહિલા બાળ વિકાસ સાથે જોડાયેલ હતું. જેમાં અનુસૂચિત જાતિ/જનજાતિ વિભાગ, તેમજ પછાત વર્ગના વિકાસ માટે ગૃહમંત્રાલય દ્વારા કાર્યરત હતું. પાછળથી તેનું નામ બદલીને મિનિસ્ટ્રી ઓફ સોશ્યલ જસ્ટિસ અને એમ્પાવરમેન્ટ આપવામાં આવ્યું.

ભારત સરકાર વિકલાંગતાનાં ક્ષેત્રે કાર્યરત છે. વિકલાંગ વ્યક્તિને રોજગાર મળે તે માટે સરકાર પુનઃવર્સનના કોર્ષ ચલાવે છે અને સાથે સાથે એવી NGOને પ્રેરણા આપે છે કે જેઓ NHFDC (નેશનલ હેન્ડીકેપ્ડ ફાઇનાન્સ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન) કે જે એવા ઓછા વ્યાજદર સાથે વિકલાંગ વ્યક્તિને મોટી રકમ માટે લોન આપે કે જે તેમના સ્વરોજગારમાં મદદરૂપ નીવડે.

હવે મિનિસ્ટ્રી ઓફ સોશ્યલ જસ્ટિસ અને એમ્પાવર મેન્ટની અંદર બે વિભાગો કાર્યરત છે. (1) ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સોશ્યલ જસ્ટિસ એન્ડ એમ્પાવરમેન્ટ (2) ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ડીસેબલિટી અફેર્સ (નિશક્તતા કાર્ય વિભાગ)

આમાં આ રીતે MOSJE અંતર્ગત ઘણી બધી અધિનિયમ અને યોજનાઓ વિકલાંગ બાળકો માટે આપવામાં આવી છે જેના દ્વારા મંદબુદ્ધિ બાળકો માટે વ્યવસાયિક કૌશલ્ય વિકાસ માટે કાયદાઓ અને યોજનાઓ આપવામાં આવી છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.

શિક્ષણ અંગેની રાષ્ટ્રીય નીતિ :

સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી શિક્ષણની રાષ્ટ્રીય નીતિનું ઘડતર એક મહત્વનું પગલું હતું. આ નીતિથી પ્રથમ વખત જ વિકલાંગતા ઉપર એક વિધાન રચવામાં આવેલા છે.

(1) ઈન્ડિયન લૂનસી એક્ટ (આઈ.એલ.એ.) 1952

માનસિક માંદગી અને માનસિક વિકલાંગતા બે જુદી-જુદી પરિસ્થિતિઓ છે. પરંતુ ભારતીય લૂનસી એક્ટમાં માનસિક માંદગીથી પીડાતી વ્યક્તિ અને મંદબુદ્ધિ વ્યક્તિઓને એકસરખા જ ગણેલા છે અને બન્ને માટે એક સરખો કાયદો આવ્યો. માનસિક રોગ સામાન્ય સ્થિતિથી જુદો છે. જો કે મનોવૈજ્ઞાનિક, સામાજિક, નૈતિક, તબીબી અને માંદા હોઈ શકે. આ વ્યાકુળતા માનવીમાં કોઈ પણ ઉંમરમાં જોવા મળે છે. તેનું કારણ આંશિક કે સામાજિક હોઈ શકે છે. બીજી બાજુ માનસિક વિકલાંગતા સામાન્ય બૌદ્ધિક ક્રિયાશીલતાના સરાસરી સ્તરમાં ઉણપના અભિપ્રાય પૂર્ણરૂપે બતાવે છે કે જે ક્ષતિનાં પરિણામ રૂપે તેનાં અનુકૂળતાવાળા વ્યવહારમાં ઓછી વિકાસશીલતાના સમયગાળામાં (0-18 વર્ષ) દરમિયાન સ્પષ્ટ રૂપમાં જોવા મળે છે. માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિને યોગ્ય શિક્ષણ અને તાલીમ દ્વારા પૂરી શક્તિથી કામ કરવામાં પ્રાવીણ્ય કરી શકાય છે. પરંતુ તેની મર્યાદિત શક્તિને વધારી અથવા તો સરખી કરી શકાતી નથી. માનસિક રોગને દૂર કરીને સામાન્ય સ્થિતિ મેળવી શકાય છે. જ્યારે માનસિક વિકલાંગતામાં દશા, સ્થિર હોવાને કારણે માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓના સમૂહને સહેલાઈપૂર્વક ઓળખી શકાય છે.

આશય :

ભારતીય પાગલપન કાયદો (1912) (આઈ.એલ.એ.)માં પાગલ વ્યક્તિને મૂર્ખ અથવા અસ્વસ્થ મગજ ધરાવતી વ્યક્તિનાં સ્વરૂપમાં ગણવામાં આવેલ છે. કારણ કે, માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિ આ કાયદાની મર્યાદામાં આવતા હતા. તેથી તેઓને પણ માનસિક હોસ્પિટલ રાખવામાં આવતા હતા. પરિણામરૂપે, તેઓમાં ઘણા લોકોની ચિકિત્સા મનોરોગીઓની જેમ જ કરવામાં આવી.

(૨) માનસિક સ્વાસ્થ્ય અધિનિયમ (એમ.એચ.એ.) 1987. (મેન્ટલ હેલ્થ એક્ટ)

માનસિક સ્વાસ્થ્ય અધિનિયમ 1987 (એમ.એચ.એ.) ભારત સરકારના વ્યવસ્થા અને ન્યાય મંત્રાલય અનુસાર માનસિક રોગી વ્યક્તિ જેને માનસિક મંદતા કે તે સિવાય કોઈ બીજી માનસિક વિકૃતિ માટે ચિકિત્સાની જરૂરત છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય અધિનિયમથી માનસિક મંદ વ્યક્તિઓને મનોરોગીની વ્યાખ્યામાંથી જુદા પાડવામાં આવેલ છે. આ ભેદભાવથી પ્રથમ વખત જ મનોરોગી અને માનસિક વિકલાંગ લોકોના કાનૂની હિતોને એકસરખા સમજવામાં આવેલા નથી. માનસિક સ્વાસ્થ્ય અધિનિયમ 1987 મુખ્યત્વે (1) મનોરોગીઓના ઉપચારો અને વસવાટ (2) તેઓની સંપત્તિની રક્ષણની વ્યવસ્થા સંબંધિત છે. આ અધિનિયમમાં મનોરોગીઓને કાયદાની મદદ અને તેઓની અરજી કરવાના હક્કો આપેલાં છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય અધિનિયમ 1987 લાગુ કરાયા પછી, ભારતીય લૂનસી એક્ટ 1912નું અસ્તિત્વ માનસિક વિકલાંગતાના સંદર્ભમાં સમાપ્ત થઈ ચૂકેલ છે. કારણ કે, માનસિક સ્વાસ્થ્ય અધિનિયમ માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓ ઉપર લાગુ નહોતો પડતો અને તેને કારણે 'શૂન્યાવકાશ' જેવી સ્થિતિ સર્જાઈ હતી. પરંતુ અશક્ત વ્યક્તિ અધિનિયમ 1995 લાગુ થયા બાદ હવે એવી પરિસ્થિતિ દૂર થઈ ગઈ છે.

આશય : મતલબ

કેટલાંક ક્ષેત્રો એવાં હતા કે મનોરોગી વ્યક્તિ ઉપર લાગુ થનારા કાયદા માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિ ઉપર પણ લાગુ પડતાં હતા. પરંતુ માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે એવો કોઈ જુદો કાયદો ન હતો. કેટલાંક ક્ષેત્રો એવા છે કે જેમાં માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે ખાસ કાયદા ઘડવાની જરૂરિયાત જણાઈ હતી. અશક્ત વ્યક્તિ કાયદો-1995ની બાબતમાં આપણે આગળ અભ્યાસ કરીશું.

(૩) ભારતીય પુનઃવસન પરિષદ અધિનિયમ (રિહેબીલીટેશન કાઉન્સિલ ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ) 1992

કેટલાંક વિકાસશીલ દેશોમાં એવી લાગણી હતી કે પુનઃવસન માટે તાલીમાર્થીઓની તાલીમ એક સ્વયં રીતનો પ્રયાસ હતો, જેનું દર્શન વિશ્વાસ અને દષ્ટિકોણ પણ જુદા-જુદા હતા. એ જ રીતે તાલીમમાં વિષય હેતુ અને તેની રીત પણ જુદી-જુદી હતી. ખાસ વિદ્યાલયોમાં બિનકેળવાયેલા શિક્ષકો ઘણી

મોટી સંખ્યામાં હતા. જો તેઓને તાલીમ આપવામાં આવે તો પણ તેઓ માત્ર બે કે ત્રણ દિવસ સુધીની હતી. આ કાર્યક્રમોને સરકાર અથવા શિક્ષણ બોર્ડની માન્યતા પ્રાપ્ત ન હતી. તાલીમ સંસ્થાઓ પણ ઘણી ઓછી હતી. ગણતરી કરી શકાય તેટલી જ હતી. માત્ર માનસિક વિકલાંગતાના ક્ષેત્રમાં એક વર્ષનો ડિપ્લોસ્તરનો ફક્ત એક જ શિક્ષક તાલીમ શિક્ષણ કાર્યક્રમ હતો. 1970માં આ વધીને 2 થયા. ધીમે-ધીમે તાલીમ કાર્યક્રમોની સંખ્યા વધવા લાગી. આજે વિશિષ્ટ શિક્ષણક્ષેત્રમાં લગભગ 37 ડિપ્લોમાં કાર્યક્રમો છે અને લગભગ ત્રણ કાર્યક્રમો એવા છે કે જે વિશ્વવિદ્યાલયની મારફત બી.એડ્.ની ડિગ્રી પ્રદાન કરે છે.

સામાજિક ન્યાય અને અધિકાર મંત્રાલયની પાસે રહેલ ભારતીય પુનર્વસન પરિષદ એક વિધિપૂર્વકની માન્યતા સભર સંસ્થા છે. જે દેશમાં માનવ સંશોધન વિકાસમાં એકરૂપતા લાવે છે અને તેનું નિયંત્રણ કરે છે. આ કાયદાના આધીન પ્રત્યે પુનર્વસન કર્મચારી તથા વિશિષ્ટ શિક્ષણ સાથે જોડાયેલ વ્યક્તિઓ માટે ભારતીય પુનર્વસન પરિષદ દ્વારા માન્યતા મળેલ સંસ્થામાં શિક્ષકોને તાલીમ પૂરી કરી લીધાં પછી ભારતીય પુનર્વસન પરિષદમાં પોતાનું નામ નોંધાવું તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવેલ છે. ભારતીય પુનર્વસન પરિષદ આ સંસ્થાઓનું નિરીક્ષણ કરે છે અને એ પણ નક્કી કરે છે કે તાલીમનું સ્તર એકસરખું રાખવામાં આવે છે કે કેમ? વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટેનું શિક્ષણ તાલીમ અને વસવાટમાં ગુણવત્તા નક્કી કરવા માટે ભારતીય પુનર્વસન પરિષદ કાયદા હેઠળ સરકારે લીધેલ પગલું તે એક મહત્વનું પગલું છે.

ભારતીય પુનર્વસન પરિષદ કાયદાનાં ત્રણ પ્રકરણો છે. પ્રથમ પ્રકરણમાં વ્યાખ્યા આપી છે. બીજા પ્રકરણમાં બંધારણ કાર્યની નીતિ રૂપરેખા તથા સંબંધિત સમિતિઓ સંબંધિત વિષયોનું વર્ણન કરે છે. પરિષદના કાર્યોનું વર્ણન ત્રીજા પ્રકરણમાં આલેખાયેલું છે.

ભારતમાં જુદા-જુદા વિશ્વવિદ્યાલયો અને સંસ્થાઓને ભારતીય પુનર્વસન પરિષદ દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવે છે. ભારતીય પુનર્વસન પરિષદ દ્વારા માનસિક વિકલાંગતામાં માન્યતા મળેલ અભ્યાસક્રમ બી.એડ્. વિશિષ્ટ શિક્ષણમાં ડિપ્લોમાં ડી.એસ.ઈ. (એમ.આર.) પુનર્વસન સેવાઓમાં સ્નાતક (બી.આર.એસ.) અને ધંધાકીય તાલીમો અને રોજગારને લક્ષીત ભારતીય વિકલાંગ પરિષદ દ્વારા માન્યતા પ્રાપ્ત અભ્યાસક્રમોમાં સફળતાપૂર્વક પાસ કર્યા પછી બધા જ વ્યવસાયિકોને પુનર્વસનનાં ક્ષેત્રમાં કામ કરવા માટે ભારતીય પુનર્વસન પરિષદમાં પોતાનું નામ નોંધાવી દેવું આવશ્યક છે.

ભારતીય પુનર્વસન પરિષદ સમિતિનું કાર્ય :

- ◆ પુનર્વસન વ્યવસાયિકો માટે ભારતમાં વિશ્વવિદ્યાલય દ્વારા મળતી યોગ્યતાને માન્યતા આપવી.
- ◆ ભારતન બહારની સંસ્થાઓ દ્વારા અપાતી યોગ્યતાને માન્યતા આપવી.
- ◆ અનુસૂચિમાં સામેલ યોગ્યતા હોય તે વ્યક્તિઓનાં નામ દાખલ કરવાં અને તેઓના હક્કોની રક્ષા કરવી.
- ◆ પરીક્ષાનું નિરીક્ષણ
- ◆ માન્યતા પરત ખેંચી લેવી.
- ◆ શિક્ષણનું ઓછામાં ઓછું સ્તર
- ◆ નોંધણી
- ◆ નોંધમાંથી નામ કમી કરવું અને વચગાળાનાં રૂપમાં સંચાલિત કરવું.
- ◆ નોંધમાંથી દૂર કરવાના હુકમ સામે અપીલ
- ◆ નોંધ કરાયેલ વ્યક્તિઓના વિશેષાધિકારો
- ◆ રજિસ્ટરની દેખભાળ
- ◆ પરિષદની સમિતિ મારફત સૂચનાઓ આપવી અને તેનું પ્રકાશન કરવું.
- ◆ અપરાધો ઉપર વિચાર કરવાનો અધિકાર

- ◆ વિશ્વાસપૂર્વક કર્યા હોય તેવાં કામોની રક્ષા
- ◆ સમિતિનો કર્મચારીગણ લોકસેવક કહેવાશે.
- ◆ નિયમ ઘડવાનો હક્ક
- ◆ અદલાબદલી કરવાનો અધિકાર
- ◆ સંસદ સમક્ષ નિયમો અને તેના સુધારા વધારા દાખલ કરવાનો અધિકાર

4.5.5 અશક્ત વ્યક્તિ (સમાન હક્કો, તક અને રક્ષણ અને સંપૂર્ણ ભાગીદારી)નો કાયદો-1995 (પર્સન વિથ ડેસેબિલીટી એક્ટ)

માનસિક રીતે મંદ વ્યક્તિઓ માટે ભારતીય પાગલપન કાયદો 1992 મુજબ આચરણ કરવામાં આવતું હતું. 1987માં માનસિક સ્વાસ્થ્ય કાયદાએ તેનું સ્થાન ગ્રહણ કર્યું. 7મી ફેબ્રુઆરી, 1996ના દિવસે અશક્ત વ્યક્તિ કાયદો લાગુ પાડવામાં આવેલો છે. (અમલીકરણ) રાષ્ટ્રનાં નિર્માણમાં વિકલાંગોની સહભાગીદારી નક્કી કરવાની દિશામાં આ કાયદો એક મહત્વપૂર્ણ ઐતિહાસિક પગલું ગણાશે.

આ કાયદામાં પુનઃવર્સનનું નિવારણ તથા સંવર્ધન સંબંધિત બાબતોની જોગવાઈઓ છે જેવી કે શિક્ષણ, વ્યવસાયિક તાલીમ, સંરક્ષણ તપાસ અને માનવીય શક્તિનો વિકાસ, સંરક્ષણ તપાસ અને માનવીય શક્તિનો વિકાસ, બાધારહિત વાતાવરણ, બેરોજગારી ભથ્થું, વિકલાંગ કર્મચારીઓ માટેની વિશેષ વીમા યોજના તથા ગંભીર અને વિકલાંગતાથી પીડાતી વ્યક્તિઓ માટે રહેવાના કેન્દ્રોની સ્થાપના કરવી.

જોગવાઈઓ :

- ◆ વિકલાંગતા અટકાવવી અને તરત જ ઓળખ.
- ◆ શિક્ષણ
- ◆ કામધંધો (રોજગાર)
- ◆ કોઈ પણ જાતનો ભેદ નાબૂદ કરવો.
- ◆ હકારાત્મક કાર્યવાહી (વલણ)
- ◆ સામાજિક સુરક્ષા
- ◆ ફરિયાદોનો નિકાલ

કાયદાનો હેતુ :

- ◆ વિકલાંગતા અટકાવવી, વિકલાંગ વ્યક્તિઓના અધિકારોનું રક્ષણ, તેઓની તબીબી તપાસ સારસંભાળ, શિક્ષણ, તાલીમ તેઓને રોજગારી તથા વિકલાંગ વ્યક્તિઓનાં પુનઃ વસન માટે રાજ્ય સરકારની ફરજો નક્કી કરવી.
- ◆ વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે બાધારહિત વાતાવરણ સર્જવું.
- ◆ વિકાસ અને લાભમાં વિકલાંગ વ્યક્તિ અને સામાન્ય વ્યક્તિની એક જ સરખી ભાગીદારી અને દરેક પ્રકારના ભેદભાવો દૂર કરવા.
- ◆ વિકલાંગ વ્યક્તિ પ્રત્યે અપરાધ દાખવનાર શોષણ કરનાર સામે કાયદાકીય પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપવો.
- ◆ વિકલાંગ વ્યક્તિને (સમાજની) મુખ્ય પ્રવાહમાં દાખલ કરવા માટે, ખાસ જોગવાઈઓ કરવી.
- ◆ વિકલાંગ વ્યક્તિઓ અંગેના અધિકારોને સારી સુરક્ષા આપવા માટે તેઓને એસસરખી તક મળે, તથા રાષ્ટ્રીય જીવનમાં તેઓના સહકાર મળી રહે તેવી રીતે તેઓને તૈયાર કરવા તથા તેઓને સામાજિક સંરક્ષણ આપવું.

અશક્તિ વ્યક્તિ કાયદો 1995ના ક્રિયાઓનું સ્તર

કમિશનર (વિકલાંગતા)

કેન્દ્રીય કક્ષા

કેન્દ્રીય મિલન સમિતિ

કમિશનર (રાજ્યકક્ષા) (વિકલાંગતા)

રાજ્ય સ્તરની મિલન સમિતિ

સમાજ કલ્યાણ અધિકારી

પુનઃ વસવાટ અધિકાર

સહાયક નિર્દેશક (વિકલાંગતા)

જિલ્લા કક્ષાની સમન્વય સમિતિ

વિષય : લાભ પામનાર વ્યક્તિ :

1. સંપૂર્ણ અંધ
2. અલ્પદૃષ્ટિ
3. મટી ગયેલ રક્તપિત્ત
4. અસ્થિવિષયક વિકલાંગતા
5. શ્રવણમંદ
6. મંદબુદ્ધિ
7. માનસિક બીમારી

પ્રકરણ 1, 2 અને 3માં વ્યાખ્યાઓ આપવામાં આવી છે અને કેન્દ્રીય અને રાજ્ય સમન્વય સમિતિની બાબતમાં સમજણ આપી છે.

અધ્યાય-4 : વિકલાંગતા અટકાવવી અને તેની તાત્કાલિક ઓળખ.

અધ્યાય-5 : શિક્ષણ (નિ: શુલ્ક શિક્ષણનો હક્ક)

અધ્યાય-6 : રોજગાર

અધ્યાય-7 : હકારાત્મક કાર્યવાહી

અધ્યાય-8 : અભેદભાવ

અધ્યાય-9 : તપાસ અને માનવશક્તિ વિકાસ

અધ્યાય-10 : વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટેની સંસ્થાઓની માન્યતા

અધ્યાય-11 : ગંભીરરૂપની વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ માટેની સંસ્થાઓ

અધ્યાય-12 : સામાજિક સુરક્ષા

અધ્યાય-13 : ફરિયાદ નિવારણ

અધ્યાય-14 : સંકિર્ણ ઉપસંહાર

આશય (મતલબ) :

દરેક રાજ્ય તથા કેન્દ્રશાસિત રાજ્યક્ષેત્રમાં અશક્ત વ્યક્તિ માટેનો કાયદો લાગુ કરવા માટે કેન્દ્ર તથા રાજ્ય કક્ષા ઉપર સમન્વય સમિતિ રચવામાં આવી છે. તથા કમિશનરોની નિમણૂક કરવામાં આવી રહી છે. વિકલાંગ વ્યક્તિ પણ હવે કાયદા પ્રમાણે માનવ અધિકારોનો ઉપયોગ કરી શકશે.

4.5.6 ઓટીઝમ, સેરેબ્રલ પાલ્સી, મંદબુદ્ધિ તથા તીવ્ર વિકલાંગતાથી પીડાતી વ્યક્તિઓના કલ્યાણ અર્થે રાષ્ટ્રીય ન્યાસ કાયદો (1999) (નેશનલ ટ્રસ્ટ ફોર વેલ્ફેર ઓફ પર્સન્સ વીથ ઓટીઝમ, સેરેબ્રલ પાલ્સી, મેન્ટલ રીટાર્ડેશન એન્ડ મલ્ટીપલ ડીસેબીલીટીઝ એક્ટ (1991))

સર્વે લોકો હવે જાણે છે કે કેટલીક વિકલાંગતાઓ એવી હોય છે કે જેમાં તાલીમ અને પુનઃવસન પછી જીવનભર સારસંભાળ રાખવાની જરૂરત રહે છે. વાલીઓના મનમાં હંમેશા એક સવાલ ઊભો રહે છે. અમારા પછી અમારા બાળકોનું શું થશે? રાષ્ટ્રીય અનામત કાયદો આ પ્રશ્નનો સચોટ જવાબ છે. ભારતમાં કૌટુંબિક બંધનો મજબૂત હોય છે અને બાળકો કુટુંબોની બંધનો મજબૂત હોય છે અને બાળકો કુટુંબોની સાથે જ રહેતા હોય છે. આ દેશમાં બાળકોની સંસ્થાઓને આશરે છોડી દેવામાં નથી આવતા એમ પણ કહેવાય છે, કહી શકાય છે કે ભારતમાં હજુ પણ સમાજ આધારિત પુનઃવસન થતું નથી. પુરાણકાળથી વિકલાંગ બાળકો ઘરમાં તથા કુટુંબ તથા કુટુંબના સ્વરૂપમાં જ રહે છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાંથી એકલ કુટુંબની પ્રણાલી થવાને કારણે વાલીઓ સામે હવે પોતાના પછી બાળકોની સાર સંભાળનો સવાલ એક મહાન મોટી સમસ્યાના રૂપમાં ઉભરી આવ્યો છે. રાષ્ટ્રીય અનામત કાયદામાં એવી જોગવાઈ છે કે અરજી કરનાર વાલીઓને નિમણૂક મળશે અને સંગઠન મારફત તેઓને રહેઠાણની સગવડ આપવામાં આવશે. જ્યાં સ્થળ, સ્ટાફ, ફર્નિચર, પુનર્વસન તથા તબીબી સગવડો સંબંધી અનામત દ્વારા નક્કી કરેલ ઓછામાં ઓછા સ્તરે કાયમ રહેશે.

ઓટીઝમ, સેરેબ્રલ પાલ્સી, મંદબુદ્ધિ અને તીવ્ર વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓના કલ્યાણ માટે સંબંધિત બાબતો ઉપર રાષ્ટ્રીય સ્તરવાળી સંસ્થાનું ઘડતર કરવાની જોગવાઈ પણ આ કાયદામાં છે.

હેતુ:

- ◆ અશક્ત વ્યક્તિને શક્ય હોય ત્યાં સુધી સ્વતંત્ર તથા પૂરું જીવન જીવવાને માટે અને પોતાના કુટુંબમાં તેની પાસે રહેવા માટે સબળ તથા શક્તિશાળી બનાવવા જોઈએ.
- ◆ અશક્ત વ્યક્તિઓને પોતાના કુટુંબમાં રહેવા માટે મદદ કરવા માટેની સગવડોને સબળ કરવી ઘટે.
- ◆ અશક્ત વ્યક્તિઓનાં કુટુંબમાં સંકટ સમયમાં જરૂરી સેવાઓ મેળવવા માટે સંગઠનોની નોંધણી કરવામાં મદદ કરવી.
- ◆ એવી અશક્ત વ્યક્તિઓની સમસ્યાઓનું સમાધાન કરવું કે જેને કુટુંબનો સહારો હોતો નથી.
- ◆ અશક્ત વ્યક્તિઓના માતા-પિતા અથવા રક્ષણ દાતાઓનું અવસાન થાય તેવા સંજોગોમાં સાર-સંભાળ તથા રક્ષણનાં ઉપયોગને ઉત્સાહિત કરવા.
- ◆ એવી અશક્ત વ્યક્તિઓને માટે રક્ષણકર્તા અને વાલીઓની નિમણૂક કરવા માટેની પ્રક્રિયા નક્કી કરવી.
- ◆ અશક્ત વ્યક્તિઓનાં માતા-પિતા અથવા રક્ષણદાતાઓનું અવસાન થાય તેવા સંજોગોમાં સાર-સંભાળ તથા રક્ષણનાં ઉપયોગને ઉત્સાહિત કરવા.

રાષ્ટ્રીય ટ્રસ્ટ કાયદો તેના કાર્યક્રમો (નેશનલ ટ્રસ્ટ એક્ટ પ્રોગ્રામ) વિશિષ્ટતાઓ

- ◆ શીખવા માટેનું યોગ્ય વાતાવરણ.
- ◆ સલાહ અને તાલીમ
- ◆ છાત્રાવાસ
- ◆ વ્યક્તિગત અને સામૂહિક રહેઠાણ
- ◆ રાહત અંગે મદદ, કુટુંબ સહાયતાની સેવા
- ◆ પોતીકી મદદનો સમૂહ
- ◆ રક્ષણહારની પસંદગી કરવા માટે સ્થાનિક સ્તરની પસંદગી

બીજી સંબંધકર્તા સરકારી નીતિઓ અને યોજનાઓ :

રાષ્ટ્રીય વિકલાંગ વિતીય અને વિકાસ નિગમ (નેશનલ હેન્ડીકેપ્ડ ફાઇનાન્સ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન) વિકલાંગ વ્યક્તિઓને ધંધો મળે તે માટે વધારે તકો મેળવી આપવા માટે ભારત સરકારે આ યોજના

શરૂ કરી છે. કોઈ પણ વિકલાંગ વ્યક્તિ ભારતીય હોય અને તેની ઉંમર 18 થી 55 વર્ષ વચ્ચેની હોય અને 40% અથવા તેથી વધુ રીતે વિકલાંગ હોય તે આ યોજના માટે આ યોજનાનો લાભ મેળવી શકે છે. અર્થાત્ પાત્રતા ધરાવે છે. વિકલાંગ વ્યક્તિઓને માટે પસંદ કરાયેલા કામો માટે આ યોજના અંતર્ગત લોન પણ મેળવી શકે છે. અશક્ત વ્યક્તિઓને સહાયક અંગ કે સાધનની ખરીદી માટે લગાવવા માટે મદદ કરવાની યોજના સાધન કે બીજી મદદરૂપ સામગ્રી રાહત દરે મળે તેવું ભારત સરકારનું લક્ષ્ય છે. અશક્ત વ્યક્તિઓની મદદ કરવી જરૂરી બની ગયું છે. આ યોજના અંતર્ગત માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિ સહાયક સાધન સામગ્રી તેમજ રોજિંદી જીવનની કુશળતા માટેની સામગ્રી મફતમાં મેળવી શકાય છે.

અશક્ત વ્યક્તિઓના પુનઃવસન હેતુ માટેનો રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ (નેશનલ પ્રોગ્રામ ફોર રિહેબીલીટેશન ઓફ પર્સન્સ વીથ ડીસેબીલીટીઝ) ભારત એક વિશાળ દેશ છે. તેમાં 29 રાજ્યો અને 6 કેન્દ્રશાસિત રાજ્યક્ષેત્રો છે. તેની વસ્તી 1 અબજ જેટલી છે. જેમાંથી 50 લાખ લોકો અશક્ત છે. આ વસ્તીના 75 ટકા લોકો ગામડામાં રહે છે. જ્યારે આ સગવડતાઓ શહેરના એરિયામાં મળતી હોય છે. જેને કારણે એક મોટો વર્ગ આ સગવડતાઓ મેળવી શકતો નથી.

આ કાર્યક્રમનો હેતુ એવો છે કે રાજ્ય, જિલ્લા, તાલુકા તથા ગ્રામ પંચાયતોના સ્તર ઉપર આધારીત રચના ઉપલબ્ધ કરાવી તે છે. તેમાં કેન્દ્ર ઉપર આધારિત અને કુટુંબ ઉપર આધારિત કાર્યક્રમોને ઉત્સાહ આપવો જોઈએ. અને કેન્દ્રની આર્થિક મદદથી રાજ્ય સ્તર ઉપર આ યોજના લાગુ કરી શકાય છે. આથી ગામડામાં રહેતા વિકલાંગોને પણ આ સેવા પ્રાપ્ત થઈ શકે તથા સમાજને અધિકાર પણ મળી શકે છે. આ કાર્યક્રમને લાગુ પાડવા માટે દેશના જુદા જુદા વિસ્તારોમાં 6 મિશ્ર પુનઃવર્સન કેન્દ્રો સ્થાપવામાં આવેલા છે.

અશક્ત વ્યક્તિઓ માટે જિલ્લા પુનઃવસન કેન્દ્ર :

દેશનાં જુદા-જુદા રાજ્યોમાં 107 જિલ્લાઓમાં જિલ્લા કેન્દ્રોની સ્થાપના સામાજિક ન્યાય અને અધિકાર મંત્રાલય ભારત સરકાર મારફતે ગામડાઓ સુધી પહોંચાડવા માટેનું ઉઠાવેલું એક પગલું છે. તેથી કેન્દ્રો ગણતરી કરશે, સહાયક અંગ અને ઉપકરણો લગાવાશે અને તેની દેખભાળ કરશે. વર્તમાન વિદ્યાલયોની સાથે સંપર્ક કરશે અથવા વિકલાંગ વ્યક્તિઓના શિક્ષણ અને તેઓ માટેની ધંધાકીય જરૂરિયાતોની તાલીમ આપવા માટે વિદ્યાલયની સ્થાપના કરશે. અડચણ વિનાનું વાતાવરણ સર્જવું આ યોજનાનો એક મુખ્ય હેતુ છે. જેમાં સડક, સાર્વજનિક ભવન અને વાહનવ્યવહારનો સમાવેશ થાય છે. આ યોજના હાલમાં જ દેશમાં રહેલા અશક્ત લોકોની કાર્યરત ઉપલી સંસ્થાઓ દ્વારા રાષ્ટ્રીય સ્તર ઉપર ચાલું કરી દેવામાં આવી છે.

મિશન મોડમાં વિજ્ઞાન અને ઉદ્યોગ સંબંધી ખાસ યોજનાઓ :

આ વિશિષ્ટ યોજનાઓ મુખ્ય હેતુ ગ્રામ્ય વિસ્તારના વિકલાંગો તરફ એક બાજુથી દેશી તથા પ્રભાવશીલ ઉપાયોથી પહોંચવું તથા બીજી તરફ તેઓના જીવનમાં વૃદ્ધિ તથા ગુણવત્તા નક્કી કરવા માટે તેઓને માટે એક ઉદ્યોગ સંબંધી વિકાસની સાથે ખભેખભા મેળવી ચાલવાનું છે. ભારત સરકાર આવી વિજ્ઞાન અને ઉદ્યોગને લગતી ખાસ યોજનાઓ સહાયતા આપે છે. જેને લઈને વિકલાંગ વ્યક્તિને સમાન તક મળે અને તેઓનો વિકાસ થાય. મંદબુદ્ધિ વ્યક્તિઓને કમ્પ્યુટરની મદદથી તાલીમ આપવાની આ ખાસ યોજનાને રાષ્ટ્રીય માનસિક વિકલાંગ સંસ્થા મારફત આર્થિક મદદ મેળવી છે. તેના અંતર્ગત 6 સોફ્ટવેર મારફત ક્રિયાશીલ શિક્ષણ અને સમાજમાં સ્વતંત્ર રીતે રહેવાનું શીખવાડાય છે. આથી એ ફલિત થાય છે કે આમ વિશ્વાસ ખોટો સાબિત થયો કે બૌદ્ધિક રૂપે વિકલાંગ વ્યક્તિ કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ નથી કરી શકતો પરંતુ કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ કરવાથી વિકલાંગ વ્યક્તિનું આત્મ સમ્માન પણ વધે છે.

બૌદ્ધિક વિકલાંગ બાળકો માટે ખાસ શિક્ષણ :

એક વિકાસશીલ દેશમાં બૌદ્ધિક વિકલાંગ વ્યક્તિની બાબતમાં સંયુક્ત રાષ્ટ્રની ઉદ્દ્યોષણા દરેક માટે શિક્ષણ તે એક ઘણો મોટો પડકાર છે. સરકાર જુદી-જુદી યોજનાઓ હેઠળ આ પડકારનો સામનો કરી રહી છે. ટેકનિકલ દૃષ્ટિથી આવા બાળકો માટે જે પ્રયાસો શિક્ષણ માટે થાય છે તેની ઉપર જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાંથી ધ્યાન દેવું જોઈએ. જેવી રીતે કે પહેલાં કહેલ છે તેમ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિમાં અતિ અલ્પ માનસિક વિકલાંગતા ધરાવતાં બાળકોનાં અભ્યાસક્રમમાં સુધારો લાવી સામાન્ય શાળાઓમાં શિક્ષણ

આપી શકાય છે. જ્યારે જે બાળકો સામાન્ય શિક્ષણ મેળવવામાં અશક્તિમાન છે. તેઓને ખાસ વિદ્યાલયોમાં ક્રિયાશીલ શિક્ષણ આપવું જોઈએ. ગંભીર રીતે માનસિક વિકલાંગતા ધરાવતા બાળકોને તથા એવા સ્થળો ઉપર રહેતા બાળકોને માટે કે જ્યાં શાળાઓ નથી તેઓના ઘરે જ નિર્દેશન/તાલીમ/આપવી જોઈએ.

વિકલાંગ બાળકો માટે સમૂહ શિક્ષણ યોજના (આઈ.ઈ.ડી.સી.)ને માનવ સંસાધન વિકાસ મંત્રાલયે લાગુ કરી છે. વિકલાંગ બાળકોને યોગ્ય શિક્ષણ આપવાને માટે તાલીમ પામેલ શિક્ષકોને સામાન્ય શિક્ષકો આ કાર્યમાં મદદગાર થાય છે.

રાષ્ટ્રીય મુક્ત વિદ્યાલયમાં (નેશનલ ઓપન સ્કૂલ) મફત શિક્ષણ માટેનો એક કાર્યક્રમ છે. જેમાં બૌદ્ધિક રૂપમાં વિકલાંગ બાળકો દાખલ થાય છે. સીમારેખા સુધીની બૌદ્ધિકતાવાળા ઓછા કરાયેલા અભ્યાસ ક્રમમાં પોતાને ઘેર જ ભણી શકે છે અને તેમાં ધંધા અંગેનું શિક્ષણ આપવાની યોજના છે. જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષણ કાર્યક્રમ (ધી ડિસ્ટ્રિક્ટ પ્રાયમરી એજ્યુકેશન પ્રોગ્રામ) પ્રાથમિક શિક્ષણનું સાર્વજનીકરણ તરફ એક મહાન પગલું છે. જેમાં ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકોને દાખલ કરવામાં આવે છે. તથા ઘણા જિલ્લાઓમાં આ કાર્યક્રમ હાલ ચાલુ છે. એક જ સરખા શિક્ષણની ભાવના માન્યતા આજે જગતભરમાં ફેલાયેલી છે.

સમાજ આધારિત કાર્યક્રમ :

ભારત માટે આ માન્યતા નવી નથી કારણ કે, અહીં બાળકો કુટુંબમાં રહેતા હોય છે અને જ્યારે જરૂરિયાત ઉભી થાય તો પાડોશી પણ કુટુંબને મદદ કરે છે. નાણાંકીય મદદ તથા ગામનાં સ્થાનિક નેતાને અધિકાર આપીને આ કાર્યક્રમને રચનાત્મક રીતે બનાવાયો છે.

બૌદ્ધિક અશક્ત વ્યક્તિઓને ધંધાકીય તાલીમ તથા રોજગાર :

જે દરેકને માટે હોય છે. શિક્ષણ અને પુનઃવસનનું અંતિમ લક્ષ્ય તો આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર થવું તે હોય છે. બાલ્યાવસ્થા થી યુવાવસ્થા સુધી અભ્યાસક્રમનો મુખ્ય અંશ વ્યક્તિગત આત્મ સ્વતંત્રતા, સામાજિક શક્તિ તથા આર્થિક સ્વતંત્રતા રહે છે. એથી ધંધાકીય તાલીમ તથા રોજગારને મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. પ્રથમ વ્યવસાયિક શાળા કાર્યક્રમનો જ વિસ્તાર થતો હતો. બાળકોને ભરતગૂંથણ તથા એવી પ્રણાલીગત કૌશલ્યો શીખવવામાં આવતા હતા. જેની બજારમાં કોઈ માંગ હતી નહીં અને એવી વસ્તુઓને વિકલાંગોને સહાય કરવા માટે વેચવામાં આવતી હતી. હવે આ પ્રવાહ બદલાયો છે અને યોગ્યતાના સ્તરના આધાર ઉપર તાલીમ અને રોજગાર આપવાનો વિચાર કરવામાં આવે છે. આ રીતે અતિ અન્યથી લઈને ગંભીર રીતે માનસિક વિકલાંગતાના આધારે ધીમે-ધીમે ખુલ્લી રોજગાર વ્યવસ્થા આશ્રયવાળા રોજગાર અને સ્વરોજગારની વ્યવસ્થાન ઉત્સાહ આપવામાં આવે છે. સરકારે શારીરિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓને રોજગારમાં ૩ ટકા આરક્ષણ (અનામત) આપેલ છે. પરંતુ માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિને હજું સુધી કોઈપણ પ્રકારનું આરક્ષણ આપેલ નથી. તો પણ પદ્ધતિ સહાયતા તથા એન.એચ.એફ.ડી.સી. દ્વારા મળતી સહાયથી હકારાત્મક ફેરફારો જોવા મળેલાં છે.

ઉપર કહેલ બધા કાર્યક્રમો વિકલાંગો માટેના છે. સ્વાસ્થ્ય મંત્રાલયની જુદી-જુદી યોજનાઓ મારફત ભારત સરકાર વિકલાંગતાને રોકવા માટેના પ્રયાસ કરી રહી છે. આ યોજનાઓમાં જનજાગૃતિ ટીકાકરણ, પલ્સ પોલિયો નિવારણ તથા ઓળખ માટે પી.એચ.સી. ડોક્ટરો તથા નિરાલા સ્તરના કાર્યકર્તાઓને તાલીમ તથા બૌદ્ધિક રૂપે વિકલાંગ બાળકોમાં ખેંચ તથા તેને લગતી સમસ્યાઓની સારવાર અને ઉપયોગો સામેલ છે. વ્યવસાયિકો અને વાલીઓને તાત્કાલિક હસ્તક્ષેપની પદ્ધતિઓની તાલીમ આપીને આ પરિસ્થિતિ બગડે નહીં તે રીતે બચાવવામાં મદદ મળે છે.

સ્વાધ્યાય :

1. વર્ણન કરો.

1. આઈ.એલ.એ. 1912
2. એમ.એચ.એ. 1987
3. આર.સી.આઈ. 1993

4. પી.ડી.એક્ટ 1995

5. એન.ટી.એ. 1999

2. ભારતીય પુનઃવર્સન પરિષદના કાર્યોનું વર્ણન કરો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

3. રાષ્ટ્રીય ન્યાય અધિનિયમની જરૂરિયાતોનું વર્ણન કરો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

4. MOSJEનું પૂરું નામ લખો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

5. વિકલાંગ વ્યક્તિ માટેની વિવિધ યોજનાઓ અને સરકારી નીતિઓ લખો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

4.6 Documentalions of Assessment result, interpretaction report writing, Implications of Assessment Outcomes for Community Living

---

નિવેદનપત્રક (Report Cards) :

વિશિષ્ટ શિક્ષણમા મૂલ્યાંકન અથવા માપનનાં પરિણામો અર્થપૂર્ણ તેમજ સાર્થક હોવાનું વિચારવામાં આવે છે. જ્યારે આ મૂલ્યાંકન પરિણામો વિવિધ ઉપયોગકર્તાઓ જેમ કે વિદ્યાર્થીઓ, વાલીઓ, શિક્ષકો, સંચાલકો, વ્યવસ્થાપકો વગેરેને પૂરાં પાડવામાં આવે છે. તેથી તે અત્યંત આવશ્યક બની જાય છે કે મળેલ પરિણામોનો જે અહેવાલ તૈયાર કરવામાં આવે છે તે અર્થપૂર્ણ, સમજવા માટે યોગ્ય તેમજ ઉપયોગી હોવા જોઈએ.

4.6.1 મૂલ્યાંકન અહેવાલના મુખ્ય પાસાઓ અને વિભાગો (Components of Assessment Report)

જો કે મૂલ્યાંકન અહેવાલનું સ્વરૂપ શાળા-શાળાએ, વ્યક્તિ-વ્યક્તિએ ઉપકરણ-ઉપકરણના સંદર્ભમાં અલગ હોઈ શકે છે. પરંતુ તે સ્વરૂપના વિવિધ વિભાગો મૂળભૂત રીતે સમાન જ હોય છે. કોઈપણ મૂલ્યાંકન અહેવાલ લેખનના મુખ્ય ઘટકો હોય છે તેની ચર્ચા નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવેલ છે.

(1) વિદ્યાર્થીઓની પાશ્વભૂમિકા (Students Background)

મૂલ્યાંકન અહેવાલનું પહેલું ઘટક સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થીઓની માહિતીના સંદર્ભમાં હોય છે. આ માહિતી-વિદ્યાર્થીનું નામ, તેમની વય, જન્મ તારીખ, માતા-પિતા તેમજ ભાઈ-બહેનો સંબંધી માહિતી, ઘરનું વાતાવરણ, વિદ્યાર્થીનું શિક્ષણ, સ્વાસ્થ્ય, ઐતિહાસિક વિકાસ, સામાજિક વર્તનો વગેરે હોય છે. આ માહિતીનો અહેવાલ તૈયાર કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વિદ્યાર્થીઓને વાસ્તવિક વ્યક્તિના રૂપમાં દર્શાવવાનો છે.

(2) ઉલ્લેખન વર્ણનનાં કારણો (Reason of Referral)

વિદ્યાર્થીઓનાં કેટલાંક એવાં વિશિષ્ટ વર્તનો હોય છે જેનો સંબંધ માતા-પિતા અથવા શૈક્ષણિક વ્યવસાયો સાથે હોય છે. તેનો અહીં ઉલ્લેખ કરવો ઘણો જ જરૂરી છે. આ આરોપના કારણોનો ઉલ્લેખ કરતી વખતે અહેવાલ વાંચનારને આરોપોના કારણોના સંબંધમાં વિશેષ વિવરણ આપવું જોઈએ. વ્યવહારના અસ્યષ્ટ તેમજ વર્ગમાં અયોગ્ય વર્તન અથવા ભણવામાં નબળા વગેરે થી વાંચનારને કશું જ સ્પષ્ટ થઈ શકતું નથી. કોઈ સ્પષ્ટ માહિતી મળતી નથી.

(3) કસોટી પર્યાવરણ (Testing Environment)

કસોટી અહેવાલમાં એ બાબતોનો પણ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે કે ક્યારે, ક્યાં, કઈ પરિસ્થિતિઓમાં મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું છે. કસોટી પર્યાવરણમાં તે ભૌતિક પરિસ્થિતિઓનું વર્ણન કરવું જોઈએ કે કસોટીનું સ્થળ કયું હતું? અર્થાત્ કસોટી શાંત ઓરડામાં લેવામાં આવી અથવા વિશાળ ખંડમાં લેવામાં આવી અથવા ભોંયરાના ઓરડામાં લેવામાં આવી. આ સાથે તે પણ ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ કે વિદ્યાર્થીઓને કસોટી માટે કઈ રીતે પ્રેરિત કરવામાં આવ્યા તથા તેઓને મનોવૈજ્ઞાનિક રીતે કઈ રીતે તૈયાર કરવામાં આવ્યા.

(4) ઉપયોગમાં લીધેલ કસોટીની વિગતો (Description of tests used)

કસોટી અહેવાલમાં મૂલ્યાંકન માટે ઉપયોગમાં લીધેલ કસોટીનું પણ વર્ણન કરવું જોઈએ. અર્થાત્ કસોટીના ઉદ્દેશ, કસોટીના મુખ્ય ગુણ, તકનીકી વિશેષતાઓ માપનની ખામીઓ વગેરેનો ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ. પરંતુ આ દરેકનું વર્તન એટલું વિગતે ન કરવું જોઈએ કે જેથી વાંચનાર વ્યક્તિ ભ્રમમાં પડી જાય.

(5) કસોટીનું પરિણામ (Test Results)

અહેવાલના આ વિભાગમાં કસોટી બાદ, પ્રાપ્ત પરિણામોને સંખ્યાત્મક સ્વરૂપમાં દર્શાવવામાં આવે છે. અર્થાત્ સંપૂર્ણ કસોટી અથવા તેના વિવિધ પેટાવિભાગોમાં પરીક્ષાર્થીએ જે ગુણ અથવા ગ્રેડ/કક્ષા પ્રાપ્ત કરી હોય તેનું વર્ણન આપવામાં આવે છે. વિવિધ પ્રકારના પ્રાપ્તક જેમ કે જો મુખ્ય પ્રાપ્તક (Mastery Socoress) શતાંશસ્થ (Precentiles) વગેરેને આ ભાગમાં સંખ્યાત્મક સ્વરૂપમાં જ દર્શાવવામાં આવે છે. પરીક્ષણ માટે ઉપયોગમાં લીધેલ કસોટી, ઉત્તરપત્ર, ગુણાંકન ચાવી વગેરે કે જેનો અહેવાલ લેખન તૈયાર કરવા માટે ઉપયોગ કરેલ હોય તેને અહેવાલના પરિશિષ્ટ વિભાગમાં દર્શાવવામાં જોઈએ.

(6) કસોટીનું અર્થઘટન (Test Interpretation)

કસોટી બાદ પ્રાપ્ત કસોટી પરિણામોનું અર્થઘટન સ્પષ્ટ તેમજ સરળ સ્વરૂપમાં કરવું જોઈએ. અર્થઘટનમાં દર્શાવેલ વ્યાખ્યાઓ, વર્ણન વગેરે અર્થ દર્શાવે તેવા અર્થસભર હોવા જોઈએ તથા તે સ્વરૂપમાં હોવા જોઈએ કે વિદ્યાર્થીના વર્તન કઈ રીતે કયા સ્વરૂપે થઈ રહ્યું છે.

(7) કસોટીની ભૂલો (Test Error)

અહેવાલ લેખન તે હકીકતોની પણ ઓળખ કરવી જોઈએ. જો કસોટીમાં ખામીઓ ઉત્પન્ન

કરી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે જે સંબંધિત વિદ્યાર્થી, કસોટી આપતી વખતે ચોરી કરવી, ત્રાંસી-તીરછી નજરે જોતાં હોય તે નિશ્ચિતપણે કસોટી સમયે સંબંધી સમસ્યાઓ/ખામીઓ ઉદ્ભવવાની સંભાવના રહે છે. આથી તેનું વર્ણન અહેવાલમાં સ્પષ્ટ રીતે કરવું જોઈએ. જેથી જે કોઈ વ્યક્તિ અહેવાલનો ઉપયોગ કરે તે પ્રાપ્ત પરિણામોનું અર્થઘટન સારી રીતે કરી શકે.

(8) સૂચનો (Recommendation)

અહેવાલ તૈયાર કરનારે અંતમાં એવી કેટલીક વિચાર કરવા યોગ્ય હકીકતો અથવા ક્રિયાઓને ભલામણ સ્વરૂપે રજૂ કરવી જેથી અભ્યાસ કરનાર તેના પર વિચાર કરી શકે. આ ભલામણ સ્થળ સંબંધી શિક્ષણકાર્ય સંબંધી અથવા વિષયવસ્તુ વગેરે સંબંધી પણ હોઈ શકે.

4.6.2 અહેવાલ લેખનમાં સમસ્યાનાં ક્ષેત્રો (Problem Areas in Report Writing)

કેટલાક સંશોધકોએ મૂલ્યાંકન અહેવાલના સંદર્ભમાં કેટલીક ભૂલો નોંધેલ છે જે સામાન્ય રીતે મૂલ્યાંકન અહેવાલોમાં જોવા મળે છે. ટેલેન્ટે (1981) આવી કેટલીક ખામીઓને વિવિધ વર્ગો જેમ કે વિષય વસ્તુ સાથે સંબંધિત સમસ્યાઓ, અર્થઘટન, દિશાસૂચક તથા પ્રચાર-પ્રસારના સંદર્ભમાં વર્ગીકૃત કરેલ છે.

(1) વિષયવસ્તુ સંબંધી સમસ્યાઓ :

મૂલ્યાંકન અહેવાલના વિષયવસ્તુમાં સમાવિષ્ટ મુશ્કેલીઓ જ વિષયવસ્તુની સમસ્યાઓ છે. તે મુખ્યત્વે લઘુ-પ્રાસંગિકતા અનાવશ્યક પુનરાવર્તનો આરોગ્ય મહત્ત્વ તેમજ અયોગ્ય નિદાન તેમજ ભલામણો વગેરે છે. લઘુ-પ્રાસંગિકતાઓનો અર્થ એ વીધાનોલ કે જેને અહેવાલમાં સમાવિષ્ટ કરવાની આવશ્યકતા નથી હોતી. ઉદાહરણ તરીકે એક પ્રતિચારક કહે છે કે, 'વિદ્યાર્થીના વાળ વાંકડિયા તેમજ ચપટી જીભ છે' અહેવાલમાં બિનજરૂરી રીતે માહિતીનું પુનરાવર્તન પણ ન હોવું જોઈએ. ક્યારેક ક્યારેક મહત્ત્વપૂર્ણ તેમજ આવશ્યક માહિતીઓને અહેવાલમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં જ નથી આવતી. અયોગ્ય મહત્ત્વનો અર્થ એ અર્થહિત તેમજ બિનમહત્ત્વ માહિતી જેને અહેવાલમાં મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું હોય. અહેવાલ લેખન દ્વારા જે નિદાન તેમજ ભલામણો-સૂચનો દર્શાવવામાં આવ્યા હોય તે પ્રાપ્ત મૂલ્યાંકન માહિતીના સંદર્ભમાં જ હોવી જોઈએ. દર્શાવેલ ભલામણો કલ્પના પર આધારિત પણ ન હોવા જોઈએ.

(2) અર્થઘટન સંબંધી સમસ્યાઓ (Problems of Interpretation)

અહેવાલ લેખન મૂલ્યાંકન માહિતીના આધારે અર્થઘટન રજૂ કરે છે. તેમ છતાં એ વાતની સંભાવના રહે છે કે તે માહિતીના અર્થઘટનમાં મર્યાદા આવી શકે છે. મોટેભાગે આ અર્થઘટન સંબંધી ખામીઓ અતિશયોક્તિપૂર્ણ વિચારણા, અવર્ગીકૃત ચિંતન તથા અયોગ્ય ભેદને કારણે ઊભી થાય છે. અતિશયોક્તિપૂર્ણ ભૂલો ત્યારે ઉદ્ભવે છે જ્યારે અહેવાલ લેખન અહેવાલના ઉયોગકર્તાઓની હકીકતો સાથે સંબંધિત અભિપ્રાયોમાં તફાવત ન તારવી શકે ત્યારે ઊભી થતી ભૂલો છે. અયોગ્ય ભેદનો અર્થ અહેવાલ લેખન દ્વારા કોઈપણ પ્રકારનો ભેદ રાખ્યા સિવાય અર્થઘટન તેમજ તારણોનું અતિશયોક્તિપૂર્ણ, સામાન્યીકરણ કરી દેવામાં આવે છે તે છે.

(3) અભિમુખતાની સમસ્યા (Problems of)

મોટેભાગે અહેવાલ લેખનની સૈદ્ધાંતિક અભિમુખતા અથવા માન્યતાઓ અહેવાલ લેખનને પ્રભાવિત કરે છે. અભિમુખતા સંબંધી સમસ્યાઓ ન તો વ્યાવહારિક હોય છે ન તો ઉપયોગી, તે આત્મદર્શનપૂર્ણ, અતિ અધિકારપૂર્ણ કસોટી અભિમુખતા અથવા વિદ્યાર્થી અભિમુખતા, અતિ સૈદ્ધાંતિક તથા અતિ અમૂર્ત હોય છે (ટેલેન્ટ 1980).

(4) માહિતીનાં પ્રત્યાયનની સમસ્યાઓ (Problems of Communication)

શ્રેષ્ઠ મૂલ્યાંકન પરિણામ એવી પરિસ્થિતિમાં બિન ઉપયોગી બની જાય છે, જ્યારે તેને વાચકગણ સુધી યોગ્ય સ્વરૂપમાં પહોંચાડવામાં નથી આવતા. એક અસરકારક અહેવાલ લેખન માટે

પર્યાપ્ત લેખન માહિતી સંચારનું કૌશલ્ય હોવું જરૂરી છે. એક સારું અહેવાલ લેખન આશ્વાસન પૂરું પાડે છે કે મૂલ્યાંકન અહેવાલ વાંચન યોગ્ય, અર્થપૂર્ણ તેમજ ઉપયોગી છે. ટેલેન્ટે (1980) મૂલ્યાંકન અહેવાલ લેખનનાં માહિતીના પ્રત્યાયન સંબંધી નીચેની સમસ્યાઓ દર્શાવેલ છે.

(1) અયોગ્ય શબ્દોનો ઉપયોગ (Inappropriate word usages)

- ◆ વિશિષ્ટ તેમજ વાસ્તવિક ભાષાનો ઉપયોગ કરવો નહીં કે સામાન્ય ભાષાનો
- ◆ બિનજરૂરી રીતે બહુ ઉચ્ચારિત શબ્દોનો ઉપયોગ ન કરવો.
- ◆ અયોગ્ય અથવા કૃત્રિમ ભાષાની અવગણના કરો.
- ◆ સરળ તેમજ સમજી શકાય તેવી ભાષાનો ઉપયોગ કરો.
- ◆ પરંપરાગત વાક્યની અવહેલના કરો.

(2) દ્વિઅર્થી, અસ્પષ્ટ ભાષા

- ◆ અસ્પષ્ટ તેમજ અયોગ્ય ભાષાનો ઉપયોગ ન કરો.
- ◆ મનોતાર્કિક ભાષાનો ઉપયોગ ન કરો. માત્ર વ્યવહારું ભાષાનો જ ઉપયોગ કરો.
- ◆ નવી તેમજ બિનમાળખાગત રીતોનો ઉપયોગ ન કરો.
- ◆ અર્થહીન શબ્દો તેમજ વ્યાકરણ સંબંધિત કઠિન શબ્દોનો ઉપયોગ ન કરો.
- ◆ અને કાર્થી વાક્યોનો ઉપયોગ ન કરો.

(3) અત્યંત વિસ્તૃત અહેવાલ ન લખો.

- ◆ તૈયાર કરવાનો અહેવાલ સારાંશ ધરાવતો તેમજ પ્રાસંગિક હોવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલ વધુ પડતી શબ્દજાળથી મુક્ત હોવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલમાં બધી જ માહિતી સમાવ્યા બાદ જ અહેવાલને અંતિમરૂપ આપી પૂર્ણ કરવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલને બિનજરૂરી લાંબો કરવાનું ટાળો.

(4) વધુ ટેકનિકલ તથા જટિલ અહેવાલ :

- ◆ સરળ તેમજ મૂર્ત સામગ્રીને સમજવાનું સરળ બને છે.
- ◆ ગૂઢાર્થ સાથેના તેમજ ટેકનીકલ શબ્દ પ્રયોગ ધરાવતા લખાણને ટાળો.
- ◆ અધિક પ્રલેખન અહેવાલને અત્યંત ટેકનિકલ બનાવી દે છે.

(5) લેખનશૈલી (Style)

- ◆ અહેવાલમાં આંતરિક તેમજ સાહિત્યિક ભાષાનો ઉપયોગ ન કરવો.
- ◆ અહેવાલમાં અલંકારિક ભાષાથી બચવું જોઈએ.
- ◆ અનુસાહિત તેમજ અવૈયક્તિક બન્યા સિવાય તમે ટૂંકમાં અભિવ્યક્ત કરો.

(6) ગોઠવણી (Organization)

- ◆ અહેવાલ સંબંધિત તેમજ સંગઠિત હોવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલ પૃથક સ્વરૂપે ન હોવો જોઈએ. એટલે કે ટુકડાઓમાં વહેંચાયેલો ન હોવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલનો પ્રત્યેક ફકરો આંતર સંબંધિત ન હોવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલનો પ્રત્યેક ઘટક અથવા ભાગ યોગ્ય ક્રમમાં હોવો જોઈએ.
- ◆ અહેવાલ હંમેશા મુખ્ય વસ્તુના સંદર્ભમાં હોવો જોઈએ.

(7) સંકોચ (Headging)

- ◆ અહેવાલ લેખન સૂચનો, ભલામણો લખવાંમા પરંતુ નિશ્ચિત સૂચનો લખવાં.

- ◆ જે પણ પરિણામ/તારણ રજૂ કરવામાં આવે તે આત્મવિશ્વાસ પૂર્વક તથા તાર્કિક ક્રમમાં હોવો જોઈએ.

સ્વાધ્યાય :

1. મૂલ્યાંકન અહેવાલના મુખ્ય પાસાઓ સમજાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

2. અહેવાલ લેખનમાં સમસ્યાનાં ક્ષેત્રો લખો.

.....

.....

.....

.....

.....

4.7.2 બધાંજ પ્રશ્નોના જવાબ આપો.

1. એસેસમેન્ટની વ્યાખ્યા લખો.

આકારણી એટલે વ્યક્તિના આસપાસના વાતાવરણની માહિતી એકઠી કરીને તેની સમરથા દૂર કરવી.

- ◆ વેલેસ, લારસન અને એલ્કસનીન (૧૯૮૨):-

આકારણી એટલે એવી પ્રક્રિયાના સંદર્ભમાં છે કે જેમાં માહિતી એકત્રીકરણ કરી તેનું વિશ્લેષણ કરી નાખવું કે જેથી કરીને સૂચનારૂપે, વહીવટી સ્વરૂપે અથવા માર્ગદર્શિકા રૂપે વ્યક્તિ-વ્યક્તિઓ માટેના નિર્ણયો લઈ શકાય.

2. વિકલાંગ વ્યક્તિ માટે મૂલ્યાંકનનું મહત્ત્વ તમારા શબ્દોમાં લખો.

- ◆ વિકલાંગ બાળકોનું વર્તમાન સ્તર
- ◆ બાળકનો વ્યાવસાયિક આગળનો કાર્યક્રમ બનાવવા માટે.
- ◆ બાળકનો શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ ઘટવા માટે.

3. સ્કૂલથી કાર્ય સુધીની સ્થાળાંતરના સ્ટેજ સમજાવો.

- (1) શાળા સમયમાં યોગ્ય દિશાનિર્દેશ
- (2) સ્થાળાંતરણની યોજના.
- (3) અર્થપૂર્ણ રૂપથી કોઈ વ્યવસાયનું સ્થાન શોધવું.
- (4) નોકરી/જોબ લીધા પછી કાર્ય સ્થળ પર તપાસ કરવી.

4. સ્થાળાંતરની યોજના માટે મંદબુદ્ધિ બાળક માટેની જરૂરી કૌશલ્યો લખો.

- (1) બૌદ્ધિક કૌશલ્ય
- (2) વ્યક્તિગત કૌશલ્ય
- (3) સામાજિક કૌશલ્ય

- (4) આવેગિક કૌશલ્ય
- (5) સાંવેદનિક સ્નાયવીક કૌશલ્ય
- (6) સુરખા કૌશલ્ય
- (7) વર્ક આધારિત કૌશલ્ય
- 5 મંદબુદ્ધિ બાળકો માટેનું વોકેશનલ ટ્રાન્જેક્શન મોડલ સમજાવો.
NIMH - Tranjection Model (Page - 61)
- 6 BASAL - MR નું પૂરું નામ આપો.
The Behavioral Assessment scales for Adult living mental Retardation.
- 7 VAPS નું પૂરું નામ આપો.
વોકેશનલ એસેસમેન્ટ પ્રોગ્રામિંગ સિસ્ટમ
- 8 BASAL-MR શું છે ? તેની વિગતે ચર્ચા કરો.
BASAL-MRની વ્યાખ્યા, ફુલફોર્મ
BASAL-MR Part A/B
Scoring (part A/B)
- 9 VAPS નો મુખ્ય ઉપયોગ શું છે અને તેમાં VAPS ટૂંકમાં ચર્ચા કરો.
એ એક એસેસમેન્ટ ટુલ્સ છે. જેના દ્વારા મંદબુદ્ધિ બાળકો દ્રવ્યવસાયિક તાલીમ માટે તૈયાર કરતાં પહેલાં બાળકો નું (એસેસમેન્ટ) આકારણી થાય છે. અને જેના દ્વારા બાળકોને કેવી વ્યવસાયિક તાલીમ આપવી છે તે નક્કી કરી શકાય છે.
- 10 RGI ભારતીય પુનઃવર્સન પરિષદના કાર્યોનું વર્ણન કરો.
નોંધણી
પરીક્ષાનું નિરીક્ષણ
પુનઃવર્સન વ્યાખ્યાયિકા માટે ભારતમાં વિશ્વવિદ્યાલય દ્વારા મળતી યોગ્યતાને માન્યતા આપવી.
ભારતની બહારની સંસ્થાઓ દ્વારા અપાતી યોગ્યતાને માન્યતા આપવી.
નવી સંસ્થાઓને માન્યતા આપવી.
માન્યતા પરત ખેંચી લેવી.
શિક્ષણનું ઓછામાં ઓછું સ્તર.
નોંધ કરાયેલા વ્યક્તિઓના વિશેષાધિકારો
રજિસ્ટરની દેખભાળ.
- 11 રાષ્ટ્રીય ન્યાય અધિનિયમની જરૂરિયાતોનું વર્ણન કરો.
રાષ્ટ્રીય ન્યાય અધિનિયમ અંગત વિકલાંગતાનો સમાવેશ.
તેમજ વિવિધ વિકલાંગતા વાળા બાળકોને માતા/પિતા ને મળતા લાભ. વગેરેની ચર્ચા કરવી.
રાષ્ટ્રીય ન્યાય અધિનિયમ અંગત વિકલાંગતાનો સમાવેશ.
- 12 MOSTEનું પૂરું નામ લખો.
Ministry of social justice is empowerment.
- 13 વિકલાંગ વ્યક્તિ માટેની વિવિધ યોજનાઓ અને સરકારી નીતિઓ લખો.
◆ નેશનલ હેન્ડીકેપ્ટ ફાઈનાન્સ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન.
◆ અશક્ત વ્યક્તિઓ માટે જિલ્લા પુનઃવર્સન કેન્દ્ર
◆ મિશન મોડમાં વિજ્ઞાન અને ઉદ્યોગ સંબંધી ખાસ યોજનાઓ.
◆ બૌદ્ધિક વિકલાંગ બાળકો માટે ખાસ શિક્ષણ.

- ◆ સમાજ આધારિત કાર્યક્રમ
  - ◆ બૌદ્ધિક અશક્ત વ્યક્તિઓને ઘંધાકીય તાલીમ અને રોજગાર
- 14 વર્ણન કરો. Expand કરો
- 1 (I.L.A-1952) આઈ.એલ.એ - ૧૯૫૨
    - ◆ ઈન્ડિયન બુન્સી એક્ટ.
  - 2 M.H.A - 1987
    - ◆ મેન્ટલ હેલ્થ એક્ટ.
  - 3 આર.સી.આઈ. (૧૯૯૩)
    - ◆ રિહેબલીટેશન કાઉન્સીલ ઓફ ઈન્ડિયા.
  - 4 પી.ડી.એક્ટ-૧૯૯૫
    - ◆ પરસ વીથ ડીસેબલીટી એક્ટ - ૧૯૯૫
  - 5 એન.ટી.એ. (૧૯૯૯)
    - ◆ નેશનલ ટ્રસ્ટ એક્ટ. ૧૯૯૯
- 15 મૂલ્યાંકન અહેવાલનાં મુખ્ય પાસાઓ સમજાવો.
- ◆ વિદ્યાર્થીની પાશ્વે ભૂમીકા
  - ◆ ઉલ્લેખન વર્ણનના કારણો.
  - ◆ કસોટી પર્યાવરણ
  - ◆ ઉપયોગમાં લીધેલ કસોટીની વિગતો
  - ◆ કસોટીનું પરિણામ
  - ◆ કસોટી અર્થઘટન
  - ◆ કસોટીની ભૂલો
  - ◆ સૂચનો
- 16 અહેવાલ લેખનમાં સમરયાનાં ક્ષેત્રો લખો.
- ◆ વિષયવસ્તુ સંબંધી સમસ્યાઓ
  - ◆ અર્થઘટન સંબંધી સમરયાઓ
  - ◆ અભિમુખતાની સમરયા.
  - ◆ માહિતીના પ્રત્યાયનની સમરયાઓ

સૂચિત વાંચન સંદર્ભો

1. Teaching Pre-vocational social and recreational skill, D.S.E. (MR) Manual, First Published 2007, pp.59-61
2. માનસિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓની ઓળખ અને આકારણી, માનસિક વિકલાંગતા અંગે સામાજિક દ્રષ્ટિકોણ કુટુંબ અને સમાજમાં કાર્ય કરવા અંગે માર્ગદર્શન. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી (SESM-01, Block-3)
3. Tallent N. (1980) Report Writing in Special Education. New Jersey (Prentice Hall)
4. એલ.જી.એન્ડ ડેશ્વર, ડી.ડી. (૧૯૭૯) ટીચિંગ ધી લર્નિંગ ડિસેબલ્ડ એડોલેસન્ટ.
5. કાર્ટરાઈટ, જી.પી. કાર્ટરાઈટ, સી.એ. એન્ડ વોર્ડ, એમ.ઈ. (૧૯૮૯) એજ્યુકેટીંગ સ્પેશ્યલ લર્નર્સ. (૩એડી) બેલ્મોન્ટ:સીએ વોડસવર્થ

: રૂપરેખા :

- 5.1 પ્રસ્તાવના
- 5.2 ઉદ્દેશો
- 5.3 શૈક્ષણિક આકારણી
  - 5.3.1 માપન, આકારણી અને મૂલ્યાંકનનો અર્થ
  - 5.3.2 શૈક્ષણિક આકારણીની સંકલ્પના
  - 5.3.3 શૈક્ષણિક આકારણીનું કાર્યક્ષેત્ર
- 5.4 શૈક્ષણિક દેખાવને અસર કરતાં પરિબળો
  - 5.4.1 વ્યક્તિગત પરિબળ
  - 5.4.2 કુટુંબનું પરિબળ
  - 5.4.3 પર્યાવરણીય પરિબળ
- 5.5 આકારણીનાં પ્રકારો
  - 5.5.1 માનાંક-સંદર્ભ અને મૂલક-સંદર્ભ કસોટી
  - 5.5.2 સર્વગ્રાહી અને સતત આકારણી
  - 5.5.3 રચનાત્મક અને સત્રાંત આકારણી
  - 5.5.4 ઔપચારિક અને અનૌપચારિક આકારણી
  - 5.5.5 પરંપરાગત અને વૈકલ્પિક આકારણી
  - 5.5.6 દેખાવ આધારિત અને અભ્યાસક્રમ આધારિત આકારણી
- 5.6 શૈક્ષણિક આકારણીનાં સાધનો અને પ્રયુક્તિઓ
  - 5.6.1 અવલોકન
  - 5.6.2 સમાલાપ
  - 5.6.3 વિકાસાત્મક પરિમાણો
  - 5.6.4 પ્રમાણભૂત અને મૂલક-સંદર્ભ કસોટીઓ
  - 5.6.5 શિક્ષક નિર્મિત કસોટીઓ
- 5.7 આકારણીના વર્તમાન પ્રવાહો અને પડકારો
  - 5.7.1 સંરચનાવાદી અભિગમ અને મૂલ્યાંકન
  - 5.7.2 આકારણી/મૂલ્યાંકનમાં અનુકૂલન
- 5.8 સારાંશ
- 5.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
- 5.10 સૂચિત વાંચન સંદર્ભ

5.1 પ્રસ્તાવના

શિક્ષણ પ્રણાલી જેટલી જ મૂલ્યાંકન પ્રણાલી પ્રાચીન છે. ભારતીય શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં સૌ પ્રથમ જીવન કેળવણીને મહત્ત્વ આપવામાં આવતું હતું. ધનુર્વિદ્યા, અશ્વવિદ્યા, કુસ્તી જેવી કૌશલ્યવર્ધક બાબતોનું મૂલ્યાંકન પદ્ધતિસરની ક્રિયાત્મક કસોટી યોજાતી હતી. જેમ કે, ગુરુદ્રોણે લીધેલી પાંડવો અને કૌરવોની ધનુર્વિદ્યા પરીક્ષા અર્થાત્ વ્યક્તિનાં સામર્થ્યને કોઈપણ કૌશલ્યવર્ધક બાબત દ્વારા ચકાસવામાં આવતી. આ જ કાળમાં નૈતિક બાબતોની પણ ગુરુ પરીક્ષા લેતા. જેમ-જેમ શિક્ષણનો વ્યાપ વધતો ગયો તેમ-તેમ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન આવ્યું. શાસ્ત્રોના અધ્યયનમાં શાસ્ત્રાર્થ દ્વારા વ્યક્તિની સિદ્ધિનું માપ કાઢવામાં આવતું. જેમ કે શંકરાચાર્ય અને મંડનમિશ્ર વચ્ચે થયેલ શાસ્ત્રાર્થ. સમય બદલાતાં અધ્યયન નીપજનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે સામૂહિક પરીક્ષાઓ અનિવાર્ય બની. ઉદાહરણ તરીકે બોર્ડ અને યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓ, હાલ નોકરી માટે વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વ્યક્તિઓની પસંદગી કરવા માટે ઓનલાઇન પરીક્ષાઓનું પણ આયોજન કરવામાં આવે છે.

આમ, પરીક્ષા લેવી અને આપવી એ માનવનો સ્વભાવ છે. જે સ્વાભાવિક રીતે સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. જેમ કે, ગૃહિણી ભાત રાંધતી વખતે એક દાણો દબાવીને સમગ્ર ભાતનું પરીક્ષણ કરે છે. રોજબરોજનાં જીવનમાં પણ મૂલ્યાંકન સંકળાયેલ છે. એક શિક્ષક તરીકે આપણે ત્યાં સમયાંતરે સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન કે શૈક્ષણિક આકારણી કરવી જોઈએ. જેથી ઈચ્છિત લક્ષ્યોને સિદ્ધ કરી શકાય.

5.2 ઉદ્દેશો

આ એકમનાં અભ્યાસનાં અંતે તમે -

- ◆ માપન, આકારણી અને શૈક્ષણિક આકારણી (મૂલ્યાંકન)ની સંકલ્પના સ્પષ્ટ કરશો.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓનાં શૈક્ષણિક દેખાવને અસરકર્તા પરિબલોને સમજી શકશો.
- ◆ આકારણીનાં વિવિધ પ્રકારો વિષયક સમજ પ્રાપ્ત કરશો.
- ◆ વિવિધ પ્રકારનાં શૈક્ષણિક આકારણીનાં સાધનો અને પ્રયુક્તિઓની સમજ મેળવશો.
- ◆ આકારણીમાં રચનાત્મકવાદી અભિગમનો ખ્યાલ પ્રાપ્ત કરશો.
- ◆ આકારણીમાં અનુકૂલનની આવશ્યકતા સમજશો.

5.3 શૈક્ષણિક આકારણી

શૈક્ષણિક આકારણીની સમજ મેળવતાં પહેલાં માપન અને આકારણીનો અર્થ સમજવો જરૂરી બને છે. કારણ કે, આપણે મોટાભાગે માપન, આકારણી અને મૂલ્યાંકન શબ્દને ગમે તે રીતે ઉપયોગ કરીએ છીએ. પરંતુ આ ત્રણેય શબ્દો અર્થની દૃષ્ટિએ એકબીજાથી ભિન્ન છે. આથી આ શબ્દોનાં અર્થ જાણીએ તથા યોગ્ય જગ્યાએ તેનો ઉપયોગ કરવો એ એક શિક્ષક તરીકે આપણે ખ્યાલ મેળવીએ.

5.3.1 માપન, આકારણી અને મૂલ્યાંકનનો અર્થ

માપન (Measurement)

માનવ સંસ્કૃતિનાં વિકાસ સાથે પરસ્પર આપ-લેનાં વ્યવહાર માટે જીવન જરૂરિયાતની ચીજો માપવાની આવશ્યકતા ઊભી થતાં માનવે-લંબાઈ, સમય, વજન, ક્ષેત્રફળ અને ગરમી-ઠંડી માપવાની શરૂઆત કરી. મનુષ્ય જન્મથી મૃત્યુ સુધી-જન્મનોંધ, વજન, ખોરાકનું માપ, દવાની માત્રા, વાર, તારીખ, આયુષ્ય અને મરણનોંધ સુધી પરસ્પર મૂલ્યાંકનની જરૂર ઊભી થાય છે. તેમાં માપન જ મહત્ત્વનું ઘટક બને છે. આમ, જીવનમાં સેન્ટીમીટર, કિલોમીટર, લિટર, કિલોગ્રામ જેવાં સરળ અને ચોક્કસ ભૌતિક માપનની અનિવાર્યતા છે. તો બુદ્ધિઆંક, સિદ્ધિમાપન, રસ-વલણ-અભિયોગ્યતા અને વર્તનનો સૂક્ષ્મ અને જટીલ માપનની પણ અનિવાર્યતા જોડાઈ ગઈ છે. માપનની ચોક્કસાઈ અને વિશ્વસનિયતાનો માપનના આકાર, વસ્તુનાં સ્વભાવ-સ્વરૂપ અને પ્રકૃતિ ઉપર આધારિત છે. આમ, માપન એ માનવીના દેખાવનું સંખ્યાત્મક પાસું દર્શાવે છે અથવા તેના જ્ઞાન અને વર્તનની સંખ્યાત્મક માહિતી દર્શાવે છે.

આકારણી (Assessment)

આકારણી એ માપનથી વિશેષ બાબત છે. આકારણી સંખ્યાત્મક (Quantitative) અથવા ગુણાત્મક (Qualitative) વર્ણન છે. આ વર્ણનમાં કેટલાંક ચોક્કસ મૂલ્યવાન નિર્ધારણ હોય છે. શૈક્ષણિક સંદર્ભમાં

જોઈએ તો, વિદ્યાર્થીની સિદ્ધિઓ પરીક્ષાઓ/ગુણ/ગ્રેડીંગ કે પ્રમાણપત્ર આપીને આકારણી થઈ શકે છે.

મૂલ્યાંકન (Evaluation)

કોઠારી શિક્ષણપંચની દૃષ્ટિએ ‘મૂલ્યાંકન’માં ત્રણ શબ્દો નિહિત છે.

1. મૂલમ્ એટલે મૂળ. અધ્યેતાના સંદર્ભમાં મૂલમ્ એ ‘હેતુ’ છે.
2. મૂલ્યમ્ એટલે કિંમત. મૂલ્યાંકનના સંદર્ભમાં ‘હેતુઓની ઉપલબ્ધિ’ કહી શકાય, જે ખૂબ મૂલ્યવાન છે તેમજ આવકાર્ય છે.
3. અંકનમ્ એટલે ‘અંદાજ લગાવવો / આંકવું’ મૂલ્યાંકનના સંદર્ભમાં આ ‘સ્તરનિર્ધારણની પ્રક્રિયા’ કહી શકાય.

આમ, ‘મૂલ્યાંકન એટલે હેતુના ઉપલબ્ધિ સ્તરને નિશ્ચિત કરવાની પ્રક્રિયા’ એમ કહી શકાય.

ડૉ. કે. કે. કરકટના શબ્દોમાં કહીએ તો, ‘‘શૈક્ષણિક હેતુઓ કે અધ્યયન નિષ્પત્તિઓ અધ્યેતા પક્ષે કેટલે અંશે સિદ્ધ થયેલ છે તે જાણવાની પદ્ધતિસરની પ્રક્રિયાને મૂલ્યાંકન તરીકે ઓળખાવી શકાય.’’

5.3.2 શૈક્ષણિક આકારણીની સંકલ્પના

શૈક્ષણિક આકારણીની સંકલ્પના સમજવા માટે ‘શિક્ષણમાં આકારણી’ અને ‘શૈક્ષણિક આકારણી’ વચ્ચેનો તફાવત જાણવો જરૂરી બની જાય છે. આપણે બંને વચ્ચેનો તફાવત નીચે મુજબ સમજીએ.

શિક્ષણમાં આકારણી (Assessment of Education)	શૈક્ષણિક આકારણી (Educational Assessment)
<ul style="list-style-type: none"> ◆ અહીં આકારણી એક સંકુચિત ખ્યાલ છે. ◆ શિક્ષણમાં આકારણી મુખ્યત્વે હસ્તક્ષેપનનાં હેતુ માટે જ થાય છે. ◆ અહીં બાળકમાં અભ્યાસક પ્રવૃત્તિઓની સિદ્ધિઓની આકારણી ધ્યાન અપાય છે. ◆ અહીં બાળક માટેના વિશિષ્ટ હેતુઓને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. ◆ શિક્ષણમાં બાળકની આકારણી માટે ઉપયોગમાં લેવાતાં સાધનો અને પ્રયુક્તિઓની સંખ્યા ઓછી હોય છે. ◆ શિક્ષણમાં આકારણી શિક્ષક કે શિક્ષકોનાં જૂથ દ્વારા થાય છે. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ અહીં આકારણીને વિશાળ ખ્યાલમાં જોવામાં આવે છે. ◆ શૈક્ષણિક આકારણી દ્વારા બાળકનું નિદાન, હસ્તક્ષેપન અને આગળનાં ધોરણમાં અને નોકરીમાં સ્થાન આપી શકાય છે. ◆ અહીં બાળકનાં વિકાસના તમામ ક્ષેત્રો અંગે આકારણી થાય છે. ◆ અહીં શિક્ષણનાં મુખ્ય ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. ◆ શૈક્ષણિક આકારણી માટે વધુ પ્રમાણમાં સાધનો અને પ્રયુક્તિઓ ઉપલબ્ધ છે. ◆ શિક્ષક, મનોવૈજ્ઞાનિક, ઓડિયોલોજિસ્ટ, સ્પીચથેરાપિસ્ટ વગેરે જેવી તજજ્ઞોની ટીમ શૈક્ષણિક આકારણી કરે છે.

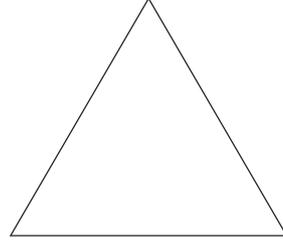
આમ, શિક્ષણમાં આકારણી કરતાં શૈક્ષણિક આકારણી વધુ વિશાળ અર્થ ધરાવે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો શૈક્ષણિક આકારણી એ શૈક્ષણિક મૂલ્યાંકન કહી શકાય. કારણ કે, મૂલ્યાંકનનાં જે લક્ષણો છે તે બધાં જ આપણે શૈક્ષણિક આકારણીમાં જોઈ શકીએ છીએ. આથી શૈક્ષણિક આકારણીને શૈક્ષણિક મૂલ્યાંકનની દૃષ્ટિએ નીચે મુજબ સ્પષ્ટ કરીએ.

ઉપરની આકૃતિ દર્શાવે છે કે માપન અને પરીક્ષણ એ મૂલ્યાંકનનો ભાગ છે, તે મૂલ્યાંકન નથી. માપ દ્વારા અध्येતા (વિદ્યાર્થી)ની સિદ્ધિનું સંખ્યાત્મક માપ મળે છે. પરીક્ષણ દ્વારા સમગ્ર વર્ગનાં સંદર્ભમાં અध्येતાની સ્થિતિ જાણી શકાય છે. આ સ્થિતિ જાણ્યા પછી વિષયનાં હેતુઓ અર્થાત અધ્યયન નિષ્પત્તિનાં સંદર્ભમાં અध्येતા ક્યાં ક્યાંશ ધરાવે છે? સમગ્ર વર્ગનો સંદર્ભમાં તે ક્યાં ઉભો છે? વગેરે જેવા પ્રશ્નો મૂલ્યાંકનકર્તાને થાય છે. તે ક્યાંશ દૂર કરવા ઉપચારાત્મક શિક્ષણ કાર્ય થાય છે, પુનઃ પરીક્ષા યોજાય છે, પુનઃ પરીક્ષણ થાય છે. આ સમગ્ર પ્રક્રિયા એટલે મૂલ્યાંકન. મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયામાં અध्येતાની સિદ્ધિનું માપન થાય છે. તે ઉપરાંત શિક્ષક, શિક્ષણ પદ્ધતિ, પાઠ્યપુસ્તક તેમજ શૈક્ષણિક સાધનોના અસરકારક ઉપયોગની ચકાસણી પણ થાય છે.

શિકાગો યુનિવર્સિટીના પ્રાધ્યાપક બેન્જામિન બ્લૂમે મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયાને સમજાવતો નીચે મુજબ ત્રિકોણ રજૂ કર્યો હતો.

શૈક્ષણિક હેતુઓ

અધ્યયન અનુભવો

મૂલ્યાંકન

ઉપર આપેલ ત્રિકોણ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે શૈક્ષણિક હેતુઓ તેમજ આ હેતુઓની સિદ્ધિ માટે પૂરા પાડવામાં આવતા અધ્યયન અનુભવો તેમજ અध्येતાઓના અપેક્ષિત વર્તન પરિવર્તનમાં કેટલી સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે તે જાણવા માટેની મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયા પરસ્પર ગૂંથાયેલી છે. આમ, મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયા એ હેતુકેન્દ્રી પ્રક્રિયા છે, વ્યાપક પ્રક્રિયા છે તેમજ અध्येતાના સર્વાંગી વિકાસને માપે છે.

5.3.3 શૈક્ષણિક આકારણીનું કાર્યક્ષેત્ર

શૈક્ષણિક આકારણી એટલે શૈક્ષણિક મૂલ્યાંકનનું કાર્યક્ષેત્ર માત્ર વિદ્યાર્થીનું શૈક્ષણિક માપન સુધીનું જ નથી, પરંતુ આગળ જોયું તેમ માપન અને પરીક્ષણ કરતાં સવિશેષ છે.

રૅમર્સની મૂલ્યાંકનની વ્યાખ્યા ઉપરથી શૈક્ષણિક આકારણી/મૂલ્યાંકનનું કાર્યક્ષેત્ર જાણી શકાય છે. તે જણાવે છે કે, ‘વિદ્યાર્થી, શિક્ષક અને શિક્ષણની યોગ્યતા-અયોગ્યતા તપાસવાનું અને ચકાસવાનું કાર્ય કરતી પ્રક્રિયા એટલે મૂલ્યાંકન’

નીચે મુજબની બાબતો શૈક્ષણિક આકારણીનું કાર્યક્ષેત્ર વધુ સ્પષ્ટ કરે છે :

- ◆ અध्येતાની સિદ્ધિ જાણવી.
- ◆ શિક્ષણના હેતુઓ કેટલે અંશે સિદ્ધ થયા તે જાણવું.
- ◆ અध्येતાની કેળવણી વિષયક પ્રગતિના પુરાવા એકઠા કરવા.
- ◆ અध्येતાની ક્યાંશ જાણી તે સંદર્ભે ઉપચારકાર્ય અને સમૃદ્ધિકરણ કાર્યક્રમો હાથ ધરવા.
- ◆ વર્ગખંડ અને શાળા કક્ષાએ યોજાતી પદ્ધતિ, પ્રયુક્તિ, પ્રવિધિ અને અધ્યયન અનુભવોની અસરકારકતા ચકાસવી.
- ◆ અભ્યાસક્રમ, પાઠ્યક્રમ અને અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયાનાં સાધનોની મૂલવણી કરવી.
- ◆ અध्येતાના ભાવિ અંગે, શિક્ષણ-પ્રક્રિયા અંગે અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્યપુસ્તકો સંદર્ભે તથા શૈક્ષણિક સવલતો સુધારતા રહેવા બાબતે અંગુલિનિર્દેશ કરે છે.

આમ, મૂલ્યાંકનનું કાર્યક્ષેત્ર એવું છે જેમાં શિક્ષક, અध्येતા, અભ્યાસક્રમ તેમજ સંબંધિત અન્ય પાસાંઓની પારસ્પરિક નિર્ભરતાની ફલશ્રુતિની ચકાસણી થાય છે.

5.4 શૈક્ષણિક દેખાવને અસર કરતાં પરિબળો

વિદ્યાર્થીનાં શિક્ષણનાં દેખાવને અસરકર્તા પરિબળો નીચે મુજબ જોઈએ :

5.4.1 વ્યક્તિગત પરિબળ

વિદ્યાર્થીનાં શૈક્ષણિક દેખાવને અસર કરતું ખૂબ જ અગત્યનું પરિબળ એ વિદ્યાર્થી પોતે છે એટલે કે વ્યક્તિગત પરિબળ. આપણે સૌ જાણીએ છીએ તેમ વર્ગનાં દરેક બાળકો એકબીજાથી ભિન્ન છે એટલે તેઓમાં વ્યક્તિગત ભિન્નતા રહેલી છે. કોઈપણ બે વિદ્યાર્થી એક સમાન નથી. વિદ્યાર્થીમાં બુદ્ધિ, જાતિ, રસ-રુચિ, ઉંમર, હાજરી, શીખવાની તરાહ વગેરે જેવી બાબતો વિદ્યાર્થીનાં શૈક્ષણિક દેખાવને અસર પહોંચાડે છે.

વિદ્યાર્થીની શીખવાની તરાહ અને શિક્ષકની અધ્યયન પદ્ધતિ વચ્ચે સુમેળ હોય તો વિદ્યાર્થીનો શિક્ષણમાં ચોક્કસપણે હકારાત્મક દેખાવ જોવા મળશે. તેનાથી ઉલટું, વિદ્યાર્થીની શીખવાની તરાહ અને શિક્ષકની અધ્યાપન પદ્ધતિ વચ્ચે કોઈ જાતનો મેળ ન હોય તો વિદ્યાર્થીનો દેખાવ નકારાત્મક થઈ શકે. ઉદાહરણ તરીકે, જે વિદ્યાર્થી ચિત્રો, બોર્ડ, ચાર્ટ, મોડેલ જોઈને વધુ સારી રીતે શીખી શકતું હોય અને શિક્ષક વિદ્યાર્થીની આ તરાહથી પરીચિત હોય તો શિક્ષક પણ તે વિદ્યાર્થીને ચિત્રો, ચાર્ટ વગેરે બતાવીને શિક્ષણ આપે તો વિદ્યાર્થી સારું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પરંતુ તેનાથી ઊલટું, તે જ વિદ્યાર્થીને મૌખિક કે શ્રવણ દ્વારા જ શિક્ષણ આપવામાં તો વિદ્યાર્થી શિક્ષણમાં નબળો રહી શકે છે. આવું સામાન્ય બાળક સાથે તો થાય છે, પરંતુ વિકલાંગ બાળકો સાથે ખાસ તેની વિકલાંગતાને અને તેની શીખવાની તરાહને અનુરૂપ થવું જોઈએ.

વળી, વ્યક્તિગત ભિન્નતાનું બીજું ઘટક વિદ્યાર્થીની જે-તે વિષય માટેની રસ-રુચિ છે. વિદ્યાર્થીને જે વિષયમાં રસ વધુ હોય તો તે વિષયમાં તેનો દેખાવ સારો હોય છે. તે એ વિષયમાં વધુ રસ હોવાને કારણે વધુ ગુણ મેળવે છે. વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિ પણ તેની શૈક્ષણિક સિદ્ધિને અસર કરે છે. એટલે કે જે વિદ્યાર્થીનો બુદ્ધિઆંક વધુ તો તેની સિદ્ધિ સારી તેમજ બુદ્ધિઆંક ઓછો તો શિક્ષકની સિદ્ધિ ઓછી હોવાની શક્યતા છે.

જાતિના પરિબળને આધારે પણ વિદ્યાર્થીનાં શૈક્ષણિક દેખાવ ઉપર પ્રભાવ પડે છે. જો વિદ્યાર્થી છોકરી હોય તો તે રસોઈ, સિલાઈ જેવાં વિષયોમાં મહારત પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

5.4.2 કુટુંબનું પરિબળ

વ્યક્તિગત પરિબળ પછી એવું જ બીજું અગત્યનું પરિબળ જે વિદ્યાર્થીનાં શૈક્ષણિક દેખાવને અસર કરે છે તે છે કુટુંબનું પરિબળ. કુટુંબ એ બાળકની સૌથી પ્રથમ શાળા છે. બાળક શાળાએ જાય તે પહેલાં મોટાભાગનું શિક્ષણ તે પોતાના ઘરમાંથી મેળવે છે. આથી કુટુંબ એ બાળકનાં શૈક્ષણિક દેખાવને પ્રભાવિત કરે છે. કુટુંબનું કદ જેમ મોટું તેમ વિદ્યાર્થીનો દેખાવ ઓછો અને કુટુંબનું કદ જેમ નાનું તેમ વિદ્યાર્થીનો દેખાવ સારો જોવા મળે છે. મોટા કદનાં કુટુંબમાં બાળકોની સંખ્યા વધુ હોવાથી દરેક બાળક ઉપર એકસરખું ધ્યાન આપી ન શકાય. તેનાથી ઊલટું, કુટુંબનું કદ નાનું એટલે કે તેમાં બહુ ઓછા બાળકો હોય તો તેની ઉપર સરખું ધ્યાન આપી શકાય છે.

વળી, કુટુંબની સામાજિક-આર્થિક સ્થિતિ પણ જો સારી હોય તો વિદ્યાર્થીનો શૈક્ષણિક દેખાવ વધુ સારો થઈ શકશે. કારણ કે, તેને શિક્ષણમાં જોઈતાં પુસ્તકો, ફી વગેરેમાં અડચણ અનુભવાતી નથી. એ જ રીતે કુટુંબની સામાજિક-આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોય તો વિદ્યાર્થીનો કદાચ શૈક્ષણિક દેખાવ નબળો રહેવાની સંભાવના છે.

કુટુંબનાં સભ્યોની શૈક્ષણિક સ્થિતિ પણ વિદ્યાર્થીનાં શૈક્ષણિક દેખાવને અસર કરે છે. કુટુંબનાં સભ્યો મોટાભાગે શિક્ષિત હોય તો તેઓ પોતાના બાળકોને સારું શિક્ષણ દેવા પ્રેરશે. જ્યારે જે કુટુંબનાં સભ્યો અશિક્ષિત હોય તો તેઓ પોતાના બાળકનું ઘરે ધ્યાન આપી નહીં શકે. જેથી વિદ્યાર્થીનું શિક્ષણ મુશ્કેલીરૂપ બનશે.

ઉપરાંત છૂટાછોડા લીધેલાં કે એક જ વાલી ધરાવતાં (માતા/પિતા) વિદ્યાર્થીનાં શિક્ષણનાં દેખાવ ઉપર તેની સીધી અસર જોવા મળવાની.

5.4.3 પર્યાવરણીય પરિબળ

પર્યાવરણ એટલે આજુબાજું આવરણ. અહીં વિદ્યાર્થીની આજુબાજુનું મુખ્ય બે પર્યાવરણ છે. (1) શાળાનું પર્યાવરણ; અને (2) ઘરનું પર્યાવરણ. આ બંને પ્રકારનાં પર્યાવરણોમાં ભૌતિક અને અભૌતિક બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. આપણે શાળા અને ઘરનાં પર્યાવરણની એક પછી એક ચર્ચા કરીશું.

શાળાનાં ભૌતિક પર્યાવરણમાં શાળાનું મકાન, વર્ગખંડ, તેની અંદરનાં રાયરચીલાનો સમાવેશ થાય છે. શાળાનું મકાન યોગ્ય વિસ્તારમાં હોય, યોગ્ય હવા-ઉજાસવાળો વર્ગખંડ હોય, શિક્ષણને અનુરૂપ શૈક્ષણિક સાધનો પૂરતાં પ્રમાણમાં હોય તો વિદ્યાર્થીનો શૈક્ષણિક દેખાવ આગળ થઈ શકે છે. વળી, જો પૂરતાં હવા-ઉજાસવાળો વર્ગખંડ કે શૈક્ષણિક સાધનો ના હોય તો વિદ્યાર્થીને અધ્યયન પ્રક્રિયામાં મુશ્કેલી ઊભી થશે. શાળાનું અભૌતિક પર્યાવરણ એટલે કે શાળાનાં આચાર્ય, શિક્ષકો, ટ્રસ્ટીઓ અને સહકર્મચારીઓ શાળાનાં આ તમામ કર્મચારીઓ વિદ્યાર્થીનાં શિક્ષણને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાની પ્રવૃત્તિઓ ગોઠવે તો વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણમાં સારો દેખાવ કરી શકે.

એ જ રીતે ઘરનું ભૌતિક વાતાવરણ એટલે ઘરનું સ્થાન, ઘરનું કદ, ઘરની અંદરનું રાયરચીલું વગેરે. ઘરનું સ્થાન એવાં વિસ્તારમાં હોય કે જે વિદ્યાર્થીને શાળાએ આવવા-જવામાં કોઈ વધુ મુશ્કેલી વેઠવી ન પડે. વળી, વિદ્યાર્થીની રસ-રુચિને અનુરૂપ શિક્ષણનાં સાધનો ઘરમાં વસાવવામાં આવ્યા હોય તો વિદ્યાર્થી હોંશે-હોંશે અભ્યાસ કરશે. પરંતુ તેનાથી વિશેષ જો હોય તો તે છે ઘરનું આંતરિક વાતાવરણ. ઘરના સભ્યો શિક્ષિત, સંસ્કારી, બુદ્ધિજીવી હોય તો તેના બાળકો આગળ ઉપર શૈક્ષણિક દેખાવ કરવાના જ. ઘરનું વાતાવરણ બાળકને શિક્ષણમાં રસલેતું કરે તેવું હોવું જોઈએ.

આમ, વિદ્યાર્થીને ઉપર જોયા તેમ વ્યક્તિગત, કુટુંબ અને પર્યાવરણીય પરિબળો પોતાનાં શૈક્ષણિક દેખાવને પ્રભાવિત કરી શકે છે.

5.5 આકારણીનાં પ્રકારો

વિદ્યાર્થીની શૈક્ષણિક સિદ્ધિની આકારણી કરવા માટે આકારણીનાં કેટલાંક પ્રકારો છે. જેમાંના મુખ્ય પ્રકારો નીચે મુજબ છે :

- ◆ માનાંક-સંદર્ભ અને મૂલક-સંદર્ભ કસોટી;
- ◆ સર્વગ્રાહી અને સતત આકારણી;
- ◆ સમેટીવ અને ફોર્મેટીવ આકારણી;
- ◆ ઔપચારિક અને અનૌપચારિક આકારણી;
- ◆ પરંપરાગત અને વૈકલ્પિક આકારણી;
- ◆ દેખાવ આધારિત અને અભ્યાસક્રમ આધારિત આકારણી.

ઉપર જણાવેલ આકારણીનાં પ્રકારોને એક પછી એક સમજાવે.

5.5.1 માનાંક-સંદર્ભ અને મૂલક-સંદર્ભ કસોટી (Norm Referenced & Criterion Referenced Tests)

કોઈ વિષય કે વિષયવસ્તુનાં એકમના અધ્યાપનને અંતે આપણે વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા કે કસોટી લઈએ છીએ. કસોટીમાં જુદાં-જુદાં પરીક્ષાર્થીઓને જુદાં-જુદાં ગુણ કે પ્રાપ્તિઓ આપીએ છીએ. આ પ્રાપ્તિઓ અને પરીક્ષાર્થીઓના કસોટી પરનાં કાર્યનું સંખ્યાત્મક સ્વરૂપ છે. પ્રાપ્તિઓ પરીક્ષાર્થીઓની શૈક્ષણિક સિદ્ધિનું અર્થઘટન કરવા માટે પૂરતા નથી. ઉદાહરણ તરીકે, એક વિદ્યાર્થીને વિજ્ઞાનની સિદ્ધિ કસોટીમાં 70 ગુણ મળ્યા હોય તો માત્ર 70 ગુણનાં આંકડાને આધારે તેની વિજ્ઞાનની સિદ્ધિ કેવી છે અથવા વિજ્ઞાનની કસોટીમાં તેનો દેખાવ કેવો છે તે કહી શકાય નહીં. કસોટીમાં પરીક્ષાર્થીનાં દેખાવનું અર્થઘટન કસોટી ઉપરાંત બીજાં કોઈ બાહ્ય સંદર્ભમાં જ કરી શકાય. પરીક્ષાર્થીને કસોટીમાં મળેલાં પ્રાપ્તિઓનું અર્થઘટન અલગ-અલગ બે સંદર્ભોમાં કરી શકાય.

કોઈ પરીક્ષાર્થીને કસોટીમાં મળેલાં પ્રાપ્તિઓનાં અર્થઘટન માટેનો એક સંદર્ભ તે જૂથના અન્ય પરીક્ષાર્થીઓ છે. જૂથના અન્ય પરીક્ષાર્થીને મળેલાં પ્રાપ્તિઓનાં સંદર્ભમાં કોઈ એક પરીક્ષાર્થીનાં પ્રાપ્તિઓનું અર્થઘટન કરી શકાય. ધારો કે, એક પરીક્ષાર્થીને ગણિતની કસોટીમાં મળેલા 65 ગુણને લીધે 50 વિદ્યાર્થીઓના

વર્ગમાં પાંચમું સ્થાન મળ્યું છે, તો તેની ગણિતની સિદ્ધિ વર્ગના 45 (એટલે કે 90%) વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ કરતાં ચડિયાતી છે તેમ કહી શકાય. આ રીતે કસોટીમાં પરીક્ષાર્થીના દેખાવની તુલના જૂથનાં અન્ય પરીક્ષાર્થીઓના દેખાવની સાથે કરીને જૂથના સંદર્ભમાં કસોટી પ્રાપ્તાંકનું અર્થઘટન કરી શકાય. પરીક્ષાર્થીઓના પ્રાપ્તાંકોનું જૂથનાં સંદર્ભમાં અર્થઘટન કરવા માટે રચાયેલી આ કસોટીને માનાંક-સંદર્ભ કસોટી (Norm Referenced Test NRT) કહેવાય છે. આ કસોટી શક્તિ, સિદ્ધિ કે કૌશલમાં રહેલ વ્યક્તિગત તફાવતો ઉપર આધારિત છે.

કસોટી પ્રાપ્તાંકોનું અર્થઘટન જૂથનાં સંદર્ભમાં કરવાને બદલે એક અન્ય સંદર્ભમાં પણ કરી શકાય. પરીક્ષાર્થીને કેટલું આવડે છે? અને કેટલું નથી આવડતું? અથવા તે શું કરી શકે છે? અથવા શું નથી કરી શકતો? તેવા સંદર્ભમાં પણ કસોટી પરના તેના દેખાવનું અર્થઘટન કરી શકાય. દા.ત. ટાઈપિંગની એક કસોટીમાં પરીક્ષાર્થી એક મિનિટમાં ભૂલ વગર 50 શબ્દો ટાઈપ કરી શકે છે અથવા કોઈ વિદ્યાર્થી સામાજિક વિજ્ઞાનની કસોટીમાં 60% મેળવે છે, તો તે પ્રથમ વર્ગે ઉત્તીર્ણ થયો કહેવાય. આ બંને ઉદાહરણો પરીક્ષાર્થીના કસોટીના દેખાવનું અર્થઘટન જૂથનાં સંદર્ભમાં કરવાને બદલે એક અન્ય સંદર્ભમાં જ કરે છે. આમ, પરીક્ષાર્થીઓના પ્રાપ્તાંકોનું અર્થઘટન સુવ્યાખ્યાયિત વર્તનક્ષેત્રો, હેતુઓ કે ક્ષમતાઓનાં સંદર્ભમાં કરવા માટે રચાયેલી કસોટીને મૂલક-સંદર્ભ કસોટી (Criterion Referenced Test CRT) કહેવાય છે.

માનાંક-સંદર્ભ કસોટીઓ મુખ્યત્વે પ્રમાણભૂત કસોટીઓ હોય છે જ્યારે મૂલક-સંદર્ભ કસોટીઓ કાંતો પ્રમાણભૂત હોય અથવા પ્રમાણભૂત ના હોય. સામાન્ય રીતે ભારતની શાળાઓમાં બિનપ્રમાણભૂત મૂલક-સંદર્ભ કસોટીઓનો વધુ ઉપયોગ થાય છે.

5.5.2 સર્વગ્રાહી અને સતત આકારણી (Comprehensive & Continuous Assessment)

આપણે સૌ પ્રથમ સર્વગ્રાહી અને સતત આકારણી / મૂલ્યાંકનની સંકલ્પના સ્પષ્ટ કરીએ.

સંકલ્પના : સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન વિદ્યાર્થીના સર્વાંગી વિકાસની જાણકારી મેળવવાની તથા તેનું વિશ્લેષણ તેમજ અર્થઘટન કરવાની પ્રક્રિયા છે.

RTE (2009) અંતર્ગત શાળાકીય સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકનનાં માધ્યમથી ધોરણ-1 થી 8નાં વિદ્યાર્થીઓની શૈક્ષણિક, સામાજિક, બૌદ્ધિક અને શારીરિક એમ સર્વગ્રાહી બાબતોની નોંધ ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓના સતત અવલોકન અને સહ-સામાજિક પ્રવૃત્તિઓની તાલીમને આધારે તેના ગુણો, વલણો, રસ અને ત્રુટિ વગેરેની જાણકારી શાળાકીય સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકનમાં સમાયેલી છે.

સતત મૂલ્યાંકન થોડાં-થોડાં સમયાંતરે થાય તેવું હોવું જોઈએ. સાક્ષરી ઉપલબ્ધિઓ તેમજ વ્યક્તિત્વ વિકાસનાં પાસાંઓ જેવાં કે, શારીરિક, માનસિક, સામાજિક, સાંવેગિક, નૈતિક વગેરે સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકનનો ભાગ બને છે. વિદ્યાર્થી શાળામાં આવે ત્યારથી માંડીને શાળા પૂર્ણ કરી ઘરે જાય ત્યાં સુધી દિવસ દરમિયાન વર્ગખંડમાં, પ્રાર્થના કાર્યક્રમમાં કે અન્ય પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે, રમત-ગમત, જૂથકાર્ય, સ્પર્ધાઓ, શાળા સુશોભન વગેરે તમામ પ્રવૃત્તિઓમાં વિદ્યાર્થીઓની સતત દેખરેખ દ્વારા થતાં મૂલ્યાંકનને સતત મૂલ્યાંકન કહે છે.

હેતુઓ :

સર્વગ્રાહી સતત મૂલ્યાંકનનાં હેતુઓ નીચે મુજબ છે :

- ◆ વિવિધ વિષયોમાં નિશ્ચિત સમયે વિદ્યાર્થીઓમાં થયેલ પ્રગતિની જાણકારી મેળવવી.
- ◆ વિદ્યાર્થીનાં વર્તનમાં થયેલ પરિવર્તનોની જાણકારી મેળવવી.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓની વ્યક્તિગત અને વિશેષ જરૂરિયાતોની જાણકારી મેળવવી.
- ◆ વિવિધ શૈક્ષણિક પદ્ધતિ અને પ્રવૃત્તિઓનાં ઉપયોગ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની શીખવાની તરાહ માટેની યોજના તૈયાર કરવી.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓના વિશિષ્ટ કૌશલ્યોની ઓળખ કરી, તેનો મહત્તમ વિકાસ માટે તેને પ્રોત્સાહિત કરવા.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓના વિકાસની સ્થિતિની ચકાસણી કરી, તેને વાલી સમક્ષ રજૂ કરવી.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષાના ડર દૂર કરી સ્વ-મૂલ્યાંકન માટે પ્રોત્સાહિત કરવા.

- ◆ વિદ્યાર્થીઓમાં ગોખણપટ્ટીને સ્થાને સર્જનશક્તિ વિકસે તે માટે યોગ્ય આયોજન કરવું.
- ◆ વર્ગખંડમાં શિક્ષણ પ્રક્રિયા દરમિયાન નિદાનાત્મક અને ઉપચારાત્મક શિક્ષણ વડે વિદ્યાર્થીઓની શિક્ષણ પ્રક્રિયાને સુદૃઢ બનાવવી.

લાક્ષણિકતાઓ :

- ◆ પરંપરાગત મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયા (પરીક્ષા/કસોટી) કરતાં વધુ સાતત્યસભર અને સમગ્રતા ધરાવે છે.
- ◆ તેનું પ્રારંભિક ધ્યેય વિદ્યાર્થીઓની શિક્ષણ પ્રક્રિયાને વૈજ્ઞાનિક બનાવી વિકાસ સાધવાનો છે.
- ◆ ભવિષ્યના જવાબદાર નાગરિક તરીકે વિદ્યાર્થીની જરૂરિયાતોનું ધ્યાન રાખે છે.
- ◆ વિદ્યાર્થી, વાલી અને શિક્ષક વચ્ચેનાં સંગઠનને વધુ પારદર્શક અને ઉપયોગી બનાવવાનો વ્યાપ ધરાવે છે.

5.5.3 રચનાત્મક અને સત્રાંત આકારણી (Formative & Summative Assessment)

રચનાત્મક આકારણી એટલે રચનાત્મક મૂલ્યાંકન. રચનાત્મક મૂલ્યાંકન એ વર્ગખંડ અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયાનો એક ભાગ છે. વર્ગખંડમાં અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયા દરમિયાન શીખવા માટેની પરિસ્થિતિનું નિર્માણ થાય છે. આ પરિસ્થિતિ તેઓને સ્વયં જ્ઞાનનું સર્જન કરવા પ્રેરે તે અપેક્ષિત છે. આ પ્રક્રિયા દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓ કેટલું શીખ્યા? કેવી રીતે શીખ્યા? તેમની શીખવાની ઝડપ કેટલી છે? તેઓને વિષયવસ્તુ શીખવામાં ક્યાં મદદની જરૂર છે? વગેરે માહિતી શિક્ષક પાસે હોવી જોઈએ. આ પ્રકારની માહિતી રચનાત્મક મૂલ્યાંકન દ્વારા શિક્ષકને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. તે શાળા કક્ષાએ થતું શિક્ષણ માટેનું મૂલ્યાંકન છે. આ પ્રકારના મૂલ્યાંકનમાં વર્ગખંડમાં શિક્ષક અવલોકન, પ્રશ્નોત્તરી, વિવિધ વર્કશીટ, પ્રોજેક્ટ વગેરે દ્વારા વિદ્યાર્થીના કાર્યની માહિતી મેળવી શિક્ષણકાર્ય માટે આયોજન કરે છે. અહીં સામાન્ય રીતે શિક્ષક વિદ્યાર્થીનું તાસના અંતે કે એકમના અંતે મૂલ્યાંકન કરે છે.

સત્રાંત આકારણી એટલે સત્રાંત મૂલ્યાંકન (Summative Assessment) પ્રત્યેક સત્રના અંતે થતું વિદ્યાર્થીનું મૂલ્યાંકન એ સત્રાંત મૂલ્યાંકન છે. આ પ્રકારના મૂલ્યાંકનમાં નિર્ધારિત પાઠ્યક્રમનો ઉપયોગ કરી લેખિત, મૌખિક અને ક્રિયાત્મક સ્વરૂપે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. સત્રાંત મૂલ્યાંકનમાં વિદ્યાર્થીની અભ્યાસક્રમમાં સમાવેશ કરવામાં આવેલ વિષયોમાં ગોખણપટ્ટીને બદલે જ્ઞાન, સમજ, ઉપયોજન, કૌશલ્ય ઉપરાંત માનસિક શક્તિઓ જેવી કે, તર્કશક્તિ, સર્જનાત્મક શક્તિ, લેખિત/મૌખિક અભિવ્યક્તિ ખીલે તેવાં પ્રયાસો હાથ ધરાય છે. આ મૂલ્યાંકન દ્વારા વિદ્યાર્થીને ગ્રેડ કે પ્રમાણપત્ર મળે છે. બોર્ડ અને યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓ એ સત્રાંત મૂલ્યાંકનનાં ઉદાહરણો છે. શાળા ત્રિમાસિક, છ માસિક, નવ માસિક, પ્રિલિમનરી પરીક્ષાઓ યોજે છે તે પણ સત્રાંત મૂલ્યાંકન ગણવામાં આવે છે.

5.5.4 ઔપચારિક અને અનૌપચારિક આકારણી (Formal & Informal Assessment)

ઔપચારિક આકારણી :

ઔપચારિક મૂલ્યાંકનનાં કેટલાંક લક્ષણો નીચે મુજબ દર્શાવ્યા છે :

- ◆ તે વિધિસરનું મૂલ્યાંકન છે.
- ◆ તે મૂલક-સંદર્ભ કે માનાંક-સંદર્ભ કસોટી દ્વારા થઈ શકે છે.
- ◆ તેમાં વસ્તુલક્ષિતા જોવા મળે છે.
- ◆ તેનું પરિણામ વિશ્વસનીય અને પ્રમાણભૂત હોય છે.
- ◆ ગમે તે સમયે તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.
- ◆ સામાન્ય કૌશલોનું મૂલ્યાંકન થઈ શકે છે.

ઔપચારિક મૂલ્યાંકનમાં પૂર્વતપાસ અને સાવધિક મૂલ્યાંકન (પ્રગતિમૂલક મૂલ્યાંકન)નો સમાવેશ થાય છે.

- ◆ **પૂર્વતપાસ :** પૂર્વતપાસ એટલે શિક્ષણ કાર્યશરૂ કરતાં પહેલાં વિદ્યાર્થીની વિષય સંદર્ભ જાણકારી પ્રાપ્ત કરવી તે. બાળકો જે જાણે છે તેનો આધાર લઈ શિક્ષક આગળનું શિક્ષણકાર્ય આરંભી શકે છે.

- ◆ **સાવધિક મૂલ્યાંકન :** સાવધિક મૂલ્યાંકનને પ્રગતિમૂલક મૂલ્યાંકન પણ કહેવાય છે. આ પ્રકારનાં મૂલ્યાંકનમાં અભ્યાસક્રમનાં નાના-નાના ભાગ કે એકમ પ્રમાણે ચોક્કસ સમયના અંતરે વિદ્યાર્થીઓની લેખિત, મૌખિક કે ક્રિયાત્મક કસોટી લેવામાં આવે છે. વિષય શિક્ષણનાં અમુક નિશ્ચિત એકમો પર વિદ્યાર્થીનું કેટલું પ્રભુત્વ છે ? તે તપાસવાનો હેતુ રહેલો છે. આ પ્રકારનાં મૂલ્યાંકન દ્વારા જે-તે વિષયમાં વિદ્યાર્થીની પ્રગતિ જાણી શકાય છે.

અનૌપચારિક આકારણી :

અહીં મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયા સતત ચાલે છે. શિક્ષક વર્ગશિક્ષણ દરમિયાન, સ્વાધ્યાય કાર્યની તપાસમાં, સહઅભ્યાસક પ્રવૃત્તિઓમાં, વિદ્યાર્થીઓનાં વર્તન-વ્યવહારો, શિસ્ત, હાજરી વગેરે જેવી બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને વિધિસરનું નહીં તેવું મૂલ્યાંકન તે અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન છે. અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનમાં તરત જ ભૂલ સુધારણા દ્વારા જરૂરિયાત મુજબ ઉપચારકાર્ય થઈ શકે છે.

આ પ્રકારનું મૂલ્યાંકન શિક્ષકે વિદ્યાર્થીના સતત સર્વાંગી વિકાસને ધ્યાનમાં રાખીને, વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિગત તફાવતોને લક્ષમાં લઈ, પૂર્વગ્રહરહિત કરવું જોઈએ. શિક્ષકે વિધાયક દષ્ટિ તેમ મમત્વ રાખવું ખૂબ જરૂરી છે. માત્ર અવલોકન કરી અર્થ કાઢી અટકી ન જતાં પ્રતિપોષણ થવું જોઈએ. તેમજ સાચાં જવાબને બિરદાવવા જોઈએ.

અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનનાં કેટલાંક લક્ષણો જોઈએ :

- ◆ તે અવિધિસરનું મૂલ્યાંકન છે.
- ◆ તે સામાન્ય રીતે ટૂંકાગાળા અને લાંબાગાળાનાં શૈક્ષણિક હેતુઓને ચકાસવા ઉપયોગમાં લેવાય છે.
- ◆ તેમાં મૂલક-સંદર્ભ કસોટીઓ લેવાય છે.
- ◆ તે ઉપયોગકર્તા ઉપર આધારિત છે.
- ◆ ગુણાત્મક નિર્ણયો લાવી શકાય છે.
- ◆ તેમાં લવચિકતા (લચીલાપણું) જોવા મળે છે.
- ◆ જરૂરિયાતનાં સંદર્ભમાં તૈયાર કરાય છે.
- ◆ વિશિષ્ટ કૌશલોને ચકાસવા માટે ઉપયોગ થાય છે.

5.5.5 પરંપરાગત અને વૈકલ્પિક આકારણી (Conventional & Alternative Assessment)

પરંપરાગત કે રૂઢિગત આકારણી/મૂલ્યાંકન એટલે વર્ષોથી ચાલી આવતી મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયા. જેમ કે, આપણે ત્યાં ઘણાં વર્ષોથી પેપર-પેન્સિલ કસોટીઓ પ્રચલિત છે. આપણે એવું જ સમજીએ છીએ કે જ્યાં સુધી વિદ્યાર્થી લખીને પરીક્ષાઓ ન આપે ત્યાં સુધી તેની સિદ્ધિનો ખ્યાલ આવી શકતો નથી. થોડો સમય જતાં મૌખિક પરીક્ષાઓ પણ શરૂ થઈ પરંતુ તેમ પણ કોઈ નવીનતા જોવા મળતી નથી. હજુ કેટલાંક શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓને કવિતા કે ઘડિયા મોઢે બોલવા કહે છે અને વિદ્યાર્થીઓ ગોખીને તે બોલે છે. આમ, શિક્ષણની નવી દિશા બદલાઈ છે પરંતુ વિદ્યાર્થીઓનું મૂલ્યાંકન જે જૂની પદ્ધતિ કે સાધનથી આંકવામાં આવે છે તેને પરંપરાગત મૂલ્યાંકન કહેવાય છે.

વૈકલ્પિક મૂલ્યાંકન : એ મહદઅંશે શિક્ષક નિર્મિત, વર્ગખંડમાં ચલાવાતાં અભ્યાસક્રમ આધારિત કે અન્ય કોઈ મૂલ્યાંકન ન થઈ શકે ત્યારે શિક્ષક એક મૂલ્યાંકનને બદલે કે તેના સ્થાને જે મૂલ્યાંકનનો ઉપયોગ કરે છે તે. આ મૂલ્યાંકન વિદ્યાર્થી-કેન્દ્રી અને વિષય-કેન્દ્રી હોય છે. વર્ગખંડમાં વિવિધ શીખવાની તરાહવાળા વિદ્યાર્થીઓ હોય છે તેમ તેઓની કસોટીઓ પણ તેમની શીખવાની તરાહ મુજબ હોવી આવશ્યક છે. ઉદાહરણ તરીકે, જે વિદ્યાર્થીની શીખવાની તરાહ શ્રવણ ઈન્દ્રિયગત હોય એટલે કે તે મોટાભાગે સાંભળીને વધુ શીખી શકતું હોય તો તેને લેખન કસોટી આપવાથી કદાચ તે તેમાં સફળ થઈ શકે નહીં. આથી તેને લેખન કસોટીને બદલે કથન કસોટી કે ક્રિયાત્મક કસોટી વધુ ઉપયોગી નિવડશે. આમ, વિદ્યાર્થીની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને શિક્ષક એક કસોટીને બદલે અન્ય કસોટીનો ઉપયોગ કરે તો તેને વૈકલ્પિક મૂલ્યાંકન કહેવાય છે.

વૈકલ્પિક મૂલ્યાંકનનાં કેટલાંક લક્ષણો નીચે મુજબ જોઈએ :

- ◆ વિદ્યાર્થીને દેખાવ કરવા (અભિનય કરવા), કંઈક સર્જન કરવા, ઉત્પાદન કરવાનું કહેવામાં આવે છે.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી વિચાર-શક્તિ જાણવી અને સમસ્યાનાં ઉકેલનું કૌશલ્ય જાણવું.
- ◆ વ્યાવહારિક રીતે વિદ્યાર્થી જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી શકે.
- ◆ મૂલ્યાંકનનો નિષ્કર્ષ મશીન નહીં, પરંતુ માનવ (શિક્ષક) કરે.

5.5.6 દેખાવ આધારિત અને અભ્યાસક્રમ આધારિત આકારણી (Performance Based & Curriculum Based Assessment)

ઉપરોક્ત બન્ને આકારણીને એક પછી એક સમજાવે.

દેખાવ આધારિત આકારણી :

દેખાવ આધારિત આકારણીને ક્રિયાત્મક મૂલ્યાંકન તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. જે હેતુ સિદ્ધિની ચકાસણી કરવા માટે વિદ્યાર્થીએ ક્રિયા કે પ્રવૃત્તિ કરીને ઉત્તર આપવા પડે તેવી કસોટીને ક્રિયાત્મક મૂલ્યાંકન કે દેખાવ આધારિત મૂલ્યાંકન કહે છે.

- ◆ આ મૂલ્યાંકનમાં શિક્ષક હેતુનાં અનુસંધાને ચોક્કસ ક્રિયા કરવાનું વિદ્યાર્થીને સૂચવે છે અને ક્રિયાનું અવલોકન કરી મૂલ્યાંકન કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, અમુક માપના ખૂણા દોરવાનું, માપવાનું, નકશાપૂર્તિ કરવી, દળ-વજનનાં વિવિધ માપિયા ઓળખવા, અભિનય સાથે કાવ્યનું ગાન કરવું, શબ્દકોશમાંથી શબ્દોનાં અર્થ શોધવાં વગેરે જેવી બાબતોનો સમાવેશ કરી શકાય.
- ◆ ચોક્કસ ક્રિયા કરવાનું પ્રભુત્વ મેળવવાનું સૂચવતાં હેતુઓનાં મૂલ્યાંકન માટે આ કસોટી મદદરૂપ થાય છે.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓનું વ્યક્તિગત મૂલ્યાંકન થાય છે.
- ◆ શિક્ષકે પરીક્ષા પહેલાં ક્રિયાત્મક કસોટીનું સ્વરૂપ તૈયાર કરી રાખવું પડે છે.
- ◆ પ્રવૃત્તિ કે, ક્રિયા કરવા માટે જરૂરી સાધન-સામગ્રી અગાઉથી તૈયાર રાખવામાં આવે છે.
- ◆ શિક્ષકે પરીક્ષા અગાઉ ગુણાંકન, સમયમર્યાદા વગેરે બાબતોનું આયોજન કરીને કસોટી લેવામાં આવે છે.
- ◆ આ કસોટી લેખિત અને મૌખિક કસોટીની પૂરક બની શકે છે.
- ◆ વિદ્યાર્થીને પ્રશ્નપત્ર આપવામાં આવતું નથી, માત્ર પરીક્ષક પાસે જ પ્રશ્નપત્ર હોય છે.

અભ્યાસક્રમ આધારિત આકારણી :

અભ્યાસક્રમ આધારિત આકારણી એ તેના નામ ઉપર સૂચિત કરે છે કે વિદ્યાર્થીનાં અભ્યાસક્રમ ઉપરથી થતું મૂલ્યાંકન. શિક્ષક વર્ગખંડમાં શિક્ષક શિક્ષણકાર્ય દરમિયાન વિદ્યાર્થીને પ્રશ્નો પૂછે કે વિદ્યાર્થીનો પ્રતિભાવ જાણે છે. જેમ કે વિદ્યાર્થીનું વાંચન કૌશલ્ય જાણવા શિક્ષક કોઈ એક વિદ્યાર્થીને પુસ્તકમાંથી એકાદ ફકરો આપે, ફકરાનાં આધારે શિક્ષક વિદ્યાર્થીનું અર્થઘટનનું કૌશલ્ય જાણવા માટે વિદ્યાર્થીને પ્રશ્નો પૂછે, તે જ ફકરામાંથી કેટલાંક શબ્દો લખવા કહે છે અને તે પરથી શિક્ષક વિદ્યાર્થીનું વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ મૂલ્યાંકન કરે છે. આ બધાં ઉદાહરણો અભ્યાસક્રમ આધારિત આકારણીનાં છે. આ ચકાસણી/કસોટીઓ પાઠ્યપુસ્તક કે અભ્યાસક સામગ્રીમાંથી તૈયાર કરેલી હોય છે.

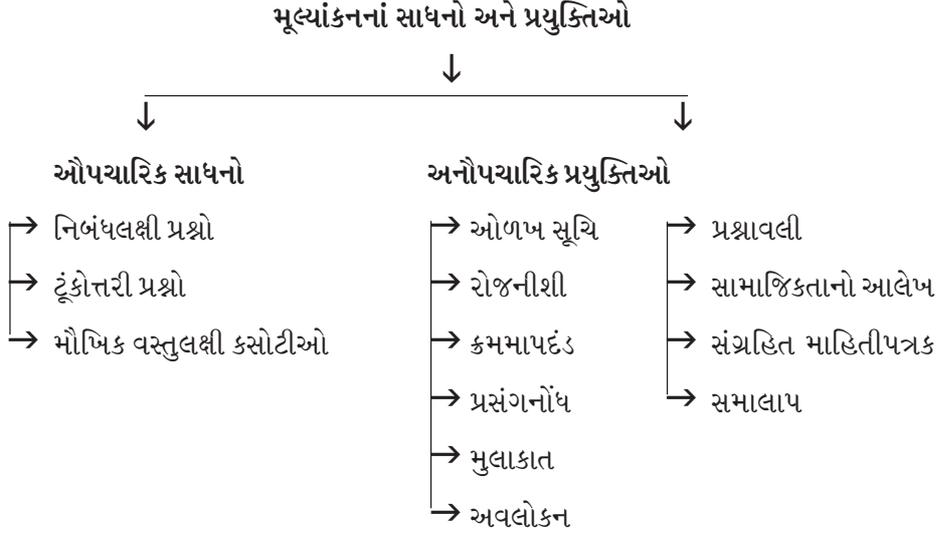
અભ્યાસક્રમ આધારિત મૂલ્યાંકનથી શિક્ષકને વિદ્યાર્થીનું અભ્યાસક્રમ સંદર્ભે કૌશલ્ય જાણવા મળે છે. સામાન્ય રીતે, વિદ્યાર્થીનાં વાંચન, લેખન, ગણન સંબંધી કૌશલ્ય ઉપરનું પ્રભુત્વ કેટલું છે તે જાણી શકાય છે. સમય જતાં શિક્ષક અન્ય વિષયોનાં અભ્યાસક્રમ સંબંધી કૌશલ્ય જાણવા માટે પણ આ પ્રકારનાં મૂલ્યાંકનનો ઉપયોગ કરે છે.

તમે હવે આકારણીનાં પ્રકારો વિશે સમજ મેળવી લીધી હશે. પરંતુ આ આકારણી કરવા માટે કેટલાંક સાધનો અને કેટલીક પ્રયુક્તિઓને જાણવી પણ એટલી જ જરૂરી બને છે.

5.6 શૈક્ષણિક આકારણીનાં સાધનો અને પ્રયુક્તિઓ

શિક્ષણમાં વિદ્યાર્થીની આકારણી કરવા શિક્ષક કેટલાંક સાધનો અને પ્રયુક્તિઓ/પ્રવિધિઓનો ઉપયોગ કરે છે. શિક્ષક તરીકે તેને આ સાધનોથી કે પ્રયુક્તિઓથી માહિતગાર રહેવું જોઈએ. મુખ્યત્વે બે પ્રકારે

સાધનો કે પ્રયુક્તિઓનું વિભાજન કરી શકાય : (1) ઔપચારિક સાધનો; અને (2) અનૌપચારિક પ્રયુક્તિઓ.

ઉપર મુજબનાં મૂલ્યાંકનનાં સાધનો અને પ્રયુક્તિઓમાંથી કેટલાંક સાધનો અને કેટલીક પ્રયુક્તિઓનાં વિશે નીચે મુજબ સમજ સ્પષ્ટ કરવી જરૂરી છે.

5.6.1 અવલોકન (Observation)

અર્થ : કોઈ વ્યક્તિનું અવલોકન કરવું (To Observe) એટલે વ્યક્તિની શારીરિક બાબતો ઉપરાંત આંતરિક બાબતો સાથે સંકળાયેલાં વર્તનોનો પણ અભ્યાસ કરવો. વિદ્યાર્થીનાં વર્તન અને વ્યક્તિત્વ વિશે વધુ માહિતી મેળવવાની પ્રવિધિ/સાધનને અવલોકન કહીશું. આ સાધન દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની પ્રવૃત્તિઓ, વર્ગવ્યવહાર, સંવેગાત્મક વિકાસ, બૌદ્ધિક પરિપક્વતા અને પરસ્પર અનુકૂલન જેવી બાબતોનું અવલોકન દ્વારા મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીની પ્રમાણિકતા, નિર્ણયશક્તિ, સહકારની ભાવના, નેતૃત્વશક્તિ વગેરે જે કોઈ મુદ્દા વિશે જાણવાની જરૂર હોય તેને પારખવા માટે અવલોકન કરવાની અનુકૂળ તકો કયા પ્રસંગે મળશે ? તે વિચારવું જરૂરી છે. એક સમયે માત્ર એક વ્યક્તિ અને એક જ ગુણનું અવલોકન કરવાનું છે તે ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે. અવલોકનથી વ્યક્તિ તેના મૂળ સ્વરૂપમાં જોઈ શકાય છે.

ઉદાહરણ :

અહીં આપણે ચોક્કસ પરિસ્થિતિ કે પ્રસંગોને ધ્યાનમાં રાખી વિદ્યાર્થીનાં કયા વર્તનોનું વર્તનલક્ષણ દ્વારા અવલોકન થઈ શકે છે તેના કેટલાંક ઉદાહરણો જોઈએ.

ક્રમ	વર્તનલક્ષણ	પ્રસંગ	અવલોકીય વર્તનો (ઉદાહરણરૂપ)
1	જવાબદારી	શિક્ષક દ્વારા વિદ્યાર્થીને કોઈ કાર્યની સોંપણી કરવામાં આવે છે.	<ul style="list-style-type: none"> ◆ કાર્ય સ્વીકારવાનું ટાળે છે. ◆ કાર્ય સ્વીકારે છે, પણ એ અંગે બેદરકાર રહે છે. ◆ કાર્ય સ્વીકારી સરસ રીતે પાર પાડે છે.
2	સહકાર	શાળાનાં મેદાનમાં રમત દરમિયાન એક વિદ્યાર્થીને વાગી જાય છે અને લોહી નીકળે છે.	<ul style="list-style-type: none"> ◆ વિદ્યાર્થીને મદદ કરતો નથી. ◆ બીજા વિદ્યાર્થી પ્રત્યે અણગમો કે તિરસ્કાર દર્શાવે છે. ◆ વિદ્યાર્થીની ગંભીરતાની નોંધ લઈ મદદ કરે છે.
3	અનુકૂલન	નવી શાળામાં દાખલ થનાર વિદ્યાર્થીની સ્થિતિ	<ul style="list-style-type: none"> ◆ શરૂઆતના દિવસોમાં અતડાપણું અનુભવે છે. ◆ નવા મિત્રો સાથે સહજતાથી હળી-મળી જાય છે. ◆ કોઈ વિદ્યાર્થીને ગાંઠતો નથી.

ફાયદા :

- ◆ વ્યક્તિગત સલાહ અને અભ્યાસટેવો, સર્જનશક્તિ અને સામાજિક વલણોની મૂલવણીમાં ઉપયોગી છે.
- ◆ અવલોકન દ્વારા જ શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓમાં રહેલી વ્યક્તિગત ભિન્નતા અંગે સભાન બને છે.
- ◆ અવલોકન કરનારની અવલોકન ક્ષમતા વિકસે છે, વિદ્યાર્થીને સમજવાની તેમની યોગ્યતા પણ વિકસે છે.
- ◆ સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકનમાં અવલોકન મહત્વનું સાધન બને છે.
- ◆ સંગ્રહિત પત્રક ભરવામાં તે અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

મર્યાદા :

- ◆ અવલોકનકાર પક્ષે અવલોકનમાં આત્મલક્ષીપણું આવવાની સંભાવના રહે છે.
- ◆ વ્યક્તિનું સમગ્રપણે અવલોકન કરવું શક્ય નથી.
- ◆ માત્ર એક જ અવલોકનના આધારે સામાન્યીકરણ થવાની સંભાવના રહે છે.
- ◆ અવલોકનકાર પૂર્વગ્રહો અને પસંદગી-નાપસંદગીવાળો હોય તો સાચું અવલોકન થતું નથી.

5.6.2 સમાલાપ (Interview)

અર્થ : પ્રેમપૂર્ણ વ્યવહાર દ્વારા વિશ્વાસ સંપાદન કરીને વિચાર-વિનિમય કરવાની આ પ્રક્રિયા છે. પરસ્પરના વિચાર-વિનિમયનાં પરિણામે થતું આંતરદર્શન તે સમાલાપ છે.

જહોન જી. ડોર્લના મતે, “સમાલાપ એ હેતુપૂર્ણ વિચારગોષ્ઠી છે.”

ગુડ એન્ડ હોટના મત મુજબ, “સમાલાપ એ કોઈક ઉદ્દેશથી કરવામાં આવેલ ગંભીર વાર્તાલાપ છે.”

વિદ્યાર્થીની વિશિષ્ટ શક્તિઓ અને અભિરુચિઓ જાણીને પસંદગી અને આયોજનની સમસ્યા ઉકેલવામાં સમાલાપ ખૂબ સરળ અને સુલભ બની શકે છે. વિદ્યાર્થીનાં વર્તનદોષોની ભૂમિકા સમજવાનું શિક્ષક માટે અનિવાર્ય છે. વિદ્યાર્થીની લાગણીઓ, સંવેદનાઓ, સંવેદનાઓ અને માનસિક સારવાર આપી વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય દિશામાં વાળવા માટે અને માર્ગાન્તીકરણ માટે સમાલાપ એ ઉત્તમ સારવાર છે. વિદ્યાર્થીઓને વ્યક્તિગત રૂબરૂ બોલાવી તેમની સામે છૂટા હૈયાની વાતચીત દ્વારા શિક્ષક તેમના રસકેન્દ્રો વિશે અગત્યની માહિતી એકઠી કરી શકે છે. આવું સમાલાપ વિદ્યાર્થીનાં રસનું મૂલ્યાંકન કરવાની પદ્ધતિ છે.

ઉદાહરણ :

વિદ્યાર્થી કયા વિષયમાં વિશેષ રસ ધરાવે છે, કયા વિષયો પ્રત્યે તેને અણગમો છે, કઈ બાબતોમાં શોખવૃત્તિ છે, વાંચનાલયમાં તેને કયા પ્રકારનું સાહિત્ય વાંચવું ગમે છે, વર્તમાનપત્રોમાં કેવાં લેખો તેને વાંચવા ગમે છે વગેરે બાબતો વિદ્યાર્થી સાથે સમાલાપ દ્વારા જાણી શિક્ષક વિદ્યાર્થીના રસ વિશે મહત્વનાં અનુમાન કરી શકે છે. જેમ વિદ્યાર્થીના રસ વિશે જેટલી વધારે માહિતી એકત્ર કરી શકાય તેમ તેના રસનું અનાત્મલક્ષી મૂલ્યાંકન કરી શકાય. સમાલાપ દ્વારા વિદ્યાર્થીની મૂંઝવણ, સમસ્યા, મર્યાદાઓ વગેરે પણ જાણી શકાય છે.

5.6.3 વિકાસાત્મક પરિમાણો (Developmental Scales)

વિકાસાત્મક પરિમાણોમાં સૌથી પ્રચલિત સાધન કે પ્રયુક્તિ છે કમમાપદંડ (Rating Scale). તેની વિસ્તૃત સમજ નીચે મુજબ મેળવીએ.

અર્થ : વિદ્યાર્થીમાં જુદા-જુદા ગુણ કેટલી માત્રા કે પ્રમાણમાં વિકસ્યા છે, તેનું બાહ્ય વ્યક્તિ દ્વારા અવલોકન કરીને પદ્ધતિસર નોંધ કરવાની પ્રયુક્તિ કે સાધનને ‘કમમાપદંડ’ કહે છે. અભિપ્રાયોને આંકડામાં ફેરવી આપવાનું સાધન એટલે કમમાપદંડ.

કમમાપદંડ દ્વારા નીચેની જેવી બાબતોનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

- ◆ **વ્યક્તિત્વનાં ગુણો :** અંતર્મુખી વ્યક્તિત્વ, બહિર્મુખી વ્યક્તિત્વ, પ્રામાણિકતા, જવાબદારીની સભાનતા, આત્મસૂઝ, આત્મવિશ્વાસ, પ્રેમપૂર્વકનો વ્યવહાર વગેરે.

- ◆ ક્રિયાત્મક કૌશલ્યો : સાધનો વાપરવાનું કૌશલ્ય, ગાન કૌશલ્ય, વાતચીતનું કૌશલ્ય, સુંદર હસ્તાક્ષરો વગેરે.

- ◆ વૈયક્તિક કે સામાજિક અનુકૂલન.

ક્રમમાપદંડની રચના :

ક્રમમાપદંડ રચવા માટે સૌ પ્રથમ જે ઉદ્દેશોનું મૂલ્યાંકન કરવાનું હોય તેનાં મહત્વનાં લક્ષણો, મુદ્દાઓ કે વિગતો સ્પષ્ટપણે નક્કી કરવામાં આવે છે. મૂલ્યાંકનનાં આ મુદ્દાઓને ઊભી હરોળમાં લખવામાં આવે છે અને ઉપલી આડી હરોળમાં ગુણાત્મક માપ માટેનાં શબ્દો જેવાં કે, ‘ઉત્તમ-સામાન્ય અને સામાન્યથી ઉતરતું’ એમ ઉતરતાં કે ચડતાં ક્રમમાં ગોઠવવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કોઈ મુદ્દો કે લક્ષણ ત્રણ કે પાંચ બિંદુને ધોરણે મૂલવવામાં આવે છે. જ્યારે કોઈ બાબતનાં રેટિંગને વધુ સૂક્ષ્મ બનાવવું હોય ત્યારે પંચબિંદુનાં બદલે, સપ્તબિંદુ કે અગિયાર બિંદુવાળો ક્રમમાપદંડ બનાવવામાં આવે છે. અહીં મૂલ્યાંકન માત્ર જે-તે ખાનામાં મુદ્દાની સામે ખરાં (✓)નું નિશાન મૂકી કરવાનું હોય છે. નીચેનાં ઉદાહરણ પરથી આ બધી વિગતો વધુ સ્પષ્ટ બનશે :

ઉદાહરણ :

વ્યક્તિત્વનાં ગુણો

શાળા :		વિદ્યાર્થી :				
ધોરણ :		વર્ષ :				
ક્રમ	મૂલ્યાંકનનાં મુદ્દા	શ્રેષ્ઠ	સારું	મધ્યમ	સાધારણ	નબળું
1	નિયમિતતા			✓		
2	વિનયશીલ રીતભાત		✓			
3	મિલનસાર સ્વભાવ	✓				
4	પ્રેમપૂર્વકનો વ્યવહાર			✓		
5	આત્મસૂઝ			✓		
6	આત્મવિશ્વાસ		✓			
7	નિર્વ્યસની			✓		

ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે દરેક વિદ્યાર્થીનું મૂલ્યાંકન અલગ-અલગ પત્રક પર કરી શકાય. જે વિગતોની સામે આપેલાં ખાનાઓમાં પરીક્ષકે નિશાની કરી હોય તે નિશાનીઓને ગુણમાં ફેરવી સરવાળો કરવાથી તે લક્ષણનું સંખ્યાત્મક માપ કાઢી શકાય છે. જેમ કે, શ્રેષ્ઠ માટે 5 ગુણ, સારું માટે 4 ગુણ, મધ્યમ માટે 3 ગુણ, સાધારણ માટે 2 ગુણ અને નબળું માટે 1 ગુણ. ઉપર દર્શાવેલ ક્રમમાપદંડમાં વિદ્યાર્થીને 25 ગુણ મળે છે. વધારેમાં વધારે આ ક્રમમાપદંડના સ્કેલ પ્રમાણે 35 ગુણ મળી શકે. તેથી વ્યક્તિત્વનાં નિર્દેશિત લક્ષણો મુજબ સારું વ્યક્તિત્વ કહી શકાય. આ જ ક્રમમાપદંડને 5ને બદલે 4થી પણ શરૂ કરી શકાય. એટલે 4,3,2,1 અને 0 માટે અનુક્રમે શ્રેષ્ઠ, સારું, મધ્યમ, સાધારણ અને નબળા માટે આપી શકાય.

5.6.4 પ્રમાણભૂત અને મૂલક-સંદર્ભ કસોટીઓ (Standardized & Criterion-Referenced Tests)

(1) પ્રમાણભૂત કસોટીઓ (Standardized Tests)

અર્થ :

“કસોટી તૈયાર કરીને તેને યોગ્યતમ નમૂના પરનાં વિદ્યાર્થીઓને આપીને ધોરણો બાંધવાની તેમજ મૂલ્યાંકન માટેની જંત્રી તૈયાર કરવાની સઘળી ક્રિયાને પ્રમાણભૂત કરવાની કસોટી ક્રિયા કહે છે.”

લક્ષણો :

પ્રમાણભૂત કસોટીનાં લક્ષણો નીચે મુજબ ગણાવી શકાય :

- ◆ આ કસોટીમાંના પ્રશ્નો શાસ્ત્રીય ઢબે વિષય નિષ્ણાતોથી તૈયાર થયેલાં હોય છે. તે પ્રશ્નોની

પસંદગી તેમની પૂર્વ અજમાયશ બાદ જ તેમના કાઠિન્યમૂલ્ય, તારવણીમૂલ્ય તેમજ તેનાથી અપેક્ષિત વર્તન-પરિવર્તનો જેવી બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને જ કરવામાં આવે છે.

- ◆ કસોટીના ઉપયોગ તેમજ પરીક્ષણ વિશે પૂરી સ્પષ્ટતાઓ થયેલી હોય છે.
- ◆ કસોટીનાં પ્રાપ્તાંકોનાં અર્થઘટન કરવા માટેનાં ધોરણો કે જે વિદ્યાર્થીઓનાં પ્રતિનિધિ સ્વરૂપ જૂથ પર આધારિત હોય છે, તે આપવામાં આવ્યા હોય છે.
- ◆ કસોટીનાં ઉપયોગ અંગેની, તપાસણી અંગેની, તેમજ તેનાં પરિણામોનાં અર્થઘટન અંગેની જરૂરી સાહિત્યસામગ્રી દર્શાવતી પુસ્તિકા (Manual) આપવામાં આવે છે.

ઉપયોગિતા :

પ્રમાણભૂત કસોટીનાં વિશિષ્ટ ઉપયોગની યાદી નીચે મુજબ બનાવી શકાય :

- ◆ અભ્યાસનાં વિવિધ પાસાંઓનાં સામાન્ય અધ્યયન અનુભવો તેમજ મૂળભૂત કૌશલ્યોનાં સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓનાં સામાન્ય શૈક્ષણિક વિકાસ જાણવામાં આ કસોટી ઉપયોગી છે.
- ◆ વર્ષ દરમિયાનની વિદ્યાર્થીની પ્રગતિનું મૂલ્યાંકન કરવામાં
- ◆ શિક્ષણકાર્ય માટેનાં વિદ્યાર્થીઓનાં જૂથ પાડવામાં
- ◆ વિદ્યાર્થીઓની ક્ષમતા કે નબળાઈ વિશેનાં નિદાનકાર્યમાં
- ◆ વિદ્યાર્થીની જ્ઞાન સિદ્ધિની કક્ષાને તેના અભ્યાસકીય વલણ કે બુદ્ધિ સાથે સરખાવવામાં

પ્રમાણભૂત કસોટીઓનાં નામ :

કેટલીક પ્રમાણભૂત કસોટીઓના નામની યાદી નીચે પ્રમાણે છે :

- ◆ દેસાઈ-ભટ્ટ સમૂહ બુદ્ધિ કસોટી
- ◆ શાહ અશાબ્દિક બુદ્ધિમાપન કસોટી
- ◆ ભાવસાર બિનભાષી સમૂહ બુદ્ધિ કસોટી
- ◆ પી. એ. ત્રિવેદીની યાંત્રિક અર્થબોધ કસોટી
- ◆ બી. વી. પટેલની અભ્યાસટેવો સંશોધિની
- ◆ ડૉ. એચ. જી. દેસાઈની ગણિત પરત્વેનાં વલણની કસોટી વગેરે.

(2) મૂલક-સંદર્ભ કસોટીઓ (Criterion-Referenced Tests)

અર્થ :

“પરીક્ષાર્થીઓનાં પ્રાપ્તાંકોનું અર્થઘટન સુવ્યાખ્યાયિત વર્તનક્ષેત્રો, હેતુઓ કે ક્ષમતાઓનાં સંદર્ભમાં કરવા માટે રચાયેલી કસોટી એટલે મૂલક-સંદર્ભ કસોટી.”

મહત્ત્વ :

મૂલક-સંદર્ભ કસોટી શિક્ષણ સુધારણાનું એક અગત્યનું સાધન છે આપણે તેનું મહત્ત્વ જોઈશું.

- ◆ મૂલક-સંદર્ભ કસોટી સમગ્ર શિક્ષણ પ્રક્રિયાને સુધારે છે.
- ◆ આ કસોટીને કારણે વર્ગખંડમાં ચાલતી અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયા કાર્યક્ષમ અને અસરકારક બનશે.
- ◆ આ કસોટી અપનાવવાથી પારંગતતા આવશે અને અધ્યયનનાં અભિગમનો માર્ગ મોકળો બનશે.
- ◆ આ કસોટી શિક્ષણપ્રથાને સ્વયં સુધારક બનાવી શકશે.
- ◆ આ કસોટી દ્વારા શિક્ષણનાં વ્યાપ સાથે ગુણવત્તા સુધારણા થશે.
- ◆ આ કસોટીને પરિણામે શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓની શૈક્ષણિક સિદ્ધિ માટેની પોતાની જવાબદારી પ્રત્યે સજાગ બનશે.
- ◆ શૈક્ષણિક ટેકનોલોજીનાં સંદર્ભમાં આ કસોટી મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવશે.

મૂલક-સંદર્ભનો વધુ સ્પષ્ટ ખ્યાલ એકમ 5.5.5માં કરેલો છે.

5.6.5 શિક્ષક નિર્મિત કસોટીઓ (Teacher Made Tests - TMT)

અર્થ :

સામાન્યતઃ શાળા પોતાના ઉપયોગ માટે તેના શિક્ષકો દ્વારા જે કસોટીઓ તૈયાર કરાવે છે, તેને શિક્ષક નિર્મિત કસોટીઓ કહેવાય છે. તેને અંગ્રેજીમાં Teacher Made Test કહેવાય છે. આ કસોટીને વર્ગખંડ કસોટી પણ કહેવાય છે.

ઉપયોગિતા :

વિદ્યાર્થીની પ્રગતિ સિદ્ધિની ચકાસણી માટે આ પ્રકારની કસોટીઓ ઉપયોગમાં લેવાય છે. શિક્ષણકાર્ય પછીથી વિદ્યાર્થીનાં વર્તનમાં પરિવર્તન થાય છે. આ વર્તન-પરિવર્તનની જાણકારી મેળવી આપવાનું કામ આ કસોટીઓ કરી શકે છે. આ કસોટીથી વિષયવસ્તુ વિશેની આવડત પણ જાણી શકાય છે, તે માટેના શૈક્ષણિક હેતુઓની સિદ્ધિ વિશે પણ માપી શકાય છે. આ રીતે, કાળજીપૂર્વક રચાયેલી શિક્ષક નિર્મિત કસોટીઓ પણ ખૂબ ઉપયોગી બનાવી શકાય છે.

શિક્ષક નિર્મિત કસોટીનાં પ્રશ્નો સામાન્યતઃ ત્રણ સ્વરૂપનાં હોય છે : (1) નિબંધલક્ષી; (2) ટૂંક ઉત્તરી; અને (3) વસ્તુલક્ષી/અનાત્મલક્ષી. આ ત્રણેય સ્વરૂપોની સંક્ષેપમાં સમજ મેળવીએ.

(1) નિબંધલક્ષી પ્રશ્નો :

આ પ્રશ્નોને આપણે મુક્ત ઉત્તરપ્રશ્નો કહી શકીએ, કેમ કે તેના ઉત્તર આપવા માટે પરીક્ષાર્થીને કોઈ શરત કે બંધન આપવામાં આવતાં નથી. પરીક્ષાર્થી મુક્તપણે પોતાના અભિપ્રાયો, માન્યતાઓ, વિચારો, વલણો, રુચિઓ વગેરેની અભિવ્યક્તિ કરી શકે છે. આવા પ્રશ્નોનાં ઉત્તર વલણો, રુચિઓ વગેરેની અભિવ્યક્તિ કરી શકે છે. આવા પ્રશ્નોનાં ઉત્તર માટે પરીક્ષાર્થીએ તે માટેનું વિષયવસ્તુ એકત્ર કરવી, તેને તાર્કિક ક્રમમાં ગોઠવવી, તેની કમબહુ રજૂઆત કરવી અને તેનું મૂલ્યાંકન કરવું, એ પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવું પડે છે.

સારાં નિબંધલક્ષી પ્રશ્નનું ઉદાહરણ નીચે મુજબ છે :

ઉદાહરણ : ઉત્તર અને દક્ષિણ ભારતની મુખ્ય નદીઓનાં નામ આપો અને તેની નીચે દર્શાવેલી વિગતોનાં સંદર્ભમાં ચર્ચા કરો :

- જળમાર્ગ તરીકે
- સિંચાઈના સાધન તરીકે
- વિદ્યુતશક્તિના ઉત્પાદનનાં સાધન તરીકે

(2) ટૂંક - ઉત્તરી પ્રશ્નો :

આ પ્રશ્નો તેના નામ પ્રમાણે ટૂંકા ઉત્તરવાળાં પ્રશ્નો છે. આ પ્રશ્નોનાં ઉત્તર એક કે બે શબ્દથી માંડીને ચાર-પાંચ લીટીમાં આવતાં હોય છે અને તે માટે સમયમર્યાદા એક મિનિટથી માંડીને પાંચ મિનિટ સુધીની હોય છે. તેથી તે ટૂંકા સમયમાં પણ લખી શકાય છે. આવાં પ્રશ્નોમાં એવો જ મુદ્દો સમાવવામાં આવે છે કે તેનો ઉત્તર ખરેખર ટૂંકમાં લખી શકાય. કોઈપણ પ્રશ્નને અંતે 'ટૂંકમાં લખો' એમ લખી દેવાથી તે ટૂંક-ઉત્તર પ્રશ્ન બનતો નથી, તે આપણે હંમેશા ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ.

વાસ્તવિક ટૂંક ઉત્તરી પ્રશ્નોનાં ઉદાહરણ જોઈએ :

ઉદાહરણ :

- પાણીથી થતાં ઘસારાનાં ચાર ઉદાહરણો આપો.
- અંગ્રેજોની ખાલસાનીતિનાં શા પરિણામો આવ્યા ?
- હોજરીમાં ખોરાક કઈ રીતે પચે છે ?

(3) અનાત્મલક્ષી/વસ્તુલક્ષી પ્રશ્નો :

આ પ્રશ્નોને અનાત્મલક્ષી કે વસ્તુલક્ષી કે વસ્તુગત પ્રશ્નો કહેવાય છે. આવા પ્રશ્નોના જે ઉત્તરો પ્રાપ્ત થાય છે તે ટૂંકા, ચોક્કસ અને અફર હોય છે. અંગ્રેજીમાં આ પ્રશ્નો વપરાતો શબ્દ 'Obective' જે હેતુનું સૂચન કરે છે. તેથી આવાં પ્રશ્નો હેતુકેન્દ્રી હોય છે. આ પ્રશ્નોની અનાત્મલક્ષીતા તેના ગુણાંકનોમાં

રહેલી છે. નિબંધ પ્રશ્નની સૌથી મોટી મર્યાદા તેનું ગુણાંકન છે તે અહીં ટાળી શકાય છે. આ પ્રશ્નનો જવાબ નિશ્ચિત હોવાથી તેના ગુણાંકનમાં વ્યક્તિ, સ્થળ કે સમયની અસરને લીધે કોઈ ફેર પડતો નથી. તેથી તેની અનાત્મલક્ષિતા સંપૂર્ણપણે જળવાય છે.

અનાત્મલક્ષી પ્રશ્નોના મુખ્ય બે પ્રકારો છે :

1. **સ્મૃતિ પ્રકાર** : આ પ્રકારને જુદાં-જુદાં નામે ઓળખવામાં આવે છે. તેને ‘જવાબ પૂરો’ કે ‘પૂર્તિપ્રકાર’ પણ કહે છે.

2. **ઓળખ પ્રકાર** : આ પ્રકારને વલણી પણ કહેવાય છે.

અનાત્મલક્ષી પ્રશ્નોના કેટલાંક ઉદાહરણો જોઈએ :

ઉદાહરણો :

— પાણીનાં સંયોજનનું સૂત્ર કયું છે ? _____

— ત્રિકોણનાં ત્રણ ખૂણાનો સરવાળો _____ થાય.

— ગુરુત્વાકર્ષણ : ન્યૂટન :: આર્કિમિડિઝ : _____

— વડાપ્રધાન એ કેન્દ્ર સરકારની છેલ્લી સત્તા છે. વગેરે ..

5.7 આકારણીના વર્તમાન પ્રવાહો અને પડકારો

21મી સદીનાં સંદર્ભમાં શિક્ષણ કેવું હોવું જોઈએ ? એ ચિંતનનો વિષય છે. પ્રાથમિક શિક્ષણનાં તબક્કે વિદ્યાર્થીઓને નૂતનયુગના પરિપ્રેક્ષ્યમાં સર્વગ્રાહી શિક્ષણ આપવું જોઈએ. તેમજ તેનું સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન કરીને તેનામાં એવું નૈપુણ્ય ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ કે જેથી નવા યુગમાં તેમના જીવનનો સંવાગીણ વિકાસ થાય. વિદ્યાર્થી અધ્યયન નિષ્પત્તિઓમાં નૈપુણ્ય પ્રાપ્ત કરે તે માટે શિક્ષણ પ્રક્રિયામાં સમય-સમયે મૂલ્યાંકન કરતાં રહેવું જરૂરી છે.

વર્તમાન સમયમાં શિક્ષક માત્ર પુસ્તકિયું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને આપે એટલું જરૂરી નથી. પરંતુ વિદ્યાર્થીને નવાં જ્ઞાન પ્રત્યે વિચારતો કરવો જરૂરી છે. વળી, RTE-2009 અને તે પહેલાંના વિકલાંગોનાં કાયદાઓ અંતર્ગત તમામ વિકલાંગ બાળકોને પોતાની ઉંમર મુજબ ઘરની નજીકની શાળાઓમાં શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર છે. આથી આ બંને પરિસ્થિતિઓને ધ્યાને લેતાં તે મુજબનું શિક્ષણ અને મૂલ્યાંકનની નવી દિશા ઉભરતી જાય છે. આપણે સંરચનાવાદી અભિગમ અને મૂલ્યાંકન તેમજ આકારણી/મૂલ્યાંકનમાં અનુકૂલન વિશે નીચે મુજબ જાણીશું.

5.7.1 સંરચનાવાદી અભિગમ અને મૂલ્યાંકન

બેન્ડર તથા અન્યો (1991)નાં અનુસાર સંરચનાવાદ એ સિદ્ધાંત છે કે જે અધ્યયનને અનુભવજન્ય પરિણામ પ્રાપ્તિ સાથે સરખાવે છે. સંરચનાવાદ મસ્તિષ્ક તથા પર્યાવરણ એમ બંને પરિબળોનો સમન્વય કરીને બંને વચ્ચેની આંતરક્રિયા દ્વારા વાસ્તવિક જીવનનાં દર્શન પર ભાર મૂકે છે.

સંરચનાવાદી વર્ગખંડમાં અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયાનું કેન્દ્ર શિક્ષક તરફથી વિદ્યાર્થી તરફ કેન્દ્રિત થાય છે. સંરચનાવાદી વર્ગખંડ એવું સ્થળ નથી બની રહેતું કે જ્યાં શિક્ષક વિદ્યાનની ભૂમિકામાં નિષ્ક્રિય વિદ્યાર્થીઓને માહિતી આપે છે, પરંતુ સંરચનાવાદી વર્ગખંડમાં વિદ્યાર્થીને તેની સ્વયંની અધ્યયન પ્રક્રિયાનાં સક્રિય સહભાગીતા કેળવવા માટે અભિપ્રેરિત કરવામાં આવે છે. સંરચનાવાદી વર્ગખંડમાં શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી ‘જ્ઞાન સતત પરિવર્તનશીલ છે’ તેમ માને છે.

સંરચનાવાદી વર્ગની મુખ્ય ક્રિયા સમસ્યા ઉકેલ છે. વિદ્યાર્થી શોધ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરી પ્રશ્નો પૂછે છે, વિષયાંગનાં સંદર્ભમાં તપાસ કરે છે, સમસ્યા ઉકેલ અથવા ઉત્તર શોધવા માટે વિવિધ સ્ત્રોતનો ઉપયોગ કરે છે. વિદ્યાર્થી જેમ-જેમ વિષયાંગ અથવા સમસ્યાને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમ-તેમ તે પરિણામ તરફ આગળ વધે છે. તથા જેમ-જેમ વિષયાંગ અથવા સમસ્યાને સમજવાનું કાર્ય વધુ ગહન બને છે. તેમ-તેમ તેઓએ જે પરિણામ મેળવેલ હોય છે તેનાં સંદર્ભમાં ફેરવિચારણા કરે છે. પ્રશ્નોનાં સંદર્ભમાં કરવામાં આવેલ ગહન ચિંતન નવા પ્રશ્નોમાં પરિણમે છે.

આમ, સંરચનાવાદી અભિગમ મુજબ શિક્ષક વિદ્યાર્થીનું પરંપરાગત રીતે મૂલ્યાંકન ન કરતાં તે વિદ્યાર્થીને સમસ્યા માટે તેના ઉકેલ શોધવા માર્ગદર્શન પુરું પાડે છે. અહીં શિક્ષક વિદ્યાર્થીનું મૂલ્યાંકન સતત કરતો જાય છે. તે વિદ્યાર્થીને કાર્યક્રમ સાથે વિનિયોગ કેમ થાય ? તે શીખવે છે.

5.7.2 આકારણી/મૂલ્યાંકનમાં અનુકૂલન

1995નાં વિકલાંગ વ્યક્તિઓનાં કાયદામાં એવું ભારપૂર્વક જણાવવામાં આવ્યું છે કે વિકલાંગ વિદ્યાર્થીઓ સમધારણ વિદ્યાર્થીની જેમ અભ્યાસક્રમને સમજવાની ક્ષમતા ધરાવતાં ન હોવાથી પ્રવર્તમાન અભ્યાસક્રમમાં વિકલાંગ વિદ્યાર્થીઓની શીખવાની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને અનુકૂલન (Adaptation) કરવું. વધુમાં વિકલાંગ વિદ્યાર્થીઓને ભાષામાં મુક્તિ, અભ્યાસક્રમની પુનઃરચના અને મૂલ્યાંકનની પ્રયુક્તિઓમાં પણ અનુકૂલન કરવાની વાત કરી છે.

પૂર્વપ્રાથમિક શાળાનાં વિકલાંગ બાળકોનું વ્યક્તિગત અને સમૂહમાં સતત પ્રવૃત્તિઓ આપીને મૂલ્યાંકન કરતાં હોય છે. અહીં બાળકોની કોઈપણ નવાં એકમનાં સંદર્ભે પૂર્વજ્ઞાન અને પૂર્વભાષાની ચકાસણી થાય છે. ભાષાકીય, પ્રત્યાયન કૌશલ્ય અને સાક્ષરતા કૌશલ્યોના વિકાસની તપાસ કરવાં હાલ પ્રમાણભૂત કસોટીઓ છે. ઉપરાંત વિકલાંગ બાળકની જરૂરિયાત આધારે શિક્ષક નિર્મિત કસોટીઓ પણ રચાવી જોઈએ. બાળકનાં સ્તર મુજબ, શિક્ષકે મૂલ્યાંકનની કસોટીઓમાં વિકલ્પો, ચિત્રો કે વિવિધ પ્રકારનાં કોયડાઓ આપી શકે છે. જેથી તેના દ્વારા વિદ્યાર્થીને ઉત્તર આપવામાં મુશ્કેલી ન સર્જાય. શ્રવણમંદ વિદ્યાર્થીની શ્રવણ કૌશલ્ય અને વાણી કૌશલ્ય તપાસવાનું પણ મૂલ્યાંકન લઈ શકાય.

સતત મૂલ્યાંકન એ વિશિષ્ટ શિક્ષણનું એક સામાન્ય લક્ષણ છે. દરેક એકમનાં અંતે એક મૂલ્યાંકન થવું જોઈએ. વિકલાંગ બાળકો એમાંય શ્રવણમંદ અને મંદબુદ્ધિ ધરાવતાં વિદ્યાર્થીઓને ભાષા અને વાંચનનો વિકાસ નબળો હોવાથી અનુમાન લગાડવાનાં પ્રશ્નોને ઓછું સ્થાન આપવું જોઈએ. વિકલાંગ વિદ્યાર્થીઓને ધોરણ-10માં ભાષાનાં વિષયોને બદલે વ્યાવસાયિક વિષયો આપવામાં આવે છે. ઉપરાંત બોર્ડની પરીક્ષામાં અડધો કલાક વધુ સમય આપવામાં આવે છે. દષ્ટીહીન વિદ્યાર્થીને લહિયાની સુવિધા આપવામાં આવે છે.

આમ, વિકલાંગ વિદ્યાર્થીઓની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને શિક્ષકે મૂલ્યાંકનની પ્રયુક્તિઓ ઉપયોગમાં લેવી જોઈએ અને જરૂર પડ્યે અનુકૂલનની ટેવ પાડવી જોઈએ.

5.8 સારાંશ

મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયાની શિક્ષણકાર્ય પર ઘણી અસર થતી હોય છે. તેથી જ એમ કહેવાય છે કે સારાં શિક્ષણ અને મૂલ્યાંકન વચ્ચે કોઈ ભેદ જ નથી. મૂલ્યાંકન ના હોય તો સારું શિક્ષણ ના થાય. શિક્ષણ કાર્યની પૂર્વે તેમજ તે દરમિયાન મૂલ્યાંકન કરવું જરૂરી છે. આ પ્રક્રિયા થકી જ બાળકોનો સર્વાંગી વિકાસ સાધવાનો છે. વિદ્યાર્થી અભ્યાસમાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરતો રહે તે ચકાસતાં જઈ અથવા તેની કચાશ શોધતાં રહી તેને સતત માર્ગદર્શન મળતાં તે વિકાસનાં અંતિમ ધ્યેય સુધી પહોંચી શકે છે.

5.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

નીચેના પ્રશ્નોના 500 શબ્દોમાં ઉત્તર લખો :

1. શૈક્ષણિક દેખાવને અસર કરતાં પરિબળો જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. માનાંક-સંદર્ભ અને મૂલક-સંદર્ભ કસોટીઓ યોગ્ય ઉદાહરણો સાથે સમજાવો.

.....

.....

.....

.....

.....
એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

1. માપન એટલે શું ?

.....
.....

2. રચનાત્મક આકારણી ક્યારે કરવામાં આવે છે ?

.....
.....

3. કોઈપણ બે પ્રમાણભૂત કસોટીઓનાં નામ લખો.

.....
.....

5.10 સૂચિત વાંચન સંદર્ભ

ડો. સી. કે. પટેલ, 'શૈક્ષણિક માપન અને મૂલ્યાંકન', ગૂર્જર પ્રકાશન, અમદાવાદ પ્રથમ આવૃત્તિ, 1993-94.

'શાળાકીય સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન' મોડ્યુલ, જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર

Brigance, A. H. and Hargis, C. H. (1993). Educational Assessment, Charles C. Thomas Publication, USA.

Nitko, A. J. (1983). Educational Tests and MEasurment, An Introduction, Harcourt Brace Publication, New York.

Mathew, S. and Mishra, A. (2010). Knowledge based evaluation of students with hearing impairment, Journal of NCED, Vol.1, Issue 1, page 26-33.

Patel, R. N. (1985). Eduational Evaluation, Himalaya Publication, Bombay.